ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

1

TOMUL 44

IANUARIE — MARTIE

1993

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN"

Comenzile și abonamentele din străinătate se primesc la ORION SRL, Splaiul Independenței 202 A, București, 6, România, P. O. Box 74—19, Tx 11939 CBTxR, fax (40)13122425.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Colegiului de redacție pe adresa: 71 119, str. I. C. Frimu 11, București.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ȘI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

Tomul 44 **nr. 1** **ianuarie — martie 1993**

S U M A R

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

Tome 44 **nº 1** **janvier — mars 1993**

SOMMAIRE

CUVÎNT DE SALUT

Acad. RADU GRIGOROVICI

Îmi revine neașteptata onoare de a saluta din partea conducerii Academiei Române pe participanții la Sesiunea comemorativă VASILE PÂRVAN, organizată de Institutul de Arheologie din București al Academiei cu ocazia împlinirii a 110 ani de la naștere și 65 de ani de la dispariția marelui învățat.

Sînt fericit să pot citi în fața Domniilor Voastre hotărîrea Biroului Prezidiului Academiei Române din 30 octombrie 1992 adresată Secției de Științe Istorice și Arheologie:

„Vă facem cunoscut că, în ședința din 30 oct. 1992. Biroul Prezidiului Academiei Române a analizat propunerea Institutului de Arheologie referitoare la titulatura sa și a hotărît ca institutul să aibă titulatura "Institutul de arheologie Vasile Pârvan"și, separat, Muzeul Național de Antichități al institutului".

Fie-mi permis ca, înainte de a da ascultare istoricilor și arheologilor care vor evoca în fața celor prezenți personalitatea lui Vasile Pârvan, să rostesc cîteva scurte gînduri ca unul ce nu-i poate aprecia opera de specialitate, dar îi cunoaște, desigur superficial, unele din scrierile pe care activitatea de restituție a profesorului Alexandru Zub ni le-a pus din nou sub ochi la începutul precedentului deceniu, fără a admite știrbirea textului cu un singur cuvînt.

Pentru noi, cei ce nu am răspuns la chemarea muzei Clio, scrierile lui Vasile Pârvan sînt izvor de învățătură și de încîntare. „Memorialele", citite acum 65 de ani, cînd eram foarte tînăr, între elegantele coperte ale editurii „Cultura Națională", n-au îmbătrînit nici astăzi, căci patetismul lor nu cade niciodată în trivial sau în ridicol.

Predicile sale morale, modelate adeseori după predica de pe munte a lui Iisus, nu plictisesc și surprind prin îndrăzneala și profunzimea lor, atunci cînd spune, de pildă: „Fericiți cei care nu-și irosesc viața, căci o alta nu e" sau „Fericiți cei ce se îndoiesc, căci aceia vor afla adevărul".

Cei interesați în făurirea unui sistem educațional potrivit națiunii române cred că ar putea citi cu folos considerațiile respective din eseul său intitulat „Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane", în care critică copierea sistemelor școlare ale țărilor occidentale, recomandînd ca școala noastră să pornească; citez, „de la realitatea etno-psihologică a sufletului nostru național și ramificată după scopurile sociale specifice evoluției noastre actuale".

Încă din tinerețe, discutînd importanța studiilor istorice monografice care stau la temelia elaborării unei istorii generale, Vasile Pârvan

apelează la ,,pătrunderea psihologică și la forța divinatorie a istoricului". Și cum să nu te încrezi în pătrunderea psihologică și forța sa divinatorie, cînd, la numai cîteva luni de la revoluția din octombrie 1917, poate scrie în chip de concluzie pentru viitor : ,,Ideile de autoritate, de ierarhie, de circulație a elitelor înlăuntrul democrației, idei cari, toate, nu sînt decît o manifestare a tendințelor oligarhice de organizare a democrației, amenință atît individual cît și social ideea de libertate. În adevăr, cel mai desăvîrșit colectivism nu poate împiedica, ba, dimpotrivă, este nevoit să creeze, pentru conducerea societății comuniste, care va lua locul societății capitaliste actuale, o nouă aristocrație încă mai tiranică decît cea a statului actual, întrucît, ne mai existînd clase sociale deosebite și deci partide politice deosebite, nu va mai fi nici o înfrînare și nici un control al autorității conducătoare, care, încă în plus, va avea și pretenția — absolut necorespunzătoare realității — de a lucra, adică de a porunci, în numele întregii societății".

Un an mai tîrziu, în lecția de deschidere a cursului de istorie antică la Universitatea din Cluj, în noiembrie 1919, Pârvan vede atît în capitalismul biruitor în Apus, cît și în socialismul biruitor în Răsărit — cel puțin ca experiență trecătoare politică (cum se exprimă el) — o primejdie mortală pentru inteligența creatoare (citez) ,,pentru că e fără putere fizică, pentru că e puțin numeroasă, pentru că e supărătoare în cererile ei de sacrificiu, nerentabilă". Nu pot să nu fac aici paralelă cu desființarea Institutului de Matematică al Academiei de către Ceaușești și părerea domnului Stolojan că toate institutele de cercetare, și în particular cel de matematică, sînt ,,inutile pentru societate și economie". Nu cred să fi avut altă părere despre arheologie !

Sînt multe de învățat de la Vasile Pârvan în afara operei sale de istoric și arheolog. Am impresia că o analiză amănunțită a scrierilor sale colaterale s-ar dovedi utilă și atrăgătoare.

MUZEUL NAȚIONAL DE ANTICHITĂȚI — INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE 65 DE ANI DUPĂ VASILE PÂRVAN

de PETRE ALEXANDRESCU

Directorul Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" al Academiei Române

„Metoda noastră e aceea a cultivării și selecțiunii sufletelor superioare, prin punerea la probă a fiecărui individ, care ne este încredințat, cu piatra de încercare a Cultului Ideii. Cine rezistă și dă scîntei e vrednic să intre în Confraternitatea Universității Naționale. Cine e un simplu pietroi brut e dat înapoi în grămadă, spre a servi ca pavaj de șosea pentru construirea drumului către sferele cele de sus... Noi sîntem preoții aspri ai unei religii de purificare. Sîntem profeții unui timp cu mult prea îndepărtat pentru poftele grăbite ale hămesiților contemporani".

V. Pârvan, *Idei și forme istorice*

Cercetarea arheologică științifică nu a fost întemeiată, în țara noastră, de către Vasile Pârvan. Cu cîteva decenii înainte de începutul carierei sale științifice, Alexandru Odobescu ținea cursul de Arheologie la Universitatea din București și pregătea publicarea studiilor asupra tezaurului de la Pietroasa. Cele trei volume monumentale, prezente și astăzi încă în literatura de specialitate, fac fala celor mai mari biblioteci din lume. Dar direcția de cercetare a lui Alexandru Odobescu, cu un puternic accent asupra examenului morfologic și estetic, nu a fost continuată. Arheologia „de cabinet" nu a fost exercitată decît incidental în secolul nostru, deși o asemenea abordare ar fi făcut mai ușoară apropierea științei românești de curentul winkelmannian și formalist, precumpănitor în unele țări germanice.

Ca arheolog, Vasile Pârvan se înscria în linia de gîndire istoricizantă. Mărturisit sau nu, el continua activitatea predecesorului său la catedra și la conducerea Muzeului Național de Antichități, Grigore Tocilescu. Organizator al unei vaste anchete arheologice, întreprinsă de colaboratorul său P. Polonic, Tocilescu a fost și inițiatorul primului șantier arheologic de mare anvergură de la Adamclisi. Prin publicarea ruinelor monumentului triumfal, el a trezit în lumea științifică internațională interesul pentru monumentele antice din țara noastră. Colaborator al lui Theodor Mommsen, el a fost și primul editor de inscripții, cele mai multe adunate în colecția Muzeului Național de Antichități.

Abia reîntors în țară, după îndelungate și rodnice studii în Germania, în toamna anului 1909, Vasile Pârvan, în vîrstă de numai 27 ani, este chemat, prin dispariția lui Gr. Tocilescu, la catedra de Istorie Antică și Epigrafie a Universității din București și — un an mai tîrziu — la conducerea Muzeului Național de Antichități. Urmează o carieră ful-

SCIVA, tomul 44, nr. 1, București, ianuarie—martie 1993, p. 5—8

gurantă : în 1911 este ales membru corespondent al Academiei Române, titularizat doi ani mai tîrziu, iar viața sa este brusc curmată la 45 de ani.

Implacabilul acestui destin și al acestei morţi a accentuat sentimentul tragic pe care unii dintre elevi sau admiratorii săi l-au recunoscut în enigmatica personalitate a profesorului. ,,Cînd, după cîteva clipe de așteptare — scria George Călinescu —, studenții priveau spre ușa ce se deschidea — apărea în fața lor Brand. Pastorul Brand al lui Ibsen, cu haină neagră încheiată auster pînă sus, călcînd pe un ghețar. Însă văzut de aproape, pastorul n-avea în ochii săi pătrunzători durități nordice iar tristețea încruntată într-o ironie gravă îi dădea înfățișarea unui autor tragic''.

Pârvan a avut o înrîurire profundă și durabilă asupra culturii noastre. Lecțiile, conferințele, dar în special spiritul său, hrănit din adînca cunoaștere a literaturii clasice și format la școala marilor filologi germani, Willamowitz, Eduard Norden, au avut un puternic impact, nu numai asupra elevilor și studenților săi, ci și asupra unor largi categorii de intelectuali. Cultura noastră a avut șansa ca într-una din perioadele ei cele mai vitale să beneficieze de acest implant de clasicism, care avea să-i confere, între cele două războaie, spiritul european și universalist.

Vibrația existențială, din unele dintre textele sale poematice, poate un ecou inconștient al angoasei kirkegaardiene, cum cred unii critici, i-au sporit enigmaticul personalității, exaltat de unii dintre elevii săi, dar și de generațiile mai noi care nu îl ascultaseră. Astfel, Vasile Băncilă îi conferea chiar ,,o esență personală... aproape numenală''. ,,Împrejurul lui s-a format, ca deasupra apelor senine și singuratice, vara, o atmosferă de vrajă esoterică și de tăcere pioasă, pe care anevoie te poți hotărî să o turburi... Trebuie să te urci pe cei mai înalți coturni spirituali, pentru a încerca să atingi, măcar stratul de jos al acestui aer de mari festivități, marțial și fluid totodată, pe care Pârvan știa să-l monteze în chip natural''.

Misterul și magnetismul profesorului se asociau în mod fericit cu maieutica. Vasile Pârvan a fost un mare descoperitor de vocații. Generația Criterion era în mare parte formată din acei care îl audiaseră, iar ecourile ideilor sale, chiar dacă distorsionate pînă la contrariul lor, se mai aud și astăzi. Impactul acestei fascinante personalități asupra culturii românești, posteritatea ideilor lui Vasile Pârvan, nu și-au găsit încă exegetul.

Dar, pentru că sîntem la o festivitate care se desfășoară la Institutul de Arheologie, onorat acum, prin Hotărîrea Conducerii Academiei Române, cu numele marelui învățat, aș vrea să amintesc un fapt cunoscut de toți, dar a cărui importanță se vădește în chiar spiritul acestei Hotărîri. Vasile Pârvan a fost un descoperitor de vocații și printre elevii săi direcți. El este creatorul școlii românești moderne de istorie antică și arheologie. Pârvan a fost un mare profesor și ctitorul unui grup de specialiști, care compun ceea ce germanii numesc Altertumswissenschaft. Fin și intuitiv critic al izvoarelor antice, editor de inscripții, istoric al unor teme de istorie universală dar mai ales al bazelor protoistoriei și istoriei antice a spațiului carpato-danubian, Vasile Pârvan a utilizat abundent rezultatele cercetărilor, anchetelor și descoperirilor întîmplătoare arheologice. Este important de observat că Pârvan profesorul era mereu dublat de moralistul, gînditorul, care comunica tinerilor săi as-

cultători o serie de intuiții filozofice și morale, rezumabile în ceea ce Tudor Vianu numea concepția tragică a lumii și a vieții. Forma în care Vasile Pârvan realiza îndrumarea elevilor săi, fie de la catedra, fie în contacte directe personale, lipsite de convenționalism, pe șantierele arheologice, în excursii sau în anchete de teren, era menită să trezească talente și să stimuleze reflexia.

Așa se face că, deși activitatea sa pedagogică a fost scurtă, brusc întreruptă de moartea Magistrului, recolta de elevi a fost extraordinar de bogată și de variată. În școala creată de el s-au format specialiști începînd cu epoca Paleolitică (C. S. Nicolăescu-Plopșor), neolitică (Hortensia și Vladimir Dumitrescu), dacică (Ecaterina Dunăreanu-Vulpe și Radu Vulpe), romană (D. M. Teodorescu, P. Nicorescu, Grigore Florescu și G. Cantacuzino), epoca Bronzului și a migrațiilor (Dorin Popescu), întreaga pre- și protoistorie (Ion Nestor), arheologia medievală (Avachian), epigrafie (Scarlat Lambrino și D. M. Pippidi), dar și istorici ca George Brătianu, Maria Holban, C. C. Giurescu.

Școala Pârvan a fost și este încă una dintre cele mai ample și mai vitale din istoriografia românească. Ea a dominat învățămîntul și cercetarea și s-a dovedit capabilă să suporte înoiri, uneori fundamentale, fără a se dezagrega, ca în cazul cercetărilor pre- și protoistorice, ale lui Ion Nestor, sau a învățămîntului și cercetării culturii clasice, de către D. M. Pippidi.

Aceasta poate și grație existenței unui centru vital al școlii, care a fost Muzeul Național de Antichități, unde se formaseră și lucraseră tinerii săi colaboratori și elevi. Într-un raport adresat Ministerului Instrucțiunii din 15 februarie 1911, la două luni după instalarea sa la direcția MNA, Vasile Pârvan semnala că „nu există nici un funcționar științific al muzeului, în afară de director", pentru ca pînă în 1927 MNA să devină centrul activității arheologice din toată țara. MNA a fost implicat în nenumărate cercetări de teren, anchete, săpături sau intervenții de salvare, grație energiei și eficacității directorului și a colaboratorilor săi.

În ultimii săi ani, Vasile Pârvan a realizat necesitatea creării unui cadru instituțional adecvat cu amploarea pe care o luase activitatea arheologică pe plan național. Așadar, în prefața primului număr al revistei *Dacia, Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, datată aprilie 1927, la numai două luni înainte de tragicul său sfîrșit, Vasile Pârvan scria: „Ce periodique annuel est l'organe d'un Institut qui n'existe pas encore. J'ai eu l'occasion de proposer, il y a quelques vingt ans, l'organisation d'un service de fouilles systématiques, et, depuis, étais revenu maintes fois à la charge. Mais les avant-projets pour une création d'un Institut Archéologique Roumain, par moi redigés à l'intention des titulaires successifs du Ministère de l'Instruction ou des Beaux Arts ne furent jusqu'à ce jour être transformés en texte de loi".

Grație excelentului volum de *Scrieri Vasile Pârvan*, editat și prefațat de Alexandru Zub în 1981, cunoaștem acum și conținutul acestui proiect, scris și dactilografiat în versiune finală în 1926. El este intitulat

Proiect de lege pentru înființarea Institutului Arheologic al României și cuprinde 20 de articole, din care cităm :

„Art. 1. Se înființează pe lîngă Ministerul Cultelor și Artelor, dependent direct de Minister, Institutul Arheologic al României.

Art. 2. Institutul Arheologic al României are ca scop cercetarea științifică a trecutului nostru preistoric, daco-roman și greco-roman, romano-barbar și vechi bizantin, pînă circa la 1000 p. Chr., în special prin exploatarea resturilor arheologice pe cale de săpături. Sediul său este în București, în localul său propriu.

Art. 3. Scopul Institutului are a fi urmărit pe următoarele căi :

A. Ridicarea treptată a hărții arheologice a țării.

B. Organizarea de călătorii și săpături arheologice.

C. Supravegherea tuturor săpăturilor publice și particulare în legătură cu scopul Institutului, prin agenți de conducere și agenți de inspecție.

D. Editarea de publicații arheologice.

E. Organizarea de misiuni și burse în străinătate pentru studii în legătură cu scopul Institutului. În continuare se specifică atribuțiile personalului de conducere și științific, relațiile Institutului cu Comisia Monumentelor Istorice, cu colaboratorii săi din țară și din străinătate, cu directorii muzeelor locale și cu specialiștii din Universități. Astfel, la articolul 14. Pentru îndeplinirea misiunii sale, Institutul își poate atașa cu titlu de membri efectivi sau corespondenți, colaboratori în țară și în străinătate.

Sînt de drept membri efectivi ai Institutului, membrii Academiei și ai Comisiunii Monumentelor Istorice, directorii de muzee și profesorii universitari pe specialitățile arheologice care interesează Institutul.

Art. 15. Odată pe an, directorul convoacă o adunare generală a Institutului, la care iau parte — în afară de funcționarii științifici cu titlu definitiv ai Institutului — toți membrii lui. În această adunare se discută probleme de știință, de organizare tehnică a lucrului și de împărțire a sarcinilor colaboratorilor, fie pe teren, fie în publicații ori misiuni. Adunarea nu ia hotărîri, ci exprimă deziderate".

Inspirat în parte de structura Institutului Arheologic German, proiectul Pârvan avea în vedere, pe de o parte, activitatea de cercetare (harta arheologică, călătorii și săpături), dar și activități ținînd de salvarea obiectivelor arheologice afectate de diverse lucrări. Pe de alta, Institutul urma să fie și un for național reprezentativ și consultativ. Iată cum, Vasile Pârvan a intuit marile probleme care stau și vor sta în fața arheologiei și care în zilele noastre sînt în sarcina a două organisme diferite, ambele ale Academiei Române : Institutul de Arheologie și Comisia Națională de Arheologie.

Iată deci, pentru a încheia, de ce Hotărîrea Academiei Române de a da Institutului de Arheologie numele „Vasile Pârvan" este menită nu numai a cinsti rolul covîrșitor pe care el l-a avut în formarea școlii de arheologie, care îi poartă numele și ai cărei descendenți, la a treia sau la a patra generație, fac parte din acest Institut, dar și restituie marelui nostru înaintaș rolul său de ctitor al acestei case.

VASILE PÂRVAN: ISTORIA CA DISCURS CONSOLATOR

de ALEXANDRU ZUB

Dintre istoricii români, V. Pârvan a dat loc poate la cele mai vii comentarii despre condiția însăși a istoricului [1]. Faptul se explică mai ales prin complexitatea demersurilor sale, anevoie de circumscris cu strictețe la un domeniu și atingînd adesea zona inefabilă a artei. Înainte ca prezența la Academie să-l oblige oarecum la transcenderea discursului tradițional, el a dat semne că nu se poate limita la acel tip de discurs. Îndemnuri în acest sens i-au venit pe mai multe căi.

Sub impact pozitivist, Pârvan scria în 1903 un eseu despre *Rolul monografiilor în studiile istorice*, [2] după ce se ocupase de ipostazele travaliului istoriografic [3] și de critica istorică [4], iar în acel eseu el afirma că „rostul și cel de pe urmă scop al istoriei e restabilirea adevărului în ce privește faptele omenești din cele mai vechi timpuri și pînă azi. E o știință de reconstituire a celor ce au pierit ca organisme vii și de la care nu ne-au rămas decît resturi sau mărturii, pe baza cărora să putem induce la adevărata lor ființă. O carte de istorie, deci, adăuga tînărul învățat, va fi înainte de toate o încercare de a reface, cu ajutorul *celor rămase* de la bătrîni, viața și faptele lor". Pasajul citat e caracteristic pentru emergența viziunii sale istorice, înfiripată la întretăierea discursului pozitivist, menit *a reconstitui*, cu elanul reflexiv al unui gînditor ce nu se limita să facă „toaleta" faptelor, căutîndu-le mereu sensul, „adevărata ființă" ce stă la sorgintea istoriei. Să spunem numaidecît că în capul acelui studiu despre monografii, Pârvan a pus un *motto* din Fustel de Coulanges [5], care enunță totodată interesul pentru restituția factologică și pentru căutarea sensului vieții, pentru analiza ce reclamă îndelung atenția istoricului și sinteza spre care acesta tinde mereu, fără să o poată obține însă decît după multe strădanii analitice. Primul element din acel pasaj, care ne reține luarea-aminte, e definirea istoriei ca o disciplină anevoioasă („science difficile"), al cărei obiect e „nesfîrșit de complex". Al doilea, afin cu organicismul oarecum la modă, definea societatea ca „un corp, a cărui armonie și unitate" nu se pot percepe decît prin studiul sistematic al părților componente. De unde primatul analizei și justificarea demersului monografic. Abia la urmă se pot aștepta considerații de ansamblu. „Pentru o zi de sinteză trebuiesc ani de analiză". E o sentință demnă de a fi pusă pe frontispiciul oricărei opere de istorie bine gîndită și o putem revendica, desigur, pentru aceea a lui Pârvan însuși. O bună relație între analiză și sinteză, ce alta își poate dori un istoric preocupat de restituția corectă a trecutului? Pentru Pârvan, ca și pentru Fustel de Coulanges sau pentru marele său dascăl N. Iorga,

[1] Cf. Al. Zub, *Vasile Pârvan, efigia cărturarului*, Iași, 1974; *Vasile Pârvan, biobibliografie*, București, 1975; *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, București, 1983.

[2] Luceafărul, III, 6 (15.III.1904), p. 132–135.

[3] V. Pârvan, *Scrieri*, București, 1981, p. 59–64.

[4] *Ibidem*, p. 65–68.

[5] Fustel de Coulanges, *Histoire des institutions politiques de l'ancienne France*, I, Paris, 1875, p. 4.

aceasta însemna efort de reconstituire a *vieții* celor deja ajunși *ad patres*. Iar cunoașterea vieții presupune nu numai studiul vestigiilor ei, ci deopotrivă empatie, identificare în suferință și bucurie cu înaintașii. O „scară genetică" leagă, după expresia lui Pârvan [6], nivelul analizei de cel al sintezei, ultimul neputînd fi atins decît ca fragment de istorie universală sau ca filosofie a istoriei [7], această din urmă treaptă a înțelegerii fiind în ansamblu greu accesibilă.

Este de observat că de la primele manifestări Pârvan s-a situat pe linia mare a reflecției de elan metafizic, după cum se poate vedea chiar din „exercițiul" întreprins ca elev la Liceul Clasic din Bîrlad, cînd s-a ocupat de Bălcescu și de *Cîntarea României* [8], însă mai cu seamă din articolele de caracter teoretic-metodologic publicate în *Voința națională*, *Luceafărul*, *Viața românească* în timpul studiilor.

Comentînd pentru un public mai larg treptele împlinirii istoriografice (*Adunători de izvoare, istorici și filosofi*, 1903) [9], tînărul Pârvan o făcea pentru a deosebi didactic între fazele respective, dar mai ales pentru a sugera o relație organică între ele. Căci „trebuie să fii istoric pentru ca să fii bun adunător de izvoare, iar pentru a fi istoric trebuie să fii un adînc cunoscător al faptelor și gîndurilor omenești, pe care să le știi explica și cîntări după adevărata lor valoare, să fii — dacă e să punem termenul — însuți un filosof, în înțelesul serios și înalt al acestui cuvînt [10].

E limpede că Pârvan se mișca atunci între pozitivismul întruchipat de I. Bogdan și D. Onciul, spre exemplu, și avînturile teoretizante ale lui N. Iorga, ai cărui maeștri, Ranke și Lamprecht, sînt de altfel pomeniți ca modele în domeniu [11], opuse „istoricilor de sută", diletanților, cîrpacilor [12]. Față de breasla întreagă, destul de numeroasă, el visa „o centurie, o sfîntă centurie" de istorici adevărați [13], adică bucurîndu-se de acces la sfera ideilor și capabili a instila un spirit filosofic operei, așa cum făcuse, cu două secole în urmă, un Leibniz, în care Pârvan vedea o sinteză a celor trei dimensiuni istoriografice [14]. Nu este exclus ca de la autorul *Monadologiei* să fi înțeles el marea nevoie de *armonie* a spiritului nostru, armonie pe care un istoric nu e mai puțin ispitit să o caute în realitatea studiabilă. Se poate spune că *armonia* era una din obsesiile lui cele mai persistente. Avea chiar de gînd (însă nu cunoaștem textul) să scrie un eseu despre *Estetism și istorie*, spre a pune în valoare dimensiunea artistică a discursului respectiv [15]. Această presupunere nu poate surprinde la un elev al lui N. Iorga sau Wilhelm von Willamowitz —

6 V. Pârvan, *Scrieri*, p. 74.

7 *Ibidem*.

8 Idem, *N. Bălcescu : Cîntarea României*, Manuscriptum, 5, 1974, 3, p. 133—139.

9 Idem, *Scrieri*, p. 59—64.

10 *Ibidem*, p. 64.

11 *Ibidem*, p. 62.

12 *Ibidem*, p. 60, 61.

13 *Ibidem*, p. 61.

14 *Ibidem*, p. 60.

15 *Ibidem* p. 638—657.

Moellendorf, care era totodată și un admirator al lui Renan. Rădăcinile ei sînt însă mai vechi, datînd din anii studiilor medii.

Cel care„debutase” evocîndu-l pe Bălcescu [16], trebuia să-și aducă aminte, fără îndoială, de memorabila sentință a înaintașului său : „Oamenii întîi cîntă, pe urmă scriu. Cei dintîi istorici au fost poeți” [17]. Sînt cuvintele cu care Bălcescu își începea, la 1845, disertația despre *izvoarele istorice*. Se poate crede că ele l-au impresionat pe Pârvan, a cărui afinitate caracterologică și intelectuală cu marele-i predecesor e certă. O recunoaștem în multe reflecții diseminate în operă și mai cu seamă în acele splendide *Memoriale*, unde atîtea idei și inflexiuni expresive din opera lui Bălcescu se regăsesc fără să distoneze. *Cîntarea României*, atribuită acestuia, îi părea un fel de recapitulare poetică a istoriei noastre [18], un exorcism plin de avînt, în care istoria și arta se îngemănau în egală măsură. „Norod nemîngîiet”, așa citim în primul verset din acea poemă [19], care în ansamblu nu e decît un fel de a mîngîia neamul acesta. Față de atîtea mizerii actuale, descrise cu har, vechile isprăvi din trecut apăreau ca o promisiune de resurecție, fiindcă ceea ce a fost mai poate fi în istorie, iar istoria însăși implică, în viziunea romanticilor, o funcție consolatoare [20]. Natura, cetățile, marile figuri militante care au asigurat un timp supraviețuirea neamului, totul apare acolo spre a stimula memoria colectivă și a înlesni palingenezia. Întîlnirea lui Pârvan, timpurie, cu un asemenea text nu putea rămîne fără urmări. Nu numai scrisul său, adesea poematic, aduce aminte de acea întîlnire fatidică, dar și sensul exorcizant, consolator al istoriei ca discurs asupra demnității umane. Un fior escatologic („Furtuna mîntuirei straşnică are să fie...”) [21] se degajă din paginile sale, nu o dată în ritmul cu care se desprinsese prin *Cîntarea României*. „Deci timpul sosit-a ... Semne s-au ivit pe ceriu ... pămîntul s-a clătinat de bucurie ... blestemul înfricoșat s-a auzit despre apus ... și toate popoarele s-au deșteptat” [22]. Era rîndul nostru, al românilor, să intrăm în marea cadență a lumii libere.

Nimic nu putea fi mai stimulativ, sub acest unghi, decît gîndul stingerii inexorabile, atît de prezent în versetele poemei, dar și la un Gottfried Keller, scriitor elvețian, din ale cărui *Züricher Novellen* (1878) istoricul nostru reținea (1906) acest pasaj semnificativ [23] : „Precum i se cade omului în floarea vîrstei să se gîndească din cînd în cînd la moarte, tot așa poate el să privească în ceasuri de contemplare la sfîrșitul sigur al patriei sale, pentru ca astfel cu atît mai adînc să iubească prezentul ei ; căci totul e trecător și supus schimbării pe pămînt. Sau, poate, n-au pierit națiuni cu mult mai mari decît sîntem noi ? Nu. Un popor care știe că odată nu va mai fi își folosește zilele cu atît mai activ, trăiește cu atît mai mult și lasă o glorioasă amintire ; căci el nu-și va acorda nici o odihnă pînă ce nu va fi scos la lumină și pus în aplicare toate facultă-

[16] *Ibidem*, p. 638—657.
[17] N. Bălcescu, *Scrieri alese*, București, 1973, p. 11.
[18] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 653.
[19] A. Russo, *Cîntarea României* București, 1971, p. 116.
[20] Cf. Hayden White, *Metahistory. The historical imagination in the nineteenth-century Europe*, Baltimore, Londra, 1985.
[21] A. Russo, *op. cit.*, p. 122.
[22] *Ibidem*, p. 62.
[23] Gottfried Keller, *Züricher Novellen*, Gotta, 1903, p. 277.

țile care zac în el, tocmai ca un om harnic, care-și așează casa înainte de a pleca pentru veșnicie" [24]. Un asemenea gînd nu inhibă, nu paralizează voința, ci o predispune la faptă. Viața, trăită intensiv, în acest orizont al conștiinței limitelor proprii, e preferabilă. Cît despre Pârvan, el a făcut din aceasta o normă de existență. Iată-l parafrazînd în treacăt, cu ocazia unei conferințe la Galați, în plin război balcanic, aceeași idee a lui Keller: „Căci va veni vremea și pentru neamul acesta să treacă în lumea din care nu se mai întoarce nimeni, dar trecînd acolo să se pomenească așa cum se pomenește și de strămoșii aceia care nu mai sînt" [25]. De unde concluzia, ca și la scriitorul amintit, că trebuie să cultivăm simțul răspunderii sociale, pentru a obține dinamismul necesar, mai cu seamă în perioadele de criză. Altfel, istoria e o tragedie [26], iar unica șansă de a-i depăși vicisitudinile e încordarea voinței spre faptă, spre fapta inspirată de un ideal cît mai înalt. „Ah, mai sus, tot mai sus, dragă Elviră, nu în treptele ierarhiei lumești, ci în cunoașterea și înțelegerea lumii", citim într-o misivă de familie [27], reluînd ca un ecou juvenil vechiul *excelsior*, care avea să rămînă un adagiu nezdruncinat al vieții sale. Deci, nu voință de putere (*Wille zur Macht*), ca în filosofia lui Nietzsche sau ca la Schopenhauer, al cărui pesimism îi părea excesiv și nepedagogic [28], ci voință de plenitudine intelectuală, de armonie și devotament social [29].

Pasajul citat din Keller e cum nu se poate mai semnificativ pentru această atitudine, transformată apoi în program paideic. Să amintim, de dragul contextului cultural, căci orice idee își are istoria ei, faptul că reflecția despre limitele timpului de care dispune un popor e prezentă și în scrierile lui A. D. Xenopol, cu totul independent de scriitorul elvețian. Fiindcă *Züricher Novellen* au apărut în 1878, iar Xenopol se rostise în același spirit deja la 1871, cînd a evocat, la Putna, figura lui Ștefan cel Mare. Motivînd entuziasmul necesar unei resurecții colective, el observa că noi „avem acea putere, avem acea încredere, pentru că sufletul acestei părți a omenirei ce se numește poporul român încă nu și-a revărsat în lume comoara cuprinsului său sufletesc" [30]. Un cuprins limitat și epuizabil. Pârvan gîndea consensual, întemeindu-se însă și pe autoritatea lui Keller, la care s-a referit de mai multe ori [31].

Desigur, ideea aceasta era curentă în epocă, fiind o moștenire prețioasă, căci stimulativă, a romantismului. J. Michelet, care scrisese cu atîta simpatie despre români la jumătatea secolului XIX [32], a evocat-o adesea, reclamînd „justiție" pentru această „națiune sacrificată" [33], cu o istorie prea mobilă pentru a putea fi bine înțeleasă din depărtare și destul de tragică pentru a impresiona [34].

[24] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 134.
[25] *Ibidem*, p. 618.
[26] *Ibidem*, p. 612.
[27] Idem, *Corespondență și acte*, București, 1973, p. 343—344.
[28] *Ibidem*, p. 339.
[29] Al. Zub, *Pe urmele lui V. Pârvan*, p. 25—28.
[30] A. D. Xenopol, *Scrieri sociale și filosofice*, București, 1967, p. 206. Vezi și p. 269.
[31] V. Pârvan, *Scrieri*, p. 134, 455, 618.
[32] J. Michelet, *Pages choisies*, Paris, 1897, p. 215—221: *Légendes du Nord*.
[33] *Ibidem*, p. 216.
[34] *Ibidem*, p. 217.

Pentru Pârvan această istorie a fost o materie de studiu și de reflecție continuă, pe tărîm profesional, însă și la ocazii solemne, adesea incitante sub unghiul evocat. Primit sub cupola Academiei, el mărturisea, la 20 mai 1913, că știința, studiul antichității, i-a dat „o concepție gravă, aș putea spune tragică, despre viață. Continuul contact cu ruinele părăsite și uitate, rămase din vechile lăcașuri de mîndrie, încredere, strălucire și glorie omenească, adăuga el, m-a îndemnat a cugeta cu melancolie la nestatornicia tuturor bucuriilor noastre. În continua dezagregare și reîntoarcere în sînul materiei amorfe a tot ce a fost o clipă întruchipat și însuflețit de geniul omenesc creator, m-am deprins a vedea doară două lucruri vrednice de străduințele și iubirea noastră : cultul pios al amintirii lăsate în resturi și ruine de cei trecuți la cele eterne", iar alături, „cultul entuziast al geniului omenesc, continuu învins și continuu din nou biruitor în lupta cu elementele inerte ale materiei moarte, pe care muritorii, însuflețind-o cu jertfa vieții lor, o silesc să le dea lor, celor plăpînzi și vremelnici, un trup mai trainic, de stîncă și de aramă, spre a-și închide în el sufletul lor cel însetat de nemurire și a-l trece astfel într-un fel de viață postumă, supraumană și cvasidivină, din veac în veac, în curgerea infinită a timpului, ca un memorial credincios a ceea ce a fost odată existența lor numai omenească, în spațiul și în formele acordate cu atîta de mare zgîrcenie de destin" [35].

E un pasaj esențial, a cărui splendoare ideatică și expresivă nu mai necesită comentarii. Regăsim în el atîtea elemente din ceea ce avea să constituie filosofia istorică a lui Pârvan : sensul tragic al vieții, melancolia schimbării ineluctabile, lupta neistovită a spiritului contra materiei, cultul amintirii și cultul geniului uman, aspirația către nemurire prin artă [36].

Zece ani mai tîrziu, într-o alocuție de primire a lui D. Gusti sub aceeași cupolă, Pârvan a trebuit să evoce pe înaintașul acestuia la Academie, Constantin Giurescu. El a spus atunci că idealul covîrșește întotdeauna puterile noastre. „Niciodată marea frumusețe, marea iubire, marea seninătate a sufletului creator nu va fi încăpută de bicisnica noastră ființă". Sîntem condamnați „a rămîne mereu triști de neîmplinirea sublimului vis supraauman al desăvîrșirii" [37]. Ceea ce putem rosti e numai năzuința spre ideal, setea de plenitudine, care cîteodată lasă impresia realizării la cei puțini, care posedă însușirile necesare. Giurescu îi apărea ca unul dintre aceștia, delicat și profund, prea delicat pentru a nu se expune agresiunilor din jur. „Plin de patima de a dezlega enigmele istoriei noastre, el se refugia între cărțile și schemele sale. Și acolo, bună și blîndă, istoria îi reda seninătatea. Atingîndu-se mereu de lucrurile cari au făcut viața trecutului, el se deprindea din ce în ce mai bine a trăi dincolo de timp și spațiu, în nemurirea umanității ca tot. Căci, adăuga Pârvan, în fața nenorocirilor și morților acumulate, *istoria consolează* cu povestirile sale. Ea face trăsătura de unire între moarte și viață. Prin istorie, omul nu despereazä de el însuși și nu se sinucide ca neam omenesc. Istoria trecutu-

[35] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 197.

[36] Cf. Virgil Catargiu, *Vasile Pârvan filosof al istoriei*, Iași, 1982; V. Vetișanu, *Vasile Pârvan, idealul uman și valorile vieții*, București, 1983; Ioan Humă, *Vasile Pârvan sau lauda gîndului*, Iași, 1987.

[37] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 264.

lui îi dă consolarea că va trăi, prin istorie, și viitorul. Istoria e *bunul samaritean* care leagă rănile umanității sîngerînde în sufletul ei întreg" [38].

Nu știu dacă a mai spus cineva lucruri atît de adînci despre rostul istoriei în economia umanității. Sigur e că de la Cicero, care vedea în memoria faptelor noastre sensul însuși al definiției omului [39], pînă la cugetările cele mai recente din istoriografie, strădiunța breslei de a se cunoaște pe sine a produs multe lucruri remarcabile, însă rareori de frumusețea celor exprimate de Pârvan. „Istoria e bunul samaritean" care ne consolează de limitele noastre, ne extinde considerabil cunoașterea, lungindu-ne oarecum, spunea Kogălniceanu, viața [40]. „Istoria consolatoare" nu e doar o frumoasă formulă. Ea definește o dimensiune esențială a discursului istoric și o nostalgie.

La sfîrșitul lumii romane, Boethius scrisese *De consolatione philosophiae*, în care se recunoaște examenul de conștiință al unui om politic [41]. La timpul său, Pârvan a examinat, fără să aibă răgaz de aprofundare, chestiunea relației dintre știință și conștiință, pentru a conchide că acestea „nu sînt creatoare de fericire, adică de *aequanimitas*, de *ataraxia* [42], unica însușire care în adevăr ar putea înnobila raporturile dintre oameni și neamuri. Dimpotrivă, adăuga el, se pare că una dintre urmările imediate ale științifismului a fost reacțiunea mistică, fie religioasă, fie filosofică, a ultimilor ani. În locul conștientului a fost introdus subconștientul, în locul rațiunii intuiția, în locul voinței inspirația, inspirația capricios entuziastă". De unde această interogație tensionată : „Retrăim vremurile elenismului alexandrin? Intrăm într-o epocă de decadență? Apune Europa?" [43]. Asemenea întrebări se pun și în zilele noastre. Răspunsul lui Pârvan, în plină criză balcanică, era optimist, întemeiat pe capacitatea spiritului mediteranean de a restabili acel echilibru distrus cu două secole în urmă, cînd s-a instituit cultul facultăților pure, rațiunea, voința, sentimentul fiind toate pretins pure. Cum să se depășească impasul? Prin cei puțini, care știu cît de precară e cunoașterea și au „melancolica înțelepciune a resignării, a relativității, a iertării, a comprehensiunii celor etern necomplete, adică a celor etern omenești' [44].

E o lecție de înțelepciune, care se cuvine a fi raportată, desigur, la multe altele, imposibil de amintit acum. Interesant, ca orice filosof autentic, de „taina creării" în ansamblu, Pârvan a pus creația istorică în cea mai vastă formulă, supunînd-o „legii de culegere a eternității din eternitate", lege după care și albina adună mierea din flori [45]. În această perspectivă, munca istoricului comportă o solidaritate ascunsă cu cei din jur, oricît de umili. Rostul său e să producă în semeni idei și atitudini, nu doar să informeze. Căci popoarele sînt ca țarinile ; ele nu rodesc pînă ce nu vine plugarul să le are, sămănătorul să le semene. Și cu cît mai mulți răscolitori de gînduri brăzdează fața cea înțelenită în sălbăticie a sufletului neamurilor

[38] *Ibidem*, p. 267—268.
[39] Cicero, *Orat*, cap. 34.
[40] M. Kogălniceanu, *Opere*, II, București, 1976, p. 387.
[41] Boethius, *Mîngîierile filozofiei*, trad. David Popescu, București, 1943, p. 16.
[42] Vezi pentru această V. Pârvan, *Marcus Aurelius* (1909) și *Contribuții epigrafice* (1911), ambele republicate în *Studii de istoria culturii antice*, ed. Nelu Zugravu, București, 1992.
[43] V. Pârvan, *Scrieri*, p. 270.
[44] *Ibidem*, p. 271.
[45] *Ibidem*, p. 281.

și mai mulți sămănători de gînduri aruncă în dureroasele brazde sacra ghindă a arborelui vieții, cu atita popoarele se îmbogățesc și se înfrumusețează mai mult de cuvîntul care hrănește anii și biruiește moartea" [46]. În acest efort de a răscoli mereu țărîna, de a pregăti comunitatea pentru mai mult gînd, pentru o trăire mai intensă, istoricul joacă un rol eminent. Ca și D. Cantemir, pe care Pârvan trebuia să-l evoce la Academie ca pe un „sămănător", istoricul se află totdeauna în căutarea „luminii celei roditoare", convins că numai așa se poate ajunge la luminarea de sine a comunității [47]. Altfel, lumea e încă afundată în „biologism", căderea în barbarie îi pîndește fiece pas, socializarea „bestiei umane" e anevoioasă și precară [48].

Idealul se reface cu fiecare din noi și se menține prin jertfă. De aceea, îndemna Pârvan, „cînd semenii tăi te urcă în vîrful piramidei sociale, trebuie să arzi tot sufletul tău pentru a rămîne acolo; nu pentru tine, că tu ești om, trecător, dar pentru oameni, pentru idealul lor, pe care tu nu trebuie să-l lași să decadă, pentru sublimul pe care trebuie să-l faci să înflorească în inima contemporanilor tăi, chiar de ar fi să-l crești cu tot sîngele vieții tale, pe care numai o dată o ai" [49]. E un îndemn de mare noblețe, căruia Pârvan însuși i s-a supus cel dintîi și deplin. Vorbea ca istoric, înțelegînd că istoricul mai ales deține acea perspectivă asupra duratei care face posibilă o mai bună înțelegere a destinului uman. Ea înseamnă viziune cosmică, efort ordonator, asumarea tragicului, transgresiune a efemerului prin creație [50]. A ne identifica cu „spiritul viu al lumii" este a împlini „legea vieții pe pămînt: de la subom la om, de la om la zeu" [51].

Un asemenea comandament trebuie să devină, prin jertfa elitelor, apanajul comunității înseși, ale cărei aripi Pârvan le voia desfăcute cît mai larg, spre a cuprinde „întreaga icoană a lumii și vieții" [52]. Cine să contureze o asemenea icoană, dacă nu istoricul? Misiunea lui nu e doar una pur cognitivă („istorie pentru istorie"), ci și finalistă [53], de integrare cosmică a aventurii noastre. Istoria e mereu alta, deschiderile ei sînt fără număr [54]. Oricum s-ar defini însă, ea presupune ordine, sens, coerență a întregului. Dincolo de „știință", istoria înseamnă „atitudine creatoare", construcție spirituală [55], iar aceasta implică ordinea și armonia [56]. Urmărind meandrele devenirii umane, istoria se prezintă ca „o adevărată polyhymnia", stimulînd respectul pentru valori, devoțiunea spirituală [57]. La nivel individual, concluzia istoricului e crudă [58]. Numai ansamblul istoriei poate fi gîndit ca o „conștiință a umanității", căci prin istorie „omul trăiește unitar întreaga viață a trecutului", cu toate valorile ei [59].

46 *Ibidem.*
47 *Ibidem*, p. 282. Vezi și Al. Zub, *Intilnire cu „sămănătorul principe"*, Ateneu, 19, 1982, 6, p. 6.
48 V. Pârvan, *Scrieri*, p. 353—355.
49 *Ibidem*, p. 379.
50 *Ibidem*, p. 387.
51 *Ibidem*, p. 398.
52 *Ibidem.*
53 *Ibidem*, p. 390.
54 *Ibidem*, p. 396.
55 *Ibidem*, p. 398.
56 *Ibidem*, p. 413.
57 *Ibidem*, p. 414.
58 *Ibidem*, p. 420.
59 *Ibidem*, p. 421-422.

Gîndul acesta ne poate consola de risipa iremediabilă la care sîntem condamnaţi ca indivizi. Dincolo de mărginirea noastră se afirmă, neistovită, viaţa, iar discursul istoric nu e altceva decît o „laus vitae”, cum aflăm din acele „gînduri despre lume şi viaţă la greco-romanii din Pontul Stîng” cu care Pârvan începea seria *Memorialelor* [60]. Istoria, mai ales, e mijlocul prin care „umanitatea îşi trece sîrguinţa ei luminoasă de la veac la veac şi de la un mileniu la mileniu” [61]. Închinătorii ei şi-au ales ca misiune să readucă la viaţă „umbrele nemîngîiate”, să remodeleze mereu pe cei care nu mai sînt [62] spre a fi utili celor care nu sînt încă.

„Zînă a devenirii gîndului”, în accepţie pârvaniană, muza istoriei inspiră deopotrivă cîntecul epic, de laudă, şi pe cel liric, de mîngîiere [63]. Ea, numai, face posibilă extensia noastră cronotopică pînă la echivalenţa cu totalul devenirii : „Ci de n-ai fi tu, Clio, ca rîmele in noroi, aşa ne-am tîrî în întunericul unei singure vieţi, cu dimineaţă şi seară, cu zi şi noapte” [64]. Nu e altceva decît expresia lirică a unei idei pe care, de la Cicero pînă la H. I. Marrou o întîlnim la mai toţi istoricii de seamă, după cum în cultura noastră se regăseşte, între alţii, la Kogălniceanu [65] şi Iorga. Ea face din istorie un mijloc de a asigura continuitatea spirituală între cei vechi şi lumea de azi, ca „luptători pentru ideal”, cum ne spune Pârvan însuşi [66].

Continuitatea întru valorile spiritului e însă mereu în pericol, căci fiecare generaţie trebuie să le asume şi să le perpetueze. Ea se află în pericol cu atît mai mult în epoci de criză ca aceea pe care Pârvan o vedea simbolizată prin *Les déracinés* de Barrès[67] şi alte opere ce dezvăluiau marea derută a timpului său. Înecată în materialism, epoca necesita o puternică injecţie idealistă, o reconsiderare a valorilor, acea „primauté du spirituel”, după sintagma contemporanului său Jacques Maritain [68]. „Unde nu e viaţă spirituală, nu e istorie”, spunea la rîndu-i Pârvan, atent la aceeaşi ordine axiologică. Ideea de criză, obsedantă mai ales după marele război, poate explica măcar în parte funcţia consolatoare atribuită de Pârvan discursului istoric. Într-o lume atomizată de spaime, interese, egoisme istoricul poate arunca punţi între oameni, prin intermediul semenilor de altădată. Discursul său e unificator, în direcţie axiologică, aşa cum discursul filosofic propus tot atunci de Aldous Huxley tindea să propună, compensatoare, o „artă a contemplaţiei”.

Soluţia pârvaniană, s-a mai spus, e una eroică. Ea contează pe eliberarea individului de egoism, de iluzia perenităţii, de acea *Wille zur Macht* care stimulează de milenii confruntarea tragică dintre semeni. Spre deosebire însă de Nietzsche, care vedea izbîndind morala servilă a maselor, întemeiată pe ideologia egalitarismului, Pârvan manifestă încredere în putinţa individului solitar de a ridica masele la demnitatea idealului său. Astăzi un Francis Fukuyama descrie, din contra, perspectiva sumbră a unei umanităţi care şi-ar pierde „dimensiunea thymotică”, acea nevoie a respectului de

[60] *Ibidem*, p. 458—477.
[61] *Ibidem*, p. 491.
[62] *Ibidem*, p. 495.
[63] *Ibidem*, p. 525.
[64] *Ibidem*, p. 526.
[65] M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 387—388.
[66] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 571.
[67] *Ibidem*, p. 105.
[68] Jacques Maritain, *La primauté du spirituel*, Paris, 1927.

sine (*thymos*), ce străbate istoria lumii [69]. Se înțelege că pe măsură ce umanitatea declină, misiunea istoricului, aceea de „a ilumina cu putere apropriului geniu măcar o parte, cît de mică, din obscura poveste a *devenirii* sufletului omenesc", se arată mai dramatică. E o misiune ce poate sfîrși în tristețe și deznădejde, însă care seamănă prea mult cu un zbor maiestuos ca să nu merite osteneala, riscul, devoțiunea noastră.

A trăi în altul, prin puterea spiritului, e un semn al disponibilității spre jertfa de sine. Extensia în alteritate stă chiar în vocația istoricului. Ea poate fi restrînsă la un mic segment cronotopic, însă trebuie să tindă spre maxima cuprindere. Ideal vorbind, istoricul ar trebui să se confunde, ca depozit experiențial, cu umanitatea însăși. Trăirea în celălalt, prin empatie și efort cognitiv, ține de însăși menirea lui. Ea nu se poate împlini decît prin jertfă de sine, prin autodepășire continuă, prin străduința de a asimila cît mai mult din sfera umanității. Trăirea în semeni, îl face, mai puternic și mai frumos" [70], iar această trăire îi extinde ființa, dilatînd-o la maximum [71]. Nu „reverența tăcută" la care se resemna Iorga [72] în fața marilor probleme îl definește pe V. Pârvan, ci abordarea curajoasă, frontală, a tot ce ne poate lămuri destinul omului în durată. Viziunea lui e cosmică, fundalul pe care proiectează istoria tinde să se confunde cu universul. O atare perspectivă ne poate consola de aspectele aporetice ale existenței, asigurîndu-ne un cadru destul de vast pentru ca totul să devină clar și suportabil. „Continua comparație a soartei omenești cu nesfîrșitul cosmosului, conchidea Pârvan, e cel mai bun ajutor împotriva prea marei bucurii ori prea marei întristări de lucrurile omenești" [73]. Istoricul se află în căutarea acelei „vieți senine", îndemnat de Marc Aureliu, de Seneca, de Vico, o taină pe care n-o putea descoperi însă decît prin străduință continuă, obsesivă, chinuită, în lumina „visului supraomenesc al eternității". Cum numai geniul poate spera să se apropie de această împlinire, soluția lui Pârvan nu sta, firește, la îndemîna oricui [74]. E însă un răspuns bărbătesc la marea provocare a existenței, un răspuns încă susceptibil de nuanțări pe linia numai sugerată în aceste rînduri.

[69] F. Fukuyama, *La fin de l'histoire et les derniers hommes*, Paris, 1992, p. 23.
[70] Apud *Idei trăite*, ed. Geo Șerban, București, 1968, p. 16.
[71] „Eu care stau în camera mea limitată/Am un univers ce se dilată", spunea Goethe.
[72] N. Iorga, *Oameni cari au fost*, II, București, 1967, p. 235.
[73] Apud *Idei trăite*, p. 15.
[74] Cf. Al. Zub, *Pe urmele lui V. Pârvan*, p. 240–250.

VASILE PÂRVAN ÎN SCRISORILE LUI RADU VULPE

de ECATERINA DUNĂREANU-VULPE

Fragmente din scrisorile de la Histria, din 1922, ale lui Radu Vulpe către Ecaterina Dunăreanu. Studentul de atunci participa pentru prima dată la săpăturile de la Histria ale Magistrului său.

HISTRIA, 22 August 1922

Stimată domnișoară,

— Pour ainsi dire —, pot să-ți comunic din colonia mileziană de la Pontus Euxeinus, dacă nu încă gînduri, cel puțin impresii.

Cer întâiu de toate multe scuze pentru întârzierea scrisului meu. Motivele : 1) știi că lângă Magister clipele trec foarte repede, și al doilea, poșta circulă și azi, aci la Histria, ca și în epoca arhaică elenă.

Chiar prezenta epistulă, pe care o scriu azi 22, n'o s'o pot trimite decât poimâine 24, și până vei primi-o, vor mai trece 2 zile.

Eu încă nu ți-am primit nici-o scrisoare. Este și drept. N'ai primit de la mine încă nimic.

Ți-am scris de la Medgidia. Știi că scăpasem trenul și rămăsesem o zi acolo. [. . .] Apoi la 2,25 după amiază, am reușit să iau trenul spre Cogelac. [. . .]

La Cogelac, după cum mi-a spus șeful stației, mă căutase cu o zi înainte automobilul magistrului, dar acum lipsea. Cum nu prea aveam speranța să găsesc vre-o căruță, și cum de la Cogelac e încă departe până la Histria, m'am dus până la stația următoare : Caranasuf, care este mult mai aproape de cetate. Cauza pentru care toți se dau jos la Cogelac, este apropierea satului de gară, ceea ce e dimpotrivă la Caranasuf. Și dintr-un sat oricine poate spera să găsească căruță. Eu însă, care voiam să nu mai întârziu încă o noapte, nu puteam să risc a nu găsi căruță la Cogelac și a fi deci nevoit să fac o poștă lungă pe jos. Dacă e vorba de umblat *per pedes*, apoi e preferabil de la Caranasuf.

Nici la Caranasuf n'am găsit căruță. Am lăsat lada la gară, adică la cantonul care ține loc de haltă și am pornit apostolește. Cantonierul a fost gardian al cetății Histria, așa că e om de-ai noștri. Și Magistrul mi-a spus că pot să am toată încrederea.

Până la satul Caranasuf am făcut o oră, vre-o șase kilometri. Era ora 19. Din satul Caranasuf, se vedea la orizont frumoasa cetate a Histrianilor, adică locuința lucrătorilor, a asistenților și binaua muzeului, plus zidurile descoperite ale Acropolei. Până acolo erant omnino (sic !) itinera duo : unul de vre-o 7 kilometri ocolià lacul pe la Duiumgi (videte chartam), iar altul numai de 2—3, mergea direct, însă trebuia a se trece vre-o zece metri de apă. Deoarece

era noapte și mai era puțin până la întunericul complet, am ales acest drum scurt. Am luat jandarmul până afară din sat, de mi-a arătat drumul și apoi am pornit-o singur.

Mergeam spre Răsărit, și cu toate că *ex oriente lux*, totuși era din ce în ce mai întuneric. Luna lipsià. Singurătate pustie. Sus cerul negru, abià pătruns de lumina câtorva stele. În stânga necropola Histrienilor cu sutele de movile, unele peste altele. În dreapta lacul. Iar pașii umblau pe un drum încă necunoscut de mine. Liniștea nopții, abia întreruptă de țipetele pasărilor de baltă, lăsà să se audă de departe, în toată măreția lui grozavă, mugetul mării. Îți poți închipui ce impresie!

Păream a fi un aventurier elen din veacul 8 — pripășit pe un tărâm barbar.

Când am dat de apă, am desbrăcat hainele, le-am luat în mână și am trecut foarte ușor dincolo. Pe la ora 9, pe un întunerec adânc, eram la Histriopolis.

Aventura luase un sfârșit convenabil. Toți erau la masă. M'am înfipt și eu repede. S'au uimit toți de îndrăzneala mea de a veni noaptea prin pustietăți și peste ape.

Magistrului îi părea bine de sosirea mea. Din lipsă de lucrători — cei vechi au fugit — lucrul la cetate a încetat așa că toți stau ca niște pensionari.

La masă, m'a întrebat și de d-ra Dunăreanu, ce mai face. — Bine, zic eu, a fost la T. Severin. — Pariez că a adus cioburi de acolo. — Da, a adus și cioburi romane și preistorice. — Haha, eram sigur.

Pe urmă se schimbă vorba. Într'un moment mi se adresează Metaxa și zice : — D-le Dunăreanu ! — Dă-i cămașa că l-ai botezat, dicit Magister. — Cum? — Păi i-ai zis Dunăreanu în loc de Vulpe. — Dar cam are dreptate, zice Georgian zâmbind. Iar Magistrul cu ochi mici : — Vezi, ăștia sunt foarte răutăcioși. Și-mi zâmbește.

Apoi am eșit prin bătătură, Magistrul m'a luat de braț și a început să-mi povestească multe, plimbându-ne. Am aflat că el este regele Histriei, că satele Caranasuf, Cogelac, etc. nu sunt de cât feudele lui, că regele României a venit în 1915 la el nu ca la un supus, ci ca la un egal. Într'adevăr, Magistrul luase pe Vodă de braț și-i explica printre ruine. I se adresa cu : *sire*. — *Sire* în sus, *sire* în jos, numai cu *sire*. Regele neobicinuit cu asta, căci toți îi zic *majestate*, a crezut că vorbește englezește și a început să-i zică și el magistrului tot *sire*. Așa că tot timpul au fost amândoi, numai *sire*.

Cam așa am terminat ziua de 17 August 1922.

2 Septembrie 1922

De câteva zile am început săpăturile. E o singură echipă compusă din 2—3 băeți sub conducerea subsemnatului. Răbdare, soare, praf, speranțe și deziluzii. Iată săpăturile arheologice!

Lucrez la curățirea terenului din fața porții principale, care și în antichitate era liber. Cele trei valuri înalte cu văi adânci, paralele cu zidul de Vest, se întrerupeau în dreptul porții. Pragul porții e compus din câteva plăci mari și groase, de marmoră. Sunt grozav de tocite, firește din pricina atâtor pași de cai și de bipezi, în vreme de atâtea secole. Urmele căruțelor sunt săpate foarte adânc, în aceste blocuri. Pereții porții sunt calcinați, ca și diferite alte porțiuni din zid, toate, urme ale incendiului care a adus sfârșitul anticei cetăți. [...]

N'am găsit încă nimic deosebit, afară de o sumedenie de cioburi romane și preromane (grecești, elenistice, nu preistorice ca la noi). Chiar adineauri găsiiu fragmentele unui vas grecesc frumos de pământ fin negru, cu ornamente incizate, fără picturi. Vasul se poate reconstitui. Am găsit și o țintă de bronz, cu floarea lată, un fel de *applique* pentru scuturile de piele ale soldaților. Câteva mărunțișuri interesante pentru noi, dar banale pentru muzeul istrian, ca bucăți de giam, fragmente ceramice mai deosebite, bucăți de fier, ți le păstrez.

Azi, cred că termin cu terenul din fața porții. Săptămîna viitoare sper să începem a ridica muntele de dărâmături din fața curtinei f (între poartă și turnul F. Vezi Histria IV). [...]

Programul de lucru este acesta: începe dimineața la 6 și se sfârșește seara la 6, cu o pauză de o oră la amiază. [...] Traiul pe aici e foarte plăcut. Munca de arheolog e, în sfîrșit, o muncă ce îmi convine. [...]

Histria 12 IX 1922

Mâine, în ziua de 13, zi fatală, părăsesc Histria. Nu-mi permit zeii să trăiesc toată această zi pe pămîntul divinei cetăți a lui Apollo. Trebuie să mă îmbarc pe căruța cea iute ca fulgerul, pe kilometrofagul Magistrului, și din orașul Tomoi să prind șiragul de care, ce merge pe drumuri cu fier, împins de sceptrul lui Zeus. [...]

Știi că actualii locuitori ai Histriei vorbesc o limbă specială: o latinească în dialect. Toți membrii thiasului au câte un nume. Firește, Magister îl are pe cel de Βασιλεύς. Mie mi s-a decretat numele de: V. VLPIVS · ALOPEX. Georgian are unul puțin nedecis. În orice caz, este Popa. Panaitescu a căpătat imediat titlul de P. Aemilius Africanus (Emil Panaitescu — Țiganul). Nicorescu, moldovan gras și voinic, îl are pe acela de Costobocus. (Panaitescu, e cel de la Cluj, a venit alaltăieri. Îmi va ține locul).

Deocamdată, academia-histriană, lucrează pe capete la fixarea cât mai completă a acestor nume. Eu și cu Em. Panaitescu suntem definitiv numiți. Numirea se face cu oarecare solemnitate, de obiceiu la masă, de către Βασιλεὺς Ἱστριανῶν. [. . .]

De acum îmi iau adio de la mândra cetate milesiană. Adio ziduri, porți și turnuri, adio valluri, adio cioburi, adio băi romane, adio voi basilici, adio templu-al Afroditei, adio pietre scrise, adio mare liniștită, adio, adio, adio ! De acuma toate nu vor mai fi pentru mine de cât rămășițele unui scurt vis trăit, vis care precedează pe altul mai mare, pe acel vis pentru care sper și mă agit în această viață necontenit.

RADU VULPE

AMINTIRI DESPRE VASILE PÂRVAN

de VLADIMIR DUMITRESCU

Într-o după amiază însorită de sfîrșit de iulie 1923, întors la București dintr-o călătorie de o lună făcută împreună cu familia în Transilvania, cu prilejul căreia ajunsesem pînă în Maramureș, am pornit spre Universitate, cu gîndul să văd ce mai este nou pe la „Seminar" și ce mai spune „Magistrul" Vasile Pârvan.

„Seminarul" de istorie veche și epigrafie era marea sală dreptunghiulară de la etajul II al aripii stîngi (cum privești din stradă) a vechii clădiri a Universității (distrusă de un bombardament aerian în vara anului 1944), sală situată deasupra localului din acea vreme al Senatului (la etajul I), aflat la rîndul lui deasupra Muzeului Național de Antichități, care ocupa aproape tot parterul aripii amintite.

În sala aceasta, inițial destinată numai ședințelor de seminar, s-au ținut, începînd din 1921 și toate cursurile profesorului nostru de istorie antică și epigrafie, Vasile Pârvan — „Magistrul", cum îi spuneam toți, nume moștenit de la generațiile anterioare de studenți — precum și cele ale profesorului George Murnu, titularul catedrei de arheologie — de fapt de istoria artei antice.

Căptușită aproape total cu dulapuri ce conțineau cele peste zece mii de volume de specialitate ale bibliotecii seminarului, dar și ale catedrelor de latină și greacă — arse toate în timpul incendiului din 1944, deoarece nimeni nu se îngrijise să le coboare la subsol — sala aceasta, lungă de vreo 15 m, era împărțită practic în trei : un soclu mare, lung de cel puțin 8—10 metri, înalt cam de 1 m și lat de vreo 4 metri, lăsa de o parte un fel de coridor — în care se intra atît de pe palierul scărilor, cît și din cancelariile Magistrului și ale lui H. Metaxa, conservator la Muzeu, iar de cealaltă parte sala propriu-zisă a seminarului. Pe soclul acesta erau rînduite mulajele sculpturilor frontoanelor templului grec de la Egina — „Egineții", cum le spuneam noi ; soldați — arcași și sulițași — purtînd coifuri, platoșe, scuturi, cnemide și cu armele în mîini, dar cu corpul reprezentat gol-goluț, cu tot realismul artei grecești, și constituind pentru „boboci", care pășeau la începutul anului I de universitate pentru prima dată în această sală, o adevărată surpriză, deoarece în manualele școlare toate statuile antice aveau nelipsita frunză de viță . . . Bineînțeles că mai apoi, după cîteva luni, toți — studenți și studente — ne obișnuisem cu ei, așa încît nici nu-i mai remarcam sau nu ne mai jenam să-i privim [. . .]

În partea cealaltă a soclului — în sala propriu-zisă — cîteva mese lungi, dispuse în formă de potcoavă unghiulară, cu scaune de ambele părți și avînd la un capăt, pe un mic podium, o măsuță drept catedră și un fotoliu vetust pentru „Magistru". Șirul de mese de lîngă frontoanele templului din Egina era destinat studenților, iar cel din față, studentelor, și numai rareori această lege nescrisă, dar statornicită de mult și transmisă din generație în generație, era călcată de vreun novice sau de vreun intrus, în zilele de curs cînd sala era tixită.

S C I V A, tomul 44, nr. 1, București, ianuarie — martie 1993, p. 23—27

Lîngă catedră, o tablă, iar în spatele catedrei alte dulapuri cu cărţi, perpendiculare pe soclul egineţilor, separau „sala" de cursuri de restul încăperii, tot aici fiind şi un birou pentru unii dintre asistenţii Muzeului Naţional de Antichităţi, Magistrul fiind şi directorul Muzeului. Şi aici — „în fund" şi de jur împrejur — în spaţiile dintre dulapurile cu cărţi — se aflau alte mulaje de statui şi basoreliefuri greceşti celebre, printre care Hermes de Praxitele şi Venus din Milo.

La unul din capetele „coridorului" de lîngă soclul egineţilor era uşa ce dădea în biroul Magistrului, uşă la care puţini studenţi aveau curajul să bată înainte de a fi ajuns în anul III. [...]

Pe palierul etajului doi, la intrarea Seminarului, aproape cufundat într-un vechi fotoliu cu arcurile stricate, străjuia „al muzeului pion", vestitul Moş Ion, om de peste 60 de ani (dar părînd mai bătrîn), gardianul şef al muzeului. Atunci cînd nu moţăia, citea — pentru cine ştie a cîta oară — vechi romane în fascicole, silabisind cu glas şoptit fiecare cuvînt, căci nu făcuse şcoala şi învăţase singur să citească: cu zeci de ani în urmă, cînd Gr. Tocilescu îl numise paznic la Muzeu, nu se cerea nici un certificat pentru această funcţie [...]. Întotdeauna, în timp ce Magistrul îşi ţinea lecţiile, Moş Ion intra tiptil în sala seminarului, venind prin spatele „catedrei" şi ţinînd în mîini o condică cît toate zilele. O punea pe măsuţa-catedră şi aştepta tăcut pînă ce Magistrul se întrerupea din vorbă, lua tocul şi iscălea de prezenţă, el neducîndu-se niciodată la secretariatul facultăţii pentru a semna condica şi a indica subiectul lecţiei. [...]

S-au scris multe despre Vasile Pârvan, de oameni care l-au cunoscut mai puţin bine decît au vrut să arate şi de oameni care l-au cunoscut dar nu l-au înţeles, de alţii ce n-au rezistat invidiei în faţa superiorităţii de necontestat a Magistrului şi de cîţiva, puţini, care l-au cunoscut cu adevărat şi l-au preţuit aşa cum se cuvenea.

Universitatea românească din primele decenii ale secolului nostru nu a fost lipsită de oameni de mare valoare, unii de o inteligenţă sclipitoare şi de o cultură uimitor de cuprinzătoare, ba chiar geniali, cum a fost Nicolae Iorga. Dar nici unul nu ne-a impresionat pe noi, studenţii „boboci" din anul întîi şi nici unul n-a lăsat în sufletul meu ecouri de neuitat ca Vasile Pârvan. Dar nu pentru că i-am devenit elev, colaborator şi într-o anumită perioadă (1935—1945) chiar urmaş la direcţia Muzeului Naţional de Antichităţi, după demisia lui Ion Andrieşescu.

Personalitatea lui atît de copleşitoare, analiza fenomenelor istorice atît de neaşteptată prin profunzimea şi originalitatea ei, frumuseţea frazei şi, în timpul cursurilor, chiar mimica întru totul corespunzătoare verbului, toate la un loc constituiau un întreg excepţional, cum nu mi-a fost dat să mai întîlnesc în atîtea decenii cîte s-au scurs de atunci. Dacă ar fi trăit cel puţin încă zece-cincisprezece ani, acest om ar fi dat culturii româneşti multe alte opere neasemuite şi ar fi imprimat nu numai arheologiei, ci întregii culturi româneşti alte direcţii, ridicînd-o la dimensiuni cu adevărat universale.

Pilda lui de om care — aşa cum ne spunea la cursuri despre marile figuri ale istoriei antice — s-a mistuit pe sine însuşi în focul aprins pe altarul ştiinţei şi al culturii n-ar trebui să fie uitată, iar dacă el nu s-ar fi preocupat şi de preistorie — prin săpăturile începute de el însuşi şi

de elevii lui în domeniul neoliticului, al epocii bronzului și al Latène-ului, după acelea din domeniul greco-roman, ar mai fi trecut mult pînă la întemeierea unei școli românești de arheologie preistorică.

Pentru mulți dintre studenții începători, prelegerile lui savante nu erau ușor de urmărit, dar eu mă aflam — din acest punct de vedere — într-o situație privilegiată, deoarece îl ascultasem ani întregi pe N. Iorga — așa cum am amintit —, fiind deci obișnuit cu nivelul la care trebuiau să se situeze cursurile unui bun profesor universitar.

Cu toate acestea, la început am rămas și eu uluit, nu numai fiindcă ni se vorbea de lucruri încă necunoscute, ci pentru că prelegerile, atît de clare și atît de atrăgătoare și sugestive, aveau darul să ne transpună aproape fără să ne dăm seama în atmosfera acelor epoci îndepărtate. Într-adevăr, în anul acela Magistrul relua trilogia cursurilor sale despre isotria lumii greco-romane, începînd în chip firesc cu istoria Greciei, pentru ca în anul următor să vorbească despre Alexandru cel Mare și despre epoca elenistică, în timpul căreia, precum se știe, cultura elenă se va răspîndi în tot orientul Mediteranei și pînă departe, dincolo de fluviul Indus, iar în anul al treilea să trateze istoria Romei, de la începuturile modeste ale orașului legendarului Romulus și pînă la apogeul strălucit al secolelor imperiului circummediteranean, care — încorporînd cuceririle geniale ale spiritului elen — a pus bazele întregii civilizații a lumii moderne.

În acele prime prelegeri din iarna lui 1921/1922, Vasile Pârvan ne-a dezvăluit o lume necunoscută, de o frumusețe nebănuită și cu accente de basm oriental, descriindu-ne cu o putere de sugestie neegalată diferitele aspecte ale acestui pre-miracol al „miracolului elen".

Cuvintele lui reconstituiau pentru noi imaginea completă a excepționalei și exuberantei civilizații minoice : vedeam parcă aievea palatul legendarului rege Minos de la Cnossos (pe care abia după 50 de ani, în 1970, am avut norocul să-l văd în realitate, cu prilejul participării la un congres științific la Atena).

Totul ne impresiona : frescele policrome de pe pereții palatului, sala tronului demnă de un monarh puternic, acele coarne de consecrație cu semnificație simbolică, de dimensiuni neobișnuite, situate pe clădirile ansamblului ce formau palatul. Apoi numeroasele statuete între care domnea cu autoritate vestita zeiță cu șerpi și, de asemenea, nu mai puțin celebrele vase de stil Kamares, precum și scenele de așazisă tauromachie — în care sprintenii acrobați săreau peste taurii în fugă. Sau atît de caracteristicul și realistul portret al femeii numit „Parizianca", spre a nu mai menționa decît în treacăt impunătoarele magazii cu chiupuri cuprinzătoare de teracotă, pentru păstrarea vinului, a uleiului și probabil și a cerealelor.

Era aceasta o lume pe care cuvintele calde ale Magistrului nostru o recreau pentru noi, făcîndu-ne să vedem lucruri despre care nici nu auzisem pînă atunci. Și cred că nici un film în culori nu ar fi putut revela mai mult ochilor minții noastre, afară poate de faptul că ne-ar fi redat albastrul adînc al cerului reflectîndu-se în albastrul nesfîrșit al mării ce scînteia în razele fierbinți ale soarelui mediteranean. Am citit multe sinteze franceze, engleze și germane despre lumea minoică-miceniană, despre miracolul egeic care l-a precedat pe cel grecesc, dar nici

una nu mi s-a părut că ar conţine o analiză atît de adîncă şi atît de cuprinzătoare — şi în acelaşi timp atît de originală — ca aceste cursuri ale lui Vasile Pârvan. S-ar putea ca în aprecierea mea să se strecoare eventual şi o impresie subiectivă, datorită faptului că atunci, în anul I de universitate, toate acele lucruri erau inedite pentru noi, în timp ce lecturile din anii maturităţii nu mai dezvăluiau noutăţi, ci adînceau lucruri ce-mi erau de mult cunoscute. Dar cartea lui Gustave Glotz, profesor la Sorbona, a apărut chiar în anii aceia şi, deşi este admirabil scrisă, nu se compara cu prelegerile Magistrului despre lumea minoică-miceniană.

De statură potrivită, cu fruntea lui lată şi bombată, cu sprîncenele negre, mari şi stufoase, şi cu ochii vii care fixau mereu pe unul sau pe altul dintre auditori, pentru a stabili acea comuniune sufletească şi intelectuală de care orice vorbitor de talent are nevoie, în costumul lui negru ce pe drept cuvînt a fost asemuit cu acela de pastor protestant — cu gulerul tare, înalt şi cu colţurile uşor răsfrînte, cravata mare cît tot pieptul, cămaşa albă, cîtă se vedea din haină — era pentru noi întruchiparea adevăratului profesor, ale cărui cuvinte le sorbeam cu nesaţ. Abia după ce a murit Magistrul ne-am dat seama ce tînăr fusese — avea 39 de ani cînd am intrat eu la universitate şi era deja celebru în toată Europa! Era mai înţelept, mai demn de respect şi de admiraţie decît mulţi dintre bătrînii lui colegi! [...]

Se ştie însă de mai puţină lume — şi mi se pare util ca acest lucru să fie consemnat şi aici — că în anii 1919—1920 i s-a propus în chip stăruitor să fie ales preşedinte al Partidului Ţărănesc, înfiinţat de curînd, propunere pe care a refuzat-o, pentru a se consacra exclusiv cercetării ştiinţifice, după cum a refuzat să primească direcţia unui mare cotidian ce urma să apară.

Îşi făcuse un adevărat crez din muncă, şi dacă nu toate proiectele lui au putut fi realizate, aceasta s-a datorat neînţelegerii guvernanţilor de atunci şi, într-o anumită măsură, poate şi unor dificultăţi bugetare.

Admirabil organizator, desăvîrşit învăţat şi om de o vastă cultură, a fost în acelaşi timp un suflet ales şi un profesor inegalabil, care a ştiut să creeze în preajma lui atmosfera ideală pentru ca tinerii dornici să se consacre activităţii ştiinţifice să se simtă în largul lor, el încurajîndu-i pe toţi aceia la care constata sau întrevedea existenţa latentă a calităţilor necesare unui cercetător ştiinţific. I-a ajutat pe toţi discipolii săi, pe măsură ce se afirmau la lucrările de seminar, numindu-i curînd asistenţi la Muzeul Naţional de Antichităţi sau la catedra sa, iar apoi, începînd din 1922, după înfiinţarea Şcolii Române de la Roma, trimiţîndu-i ca membri ai acesteia, pentru a studia acolo timp de doi ani în admirabilul mediu constituit de monumentele, muzeele şi bibliotecile incomparabile, iar

atunci cînd nu erau locuri suficiente pentru toți absolvenții buni din aceeași promoție, recomandîndu-l pe cîte unul ca membru al Școlii Române din Franța, condusă de N. Iorga. [. . .]

Vasile Pârvan a fost cu siguranță una dintre cele mai proeminente figuri ale științei și culturii românești, iar moartea lui atît de neașteptată și de prematură (în 1927), înainte de a împlini 45 de ani, a fost una dintre cele mai grele pierderi. Lui i se datorește crearea școlii române moderne de arheologie, al cărei prestigiu a fost recunoscut imediat după moartea lui și face și astăzi cinste științei românești, discipolii și urmașii lui străduindu-ne, fiecare pe măsura posibilităților și temperamentului său, să-i ducem opera mai departe.

Fragmente din *Oameni și cioburi* — inedit.

DIN CORESPONDENȚA DINTRE VASILE PÂRVAN ȘI NICOLAE IORGA

de ANDREI PIPPIDI

Cele două scrisori ale lui V. Pârvan pe care le adăugăm fondului, niciodată destul de bogat, al corespondenței învățatului completează dialogul purtat de el peste ani cu N. Iorga. Legăturile lor au evoluat, între 1903 și 1927, de la afecțiunea filială a unui discipol respectuos pentru dascălul său pînă la suspiciunea iritabilă caracteristică unei relații colegiale. Dar în momentul pe care-l surprindem aici cei doi acționau ca aliați. Colaborarea lor în vederea înființării Școlilor române de la Roma și Paris era cunoscută prin cîteva mărturii. Totuși, doar acum ne e dată posibilitatea de a stabili cît și ce anume se datorează fiecăruia din regulamentul unor instituții care aveau, prin prestigiul lor, să-l sporească pe acela al țării și care, cum s-a mai observat adesecori, au înălțat valoarea învățămîntului nostru universitar, prelungindu-și influența prin foștii lor elevi pînă tîrziu, în preajma împlinirii unei jumătăți de secol de la întemeierea lor.

Ca răspuns la un articol care-i atribuia lui Pârvan meritul exclusiv de a fi fost ctitorul Școlii de la Roma [1], N. Iorga a declarat cîndva : „Ambele școli *eu* le-am făcut. Și numai eu" [2]. „Eu singur, din propriul mieu gînd, am făcut proiectul de lege din inițiativă parlamentară, eu l-am făcut să fie votat, ministrul fiind lipsă, eu am cerut votarea lui Duiliu Zamfirescu ca președinte al Camerei, eu am propus Academiei Române numirea lui Pârvan" [3]. Paternitatea legii îi revine incontestabil lui Iorga, dar textul a cărui adoptare a ridicat cele mai multe probleme a fost regulamentul pentru aplicarea legii. Despre acesta spune Pârvan în scrisoarea pe care o publicăm : „redactat în întregime de mine și revăzut și modificat de D-ta, el ne aparține propriu zis numai nouă". Legea a fost votată în Adunarea deputaților la 13 august 1920, iar în Senat zece zile mai tîrziu [4]. Promulgarea regulamentului a întîrziat pînă la 23 iulie 1921 [5]. La discuțiile preliminare, la propria sa contribuție și la aceea a lui Ramiro Ortiz se referă și N. Iorga [6]. Proiectul îi fusese trimis de Pârvan la 12 decembrie 1920, „spre *revedere și modificare*", cu indicația că „am ținut strict seama de toate punctele atinse în consfătuirea noastră de acum două săptămîni" [7]. În aceeași zi [8], Iorga își exprima acordul,

[1] Al. Marcu, *Școala română din Roma*, Boabe de grîu, 1, mai 1930, 3, p. 147–151.

[2] Scrisoare către I. Breazu, 18 iunie 1930, N. Iorga, *Corespondență*, I, ed. Ecaterina Vaum, București, 1984, p. 240.

[3] *Ibidem*, p. 241, citat din Revista istorică, 16, aprilie-iunie 1930, 4–6, p. 121. Aproape cu aceleași cuvinte, Iorga adresase o energică rectificare și lui Emanoil Bucuța, directorul revistei în care apăruse articolul incriminat (*Corespondență*, I, p. 242).

[4] Monitorul oficial, 1920, nr. 167 (31 octombrie), p. 5895. N. Iorga, *Memorii*, III, p. 56, notează la 13 august 1920 : „Se votează și legea pentru școlile românești la Paris și la Roma".

[5] Monitorul oficial, 1921, nr. 105 (13 august), p. 4150–4152.

[6] Revista istorică, 20, 1934, 4–6, p. 187.

[7] Vasile Pârvan, *Corespondență și acte*, ed. Al. Zub, București, 1973, p. 214.

[8] D. M. Pippidi, *Din nou despre corespondența lui Vasile Pârvan*, Studii clasice, 16, 1974, p. 278, cu corectarea datei „1922", ceea ce remarcă și Ecaterina Vaum într-o notă la N. Iorga, *Corespondență*, III, București, 1991, p. 79.

cerînd numai să se introducă precizarea că funcţia directorilor este onorifică, „ei neavînd a primi nici o retribuţiune"[9]. Motivaţia apare în scrisoarea lui Iorga: „Altfel, directorii sînt debarcaţi din viaţa politică". Or, el însuşi avea intenţia să preia direcţia Şcolii de la Paris.

Dificultăţile începuseră din noiembrie, cînd Pârvan se alarmase de o adresă a Ministerului Instrucţiunii către Universitate, prin care legea era supusă spre examinare şi corectare Consiliului Facultăţii de Litere: „în chestia Şcolilor de la Paris şi Roma sîntem prelucraţi cu aţă foarte subţire de „amicii" noştri", îi scria Pârvan lui Iorga la 26 noiembrie 1920[10]. În Consiliul Facultăţii erau unii, ca decanul D. Onciul şi ca S. Mehedinţi, dispuşi din resentimente personale să blocheze proiectul de regulament[11]. De altfel, Pârvan face aluzie la „iubiţii noştri colegi" cu o enervare abia stăpînită. La Minister şi la Facultate, avea demult un adversar în elenistul D. N. Burileanu, care candidase fără succes în 1909 la catedra de istorie antică şi epigrafie, obţinută de Pârvan numai „după o luptă crîncenă", în care-l sprijiniseră „istoricii, cu Iorga în frunte"[12]. Între timp, dintre „istorici", Bogdan murise, pe cînd Onciul, devenit preşedinte al Academiei, păstra, pe baza vechiului junimism comun, legături cu ministrul P. P. Negulescu, cu Mehedinţi şi Tzigara-Samurcaş pe care N. Iorga îi blamase public pentru atitudinea lor din timpul războiului. Modificarea propusă de Pârvan în regulament a înlocuit directorii prevăzuţi iniţial pentru fiecare din cele trei secţii ale Şcolilor (istorico-arheologică, filologico-literară şi artistică) cu cîte un singur secretar permanent, post pentru care îl va recomanda la Roma pe V. Bogrea, agreat desigur şi de N. Iorga[13].

Necesitatea unor economii bugetare, evidentă pentru un stat de curînd ieşit din război, era recunoscută de Pârvan în cazul unor structuri în curs de organizare. Dar, pentru Muzeul Naţional de Antichităţi, cu a cărui conducere fusese însărcinat din 1910, el stăruia cu fermitate să i se asigure fonduri. În scrisoarea către Iorga de la 16 aprilie 1921, remarcabil este tonul autoritar cu care vorbeşte, din convingerea că o cultură naţională nu se poate lipsi de aşezăminte ca acela pe care-l slujea el, centre de cercetare fecundă şi de educaţie a demnităţii civice. „Muzeul, singurul pe care-l avem" — constatare a cărei tristeţe pentru cineva care cunoscuse mediul ştiinţific din Germania nu mai trebuie explicată — a fost una din marile biruinţe ale lui Pârvan. Nu e de prisos a ne aminti cu cîtă trudă a fost ea cîştigată.

[9] Vezi art. 21 din textul definitiv al regulamentului, publicat de Al. Zub, V. Pârvan, *Scrieri*, Bucureşti, 1981, p. 627.

[10] V. Pârvan, *Corespondenţă şi acte*, p. 212—213. Ecoul imediat al acelei scrisori se găseşte la N. Iorga, *Memorii*, III, p. 84—85: „P. P. Negulescu vrea să încunjure legea pentru şcolile din Paris şi Roma cerînd avizul Senatului universitar, cu motivarea că legea e din iniţiativă parlamentară".

[11] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 214.

[12] *Ibidem*, p. 82.

[13] Va fi numit, în cele din urmă, Giuseppe Lugli, cf. C. Pârvan, *Scrieri*, p. 255, 258. Pe Bogrea îl propusese în 1920 ca membru corespondent al Academiei (*ibidem*, p. 241). Vezi şi Iordan Datcu, *Doi umanişti: N. Iorga şi V. Bogrea*, în vol. ed. de Valeriu Râpeanu, *N. Iorga, opera, omul, prietenii*, Bucureşti, 1992, p. 67—74, care are meritul de a edita scrisori interesante.

I Strict confidențial 4.III.1921

Iubite Domnule Iorga,

Potrivit promisiunii îți trimet cele două copii împreună cu adresa către Rector, iscălită de mine, pentru a o putea da direct d-lui Vlădescu [14].

Odată cu aceasta îți supun spre apreciere următoarele reflexiuni.

Cînd iubiții noștri colegi au pornit asaltul împotriva propunerilor noastre, cerînd respingerea proiectului de regulament, principalul punct crezut de ei slab a fost numărul de 4 și 4 directori (generali și speciali), 8 persoane plătite cu lefuri de universitate în valuta uriașă de azi, cînd țara etc.! Propunerea D-tale de a da fiecăruia din cele trei secții a celor două școli o organizare particulară este dreaptă și justificată științific (eu propuneam numele de secretari, în loc de directori, dar m-am raliat la propunerea D-tale de a-i numi astfel, în vederea prestigiului) și cheltuiala cerută (circa 12 000 franci francezi și 12 000 lire italiene pe lună, numai pentru cei trei directori de secție) ideal, și-ar avea rostul ei și de sigur folosul ei.

Dar, mai ales după dovezile ce ni s-au dat de așa zișii colaboratori la regulament (căci, redactat în întregime de mine și revăzut și modificat de D-ta, el ne aparține propriu zis numai nouă), Ortiz [15], Drouhet [16] etc., cari au lăsat să fim aproape insultați în consiliu, în absența noastră, fără să protesteze și să-și apere o operă pe care o proclamau prin ziare și ca a lor (în vederea direcțiilor viitoare de vilegiatură), și după semnele de solidaritate spirituală incomparabilă pe care ni le dau zilnic colegii de Academie și Universitate — te-ai întrebat, D-le Iorga, unde vom găsi *șase* oameni cari, făcuți stăpîni, cîte trei într-o casă, să nu se certe între ei, să nu intrigheze, să nu facă gafe, să nu se apuce de comedii și, mai ales, *să lucreze*, efectiv, inteligent, reprezentativ?

Eu, nu-i văd.

De aceea, la cele două copii, pe cari le vei da celor în drept spre a-și face drumul spre realizare în cazul că reflexiile de mai sus nu ți se par destul de întemeiate, — am adăogat o a treia copie avînd *pretutindeni* o *singură* modificare: în loc de *trei directori de secții*, un singur *secretar permanent* care să facă toată treaba trecută în socoteala directorilor de secții din proiectul nostru. Dacă

[14] E vorba de Mihail C. Vlădescu (n. 1865), rector al Universității din București (martie 1920-martie 1923), decan al Facultății de Științe și director al Institutului Botanic. În 1921 a fost ministru al Agriculturii și Domeniilor în guvernul Take Ionescu.

[15] Ramiro Ortiz (1879—1947), titularul catedrei de italiană la Facultatea de Litere, din 1920 membru corespondent al Academiei.

[16] Charles Drouhet (1879—1940), titularul catedrei de limbă și literatură franceză, va fi ales în 1925 decan al Facultății de Litere.

această formă modificată a regulamentului ți-e simpatică, *dă copia ce ți-am trimes Rectorului spre a-i face formele prin consiliul de miniștri,* iar pentru Ministrul Italiei îți trimit *mîine o a doua.* Azi după masă la Academie, îmi spui în orice caz ce-ai hotărît.

Al D-tale devotat

V. Pârvan

II 16 April 1921

Iubite Domnule Iorga,

Omul care aduce aceasta poate lua, dacă le găsești, scrisorile privitoare la colaborarea noastră la cartea franceză de care-mi vorbiai [17]. Mă folosesc de ocazie spre a-ți trimete o copie după raportul pe care mă văd nevoit să i-l trimet lui Goga [18] ca ultimă încercare, pentru a-i face atenți asupra situației Muzeului, de care ți-am vorbit cît de mizerabilă e, și cînd ai venit aici cu prințul Nicolae al Greciei [19]. În vremea cînd se găsesc fonduri pentru a se face nenumărați directori generali, subdirectori generali, inspectori generali, din simpli șefi de birou înaintați într-un an prin toate gradele, *Muzeul, singurul pe care-l avem,* trebuie să se închidă din lipsă de personal plătit omenește.

Cu toate cele bune

al D-tale devotat

V. Pârvan

[17] Neclar: poate în legătură cu asocierea Academiei Române la Union Académique Internationale. Mai probabil, N. Iorga se gîndea la colaboratorul de care ar fi avut nevoie pentru *Histoire de l'art roumain ancien*, carte pe care, în 1922, i-o va publica De Boccard la Paris. Va avea colaborarea lui George Balș.

[18] Octavian Goga era ministru al Cultelor și Artelor în guvernul Al. Averescu (iunie 1920-decembrie 1921).

[19] Venit la București în februarie 1921, cu ocazia căsătoriei principesei Elisabeta cu moștenitorul tronului Greciei, apoi primit de Academie la 1 martie, prințul Nicolae (n. 1872) era al treilea fiu al regelui Gheorghe I.

OBSERVAŢII ASUPRA DEPOZITULUI DE BRONZURI DE LA STRĂOŞTI, PRAHOVA

de ION CHICIDEANU şi DAN LICHIARDOPOL

În vara anului 1974 pe teritoriul pepinierei viticole Plavia a fost descoperit un depozit de bronzuri [1]. În urma cercetărilor de teren întreprinse s-a constatat că depozitul a fost îngropat la o adîncime de circa 0,40 m. În afara pieselor de metal, recuperate în totalitate, nu au mai fost găsite alte materiale arheologice, iar în împrejurimi nu se cunosc urme de aşezare sau materiale preistorice ce ar putea fi puse în legătură cu depozitul [2]. Locul descoperirii se află pe terasa primară din dreapta rîului Cricovu Sărat, în imediata apropiere a satului Străoşti, comuna Iordăcheanu, judeţul Prahova. Depozitul se compune din 48 de piese dintre care 46 de seceri întregi şi fragmente, 1 fragment de bronz de la un obiect neprecizabil şi 1 turtă de bronz, de asemenea fragmentară. Din punct de vedere tipologic cea mai mare parte a secerilor aparţin categoriei largi a celor cu ciot de turnare neîndepărtat, celelalte fiind produse hibride.

Constituit în cea mai mare parte din fragmente, depozitul de la Străoşti pare, la prima vedere, că se include în categoria aşa-numitelor „depozite de turnătorie". Spre deosebire însă de acestea, depozitul în discuţie este format în proporţie de 95,85% din seceri. Este greu de presupus că acumularea unor obiecte în vederea retopirii lor s-a făcut, în cazul de faţă, păstrîndu-se doar seceri, cele mai multe de un anume tip, într-o vreme în care repertoriul obiectelor de bronz era numeros şi variat, aşa cum limpede se vede din depozitele contemporane. Prezenţa turtei de bronz şi a micului fragment neprecizat (ce ar putea proveni tot de la o seceră) nu schimbă caracterul unitar al descoperirii, la Străoşti aflîndu-ne în faţa unui depozit aproape specializat. Selecţia pieselor la alcătuirea depozitului relevă o anume idee referitoare la structură, care nu se potriveşte cu o motivaţie profană, strict utilitară, pentru îngroparea pieselor. Este binecunoscut modul în care au fost aranjate piesele depozitului de la Drajna în momentul îngropării lor (Andrieşescu 1925, 348). O situaţie identică s-a înregistrat şi în cazul depozitului de bronzuri recent descoperit de la Dancu, în Basarabia, unde, găsite la o adîncime

[1] Textul de faţă este versiunea prescurtată a studiului asupra depozitului de la Străoşti, care urmează să apară în volumul B. Hänsel, T. Soroceanu (sub red.), *Neue Bronzefunde aus Rumänien*, Berlin. Versiunea în limba germană cuprinde în plus catalogul complet al depozitului, discuţia asupra tipologiei pieselor şi a cadrului cultural şi cronologic ca şi ilustraţia cuprinzînd desenele pieselor, două grafice şi o hartă.

[2] Recuperarea pieselor şi cercetările de teren au fost făcute de Victor Teodorescu, de la Muzeul Judeţean Prahova, care ne-a cedat depozitul pentru publicare. Îi mulţumim şi pe această cale. Întregul depozit se află acum în colecţia muzeului din Ploieşti.

SCIVA, tomul 44, nr. 1, Bucureşti, ianuarie — martie 1993, p. 33—39

3 — c. 3737

de circa 0,50—0,70 m de la suprafață, „majoritatea pieselor (secerile, n.n.) erau aranjate roată, una peste alta, încadrînd un spațiu îngust cilindric, înăuntrul căruia erau celelalte obiecte : celturile, brățările, cuțitele etc." (Dergacev 1991, 39) [3]. Cele două situații identice vorbesc de la sine pentru caracterul ritual al depunerilor. Motivața profană sau religioasă a depunerilor constituie în ultima vreme un subiect amplu dezbătut, din ce în ce mai multe opinii înclinînd pentru un caracter ritual/religios al acestor practici (v. Brunn 1980 ; Bradley 1990 ; Hansen 1991, ca să cităm doar cele mai recente lucrări). În cadrul acestui context general se pune firesc și problema semnificației pieselor ce alcătuiesc depozitele, mai cu seamă pentru seceri, cunoscut fiind faptul că massa principală a acestora provine din asemenea descoperiri ce constituie „mediul" lor obișnuit (Sommerfeld 1987, 241). S-a afirmat că secerile „au avut un rol important în cultivarea plantelor", unele variante putînd fi folosite și drept cuțite, sau la grădinărit ori vie, lipsind datele privind folosirea lor în scop votiv (Petrescu-Dîmbovița 1981, 130). Dar discrepanța cu totul remarcabilă dintre numărul foarte mare al secerilor descoperite în depozite și numărul redus al celor găsite în alte contexte, mai ales în așezări, se opune unei astfel de interpretări simpliste, strict funcționale, a secerilor. În cazul secerilor descoperite în morminte, deși în general puține la număr (Petrescu-Dîmbovița 1978, 10 ; Primas 1986, 17—20 ; Hansen *op. cit.*, 82) se constată că acestea deveniseră un *Ausstattungselement*, ceea ce pledează pentru un anume simbolism cu atît mai mult cu cît se pare că se prefera depunerea în morminte a fragmentelor de seceri avînd o anume greutate (Primas, *op. cit.* tab. 7—9 ; Sommerfeld, *op. cit.*). Nu excludem și o întrebuințare practică a secerilor, dar foarte probabil că în decursul vremii secerile au căpătat, în paralel cu funcția lor utilitară și o semnificație simbolică (Hänsel 1981, 285), poate ca atribut al unei divinități (Sommerfeld 1988, 158), așa cum par a indica unele observații cu totul recente, din zona egeeană, unde funcția simbolică a secerilor a putut fi pusă în evidență în cadrul unui rit de pasaj (Jameson 1990, 213). Dublarea funcției utilitare a secerilor cu una simbolică/rituală nu este singulară, același lucru petrecîndu-se și în cazul topoarelor (Bradley, *op. cit.*, 119, 196, unde însă autorul este de părere că cele două tipuri de piese au îndeplinit și rolul de standarde de greutate). O situație oarecum similară este semnalată, în lumea miceniană și în cazul spadelor (Kilian-Dirlmeier 1990, 157 și urm.) și este de presupus același lucru și pentru celelalte bronzuri care au intrat în componența depozitelor. În această perspectivă depunerea masivă a secerilor, fenomen bine atestat începînd de la sfîrșitul epocii bronzului pe o largă arie europeană (Sommerfeld, *op. cit.*) poate reflecta tocmai preponderența crescîndă a funcției simbolice asupra celei utilitare, iar binecunoscuta asociere, în depozite, a topoarelor și secerilor poate reprezenta o pereche de simboluri opuse și complementare, deci o formulă

[3] Din păcate depozitul este publicat în condiții necorespunzătoare. Descrierea și ilustrarea pieselor sînt incomplete. Influențat de tipologia, mai degrabă inginerească, a lui Cernych (Idem 1978), autorul face confuzii incluzînd în aceeași categorie secerile cu buton și cele cu ciot de turnare neîndepărtat, multe din considerațiile sale, ca și hărțile de răspîndire, devenind astfel lipsite de utilitate. Neacordînd o atenție specială condițiilor de depunere, autorului i-a scăpat și caracterul evident votiv al depozitului.

rituală. Semnificaţia simbolului reprezentat de seceră este dificil de desluşit. Unele indicii în acest sens ar putea oferi prezenţa secerilor în inventarele funerare, dar obiceiul depunerii acestora în morminte a variat în timp şi spaţiu (Primas, *op. cit.*) astfel că e greu de sesizat o constanţă în funcţie de grupele de sex. Ceva mai clară este situaţia din cimitirul de la Radzovce, unde seceri întregi sau fragmentare au fost depuse într-un singur caz într-un mormînt de bărbat şi în 11 cazuri în morminte de femei (Furmanek/Stloukal 1986, 148) ceea ce ar indica, eventual, o relaţie simbolică seceră/femeie, dar observaţia mai trebuie confirmată şi în alte locuri. Din păcate pentru România dispunem doar de o singură şi cu totul îndoielnică descoperire funerară cu seceră (Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, mormîntul presupus de la Breaza), care nu ne poate ajuta cu nimic.

Dacă din punctul de vedere al conţinutului depozitul de la Străoşti se prezintă ca unitar, fiind constituit în cea mai mare parte din seceri, din punctul de vedere al stării de conservare a pieselor în momentul depunerii lor, lucrurile stau altfel. Din cele 48 de piese 34 (70,83%) sînt fragmente şi doar 14 (29,17%) sînt exemplare întregi. Dintre piesele fragmentare 6 se pot întregi, rezultînd alte 3 seceri, ceea ce schimbă raportul la 28 fragmente (62,22%) şi 17 piese întregi (37,78%) menţinîndu-se preponderenţa pieselor fragmentare. Greutatea totală a depozitului este de 4,175 kg. Piesele întregi atîrnă 2,168 kg (51,97%), iar fragmentele 2.004 kg (48,03%), raportul fiind aproape de egalitate cu 3,94% în favoarea pieselor întregi. Dacă repetăm „corecţia" cu piesele întregibile, atunci avem piese întregi în greutate de 2,590 kg (62.07%) şi 1,583 kg (37,93%) pentru piesele fragmentare, crescînd discrepanţa în favoarea pieselor întregi. În lipsa unei serii mai mari de asemenea date. privind conţinutul şi al altor depozite nu putem face o comparaţie privind structura depozitelor din acest punct de vedere.

Majoritatea pieselor din depozit nu prezintă urme de folosire, unele fiind chiar nefinisate după turnare, iar aproape toate secerile fragmentare au fost rupte prin îndoire, lucrul acesta fiind vizibil pe unele din bucăţile păstrate, la una din seceri, ca şi la fragmentul de turtă se observă urme de lovituri cu o daltă, care, în cazul turtei, au şi dus la spargerea piesei. Se dovedeşte în felul acesta că piesele au fost distruse intenţionat şi nu în urma folosirii lor. Distrugerea deliberată, dar mai ales acumularea de bucăţi rupte sau de alte deşeuri, au fost explicate prin intenţia retopirii lor (Rusu 1963 ; Bradley, *op. cit.*, unde se rediscută întreaga problemă într-o perspectivă nouă, în special pentru vestul continentului). dar cel puţin în cazul depozitului de la Străoşti, atunci nu se mai explică prezenţa pieselor întregi. Am văzut că şi alegerea pieselor, in depozitul de la Străoşti, respinge această interpretare. La fel şi păstrarea fragmentelor în cazurile unor depozite evident votive ca cele de la Drajna sau Dancu. În această situaţie fragmentarea intenţionată a pieselor are cu totul alte cauze, lucru susţinut şi de obiceiul depunerii în morminte a fragmentelor de seceri. Mai mult chiar, s-a observat că unele fragmente de seceri au circulat o bucată de vreme ca atare, abia apoi fiind îngropate în cadrul unor depozite (Hansen, *op. cit.*). Cu o altă ocazie s-a arătat că, cel puţin în cazul secerilor, ruperea, urmărind în special distrugerea părţii active a piesei, urmează o anumită regulă, efectuîndu-se de la vîrf spre

mîner (Chicideanu/Iuga, sub tipar). Nu ni se pare exagerat să punem această regulă, de la care deocamdată nu cunoaștem excepții, în legătură cu funcția simbolică a pieselor de metal, văzînd în această practică o transformare și rituală a acestora, uneori prealabilă depunerii și care, prin schimbarea stării obiectelor, se poate asemăna întrucîtva sacrificiilor propriu-zise (un punct de vedere oarecum diferit la Bradley, *op. cit.*, 37).

Curba cumulativă a greutăților celor 48 de piese din depozit are un traseu linear, lipsit de paliere semnificative, observîndu-se doar o concentrare de 6 piese în intervalul 0—10 g. Din felul în care se înșiruie însă greutățile pare mai degrabă că s-a urmărit obținerea unei greutăți totale a depozitului, adăugîndu-se, una cîte una, piese fragmentare de dimensiuni mici, ceea ce ar explica numărul lor mai mare, pînă la obținerea greutății dorite. Din păcate nu avem la îndemînă, pentru un studiu mai aprofundat, și alte asemenea date spre a putea verifica presupunerea noastră.

Cele 14 seceri întregi aflate în depozitul de la Străoști, la care putem adăuga și cele trei reconstituite, au greutățile cuprinse între 89 și 195 grame. Piesa cea mai ușoară aparține, și după caracteristicile sale morfologice, altui tip, în schimb celelalte aparțin, așa cum s-a văzut, categoriei largi a secerilor cu ciot de turnare neîndepărtat. Greutățile lor nu se înșiruie uniform, cele mai ușoare avînd 105 și 107 g. Le urmează apoi 2 piese cu 134 și, respectiv, 135 g, apoi un grup relativ compact din 8 piese înșirate între 148 și 167 g, grup în care se includ și cele 4 piese turnate în același tipar. În sfîrșit, ultimele patru seceri au greutățile cuprinse între 177 și 195 g. Seria oferită de depozitul de la Străoști fiind prea mică, am recurs la o comparație cu seriile de seceri cu ciot de la Drajna, Dancu și Constanța-Palas (Irimia 1968, 89 și urm.), pentru care dispunem de cîntăriri publicate, rezultînd cîteva observații, desigur preliminare, dar totuși demne de menționat. Piesele din Dobrogea, în general deosebite și morfologic, sînt și mai ușoare, în vreme ce secerile din celelalte 3 depozite au greutăți evident mai mari, fapt datorat, desigur, ca și diferențele morfologice, unor centre de prelucrare diferite. Dar și în cadrul acestui grup mai mare se pot face diferențieri, deși seria Drajna, prin mărimea ei (72 seceri, din care multe în același tipar, cf. Alexandrescu 1966) distorsionează într-o oarecare măsură graficele. Se pot observa 5 grupuri : primul, dominat de exemplarele de la Drajna, cu greutăți între 80—90 g, apoi un altul, între care, în afara unor piese de la Drajna intră și cîteva de la Dancu (3 piese) și de la Străoști (2 piese), avînd greutățile între 100—110 g. Grupul cel mai numeros și de departe dominat de seceri de la Drajna, are greutățile cuprinse între 120 și 140 g, fiind prezente și piese de la Străoști (2) și Dancu (4). Penultimul grup, cu greutăți între 150 și 170 g, este constituit în proporții aproximativ egale din piese de la Drajna, Străoști și Dancu. În sfîrșit, se mai conturează un grup, ceva mai restrîns, din piese „super grele", atîrnînd peste 190 g. Atît la Drajna cît și la Străoști s-au descoperit serii de seceri turnate în aceleași tipare, dar nu există o corespondență între seriile din aceste două depozite, ceea ce pare a indica existența a cel puțin două centre de prelucrare. În același timp grupele de greutăți puse în evidență prin grafic exprimă de fapt standardele diferite, lipsa unor cîntăriri foarte

exacte (cu 2 zecimale) împiedicînd o definire mai precisă a acestora care să reducă grupurile intermediare. Oricum, în cazurile grupelor II, III și IV este evident că standardele respective se foloseau concomitent în mai multe turnătorii. În lipsa acelorași cîntăriri precise, este dificil de spus în ce măsură se urmăreau anume greutăți pentru seceri, exprimate desigur în unități ale vremii (așa cum s-a stabilit, cel puțin pentru unele piese din aur, cf. Eiwanger 1989, 443 și urm.), fiind de presupus că în ce privește măsurarea greutăților s-a folosit și pentru piesele din bronz același sistem de măsuri. Foarte probabil greutatea pieselor, în directă legătură cu massa de metal folosită, determina dimensiunile tiparelor. Numărul redus al grupelor de greutăți (nu credem că acesta ar putea suferi modificări substanțiale chiar și în cazul unor noi descoperiri) ar însemna deci și repertoriu redus de tipare, în ceea ce privește dimensiunile lor, fapt confirmat de altfel pe cale tipologică. Aceasta ar însemna o anume standardizare a „producției" de seceri, cel puțin pentru zona subcarpatică, chiar și în cazul mai multor centre. Piesele de la Dancu provin cu siguranță din nordul Munteniei, după cum o arată greutățile, demn de remarcat fiind și faptul că două dintre ele, din care una nefinisată, provin din același tipar (Dergacev, *op. cit.*, 44, fig. 5/6—7). Pe de altă parte, existența, chiar în cadrul unei categorii restrînse de seceri, a cîtorva grupe diferite de greutate face mai greu acceptabilă ideea că acestea au folosit drept standarde de greutate, important fiind de fapt simbolul purtat de piesă.

În NE Munteniei, atît din cercetările sistematice cît și din cele de suprafață se cunosc multe așezări de tip „cetățuie" aparținînd bronzului tîrziu. În zona colinară a Subcarpaților de curbură, depozitele de la Drajna, Olteni (Alexandrescu, *op. cit.*, 16), Străoști ca și cel de la Putreda (Isăcescu 1967, 327—330), conținînd seceri cu ciot, se află în proximitatea unor așezări ale culturii Monteoru. S-a afirmat însă că aceste comunități Monteoru nu evoluează pînă în bronzul tîrziu, ele fiind înlocuite de cele aparținînd așa-numitului „aspect cultural Petrișoru-Racovițeni", desprins din complexul de caracter răsăritean Sabatinovka (Oancea 1981, 183 și urm.). În cursul săpăturilor din anii 1979—1981 de la Cîrlomănești a fost identificat însă un nivel de locuire monteoran tîrziu, în care s-au descoperit omoplați crestați și un celt de tip Oinac [4]. În ultimul nivel de pe Cetățuia 1 din complexul monteorean Năeni-Zănoaga, alături de ceramică monteoreană tîrzie, cu analogii în cimitirul de la Balintești-Cioinagi (Zaharia 1963), s-au găsit din nou omoplați crestați, cioburi Tei, faza Fundenii Doamnei și tipare de gresie pentru verigi și, posibil, unul pentru seceri [5], cu analogii în mediile Sabatinovka tîrzii (Bockarev/Leskov 1980). Stațiunea de la Berca, socotită ca aparținînd aspectului Petrișoru-Racovițeni (Oancea, *op. cit.*, 185), în realitate are un nivel de locuire cu ceramică monteoreană din faza Balintești prin-

[4] Săpături arheologice inedite M. Babeș, I. Chicideanu (Institutul de Arheologie București), M. Constantinescu (Muz. Județean Buzău). Celtul a fost descoperit într-o surpătură, împreună cu ceramică monteoreană tîrzie, de către Alexandru Babeș în 1978. Materialul arheologic se află la muzeul din Buzău.

[5] Săpături arheologice inedite 1982—1986 și 1988—1991, I. Chicideanu. Materiale arheologice (inclusiv cele 7 tipare) se află la muzeul din Buzău, iar o mică parte la Institutul de Arheologie București.

tre care s-au găsit cîteva cioburi Noua și un ac cu capul profilat [6], acesta din urmă cu analogii în medii Lausitz (Bouzek/Vokolek 1981, 255—256, fig. 2/2). La vest de Drajna și Olteni se cunoaște, mai de mult, stațiunea de la Tinosu, unde, deși cercetată sumar, au fost descoperite materiale aparținînd unei faze tîrzii Monteoru (Vulpe/Vulpe 1924, 168 și urm.). Dacă mai adăugăm și că în imediata vecinătate a celor două depozite de la Drajna și Olteni, pe valea Teleajenului, sînt menționate, mai de mult, două așezări monteorene de tip „Cetățuie", la Homorîciu și la Gura Vitioarei (Petrescu-Sava-Nestor 1940) credem că avem toate motivele să atribuim secerile cu ciot de turnare neîndepărtat, din zona de dealuri subcarpatice, etapei finale a culturii Monteoru. Prezența în depozitele de la Drajna de Jos și de la Străoști a unor seceri turnate în aceleași tipare, indică, totodată, și producerea lor în această zonă. Relația dintre așezările de tip „Cetățuie" și depozite nu este întîmplătoare (Soroceanu 1982, 368), iar tiparele descoperite la Năeni-Zănoaga Cetățuia 1 reprezintă dovada directă a practicării metalurgiei bronzului în această vreme în asemenea așezări, așa cum s-a observat mai de mult pentru Europa Centrală (Jockenhövel 1982, 264—266 ; Idem 1986, 213 și urm.). Ar mai trebui adăugat că, asemenea unor zone din Transilvania, regiunea Subcarpaților de curbură este bogată în zăcăminte de sare nativă, fapt ce trebuie și el pus în relație cu așezările „cetățui", depozitele și centrele metalurgice. Lipsesc dovezile arheologice ale „invaziilor" sau „luptelor intertribale", fenomenul, bine documentat în zonă, al depunerilor, a căror semnificație simbolică devine tot mai evidentă, trebuind a fi pus în relație cu dinamica complexă a structurilor sociale. Alături de depozite mixte de felul celor de la Drajna sau Putreda, depozitele de seceri cu ciot amintite, cărora le putem alătura și pe cele de la Izvoru Dulce (Oancea/Drîmbocianu 1975) și Cîrligu Mare (Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, 155, pl. 270/E) ambele cu seceri de alte tipuri, reprezintă una din expresiile rituale ale acestei complexități.

LISTA BIBLIOGRAFICĂ

Alexandrescu A. D. 1966 — Inventaria Archaeologica, 2 (R15—R16), București

Andrieșescu I. 1925 — Dacia, 2, 345—384.

Bočkarev V. M., Leskov A. M. 1980 — PBF XIX, 2.

Bouzek J., Vokolek V. 1981 — *Die Lausitzer reichprofilierte Nadel*, in Arbeits und Forschungsberichte zür sächsischen Bodendenkmalpflege, 16, 251—269.

Bradley R. 1990 — *The Passage of Arms*, Cambridge.

v. Brunn W. A. 1980 — 61.BerRGK

Černych E. N. 1978 — *Gornoe delo i metallurgija v drevneisi Bulgarii*, Sofia.

Chicideanu I., Iuga G. sub tipar — in B. Hänsel T. Soroceanu (sub red.), *Neue Bronzefunde aus Rumänien*, Berlin, (sub tipar).

Dergacev V. 1991 — Thraco-Dacica, 12, 39—95.

Eiwanger J. 1989 — Germania, 67, 2, 443—462.

Furmánek V., Stloukal M. 1986 — Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam, 20, 143—149.

Hänsel B. 1981 — Recenzie la M. Petrescu-Dimbovița, PBF XVIII, 1, 1978, în PZ, 56, 284—286.

[6] Săpături arheologice inedite făcute între 1975 și 1977 de I. Chicideanu, în cadrul fostei DPCN. Materialul arheologic se află în parte la muzeul din Buzău și în parte (inclusiv acul) la Muzeul Național de Istorie a României din București.

Hansen G. 1991 — *Studien zu den Metalldeponierungen während Urnenfelderzeit im Rhein-Main-Gebiet*, Bonn.
Irimia M. 1968 — Pontica, 1, 327—330.
Isăcescu E. 1967 — ArhMold, 5, 1, 327—330.
Jockenhövel A. 1982 — în *Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa*, Berlin-Nitra, 253—272.
— 1986 — Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam, 20, 213—234.
Jameson M. 1990 — în Hagg R. şi Nordquist G. C. (sub red.), *Celebration of Death and Divinity in the Bronze Age Argolid*, Stockholm, 213—222.
Kilian-Dirlmeier J. 1990 — în Hagg R. şi Nordquist G. C., *Celebrations of Death and Divinity in the Bronze Age Argolid*, Stockholm, 157—161.
Oancea A. 1981 — Dacia, N.S., 25, 131—181.
Oancea A., Drimbocianu V. 1975 — SCIVA, 26, 3, 395—399.
Petrescu Dimboviţa M. 1978 — PBF XVIII, 1.
— 1981 — Thraco-Dacica, 2, 125—131.
Petrescu-Sava Gh., Nestor I. 1940 — Revista de Preistorie şi Antichităţi Naţionale, 2—4, 71—88.
Primas M. 1986 — PBF XVIII, 2.
Rusu M. 1963 — Dacia, N.S., 7, 177—210.
Sommerfeld C. 1987 — Recenzie la M. Primas, PBF XVIII, 2, 1986, în PZ, 62, 2, 240—242.
— 1988 — PZ, 63, 140—161.
Soroceanu T. 1982 — în *Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa*, Berlin-Nitra, 363—369.
Vulpe R., Vulpe E. 1924 — Dacia, 1, 166—223.
Zaharia E. 1963 — Dacia, N.S., 7, 139—176.

OBSERVATIONS CONCERNING THE BRONZE HOARD OF STRĂOŞTI, PRAHOVA

ABSTRACT

The present paper is a short version of a larger study about the bronze hoard from Străoşti, Prahova county, which is already in print, in german language, in the volume B. Hänsel, T. Soroceanu (Hrgb), *Neue Bronzefunde aus Rumänien*, PAS, Berlin. The german version includes the full catalogue, the typological discussion, the cultural and the chronological frame and the illustration (drawings, graphics and a map).

„TEZAURUL" DE LA BUZĂU — 1941

de RADU HARHOIU

În anul 1941 Muzeul Național de Antichități din București a achiziționat din comerțul cu opere de artă un „tezaur" descoperit undeva pe teritoriul județului Buzău [1]. În aceste condiții localizarea locului de descoperire pe teritoriul comunei Pîrscov, jud. Buzău, propusă de V. Teodorescu [2], rămîne în continuare fără suport documentar.

„Tezaurul" este alcătuit din următoarele piese: 1. Doi cercei de aur, de formă triunghiulară, împodobiți cu patru caboșoane mari (două rotunde, unul rombic și unul oval), cu marginile ornamentate cu granule. De o parte și de alta a caboșonului rombic spațiul a fost umplut cu două motive floriforme filigranate. Baza triunghiului este marcată printr-o sîrmă împletită. Pe revers, au fost fixate de baza triunghiului opt verigi de care atîrnau lănțișoare cu cîte o semisferă. Caboșoanele unuia din pandantive au fost împodobite cu sticlă brun gălbuie sau albastră, la celălalt cu sticlă galben brună. Pe vîrful triunghiului a fost fixată o verigă, în care se afla o altă verigă. Dimensiuni: 1. : 3,4 cm; î. : 7,8 cm; greutate: 11,63 g; aur 75/1 000; (fig. 1/1—2); (Muzeul de Istorie a României, inv. nr. 9006—9007). 2. Șapte aplice flori-forme din aur, lucrate prin presare, fiecare din cele șase petale fiind prevăzută cu un orificiu pentru fixarea piesei pe un suport sau pentru a fi montată pe un colier. Dimensiuni: diametru: 1,2—1,4 cm; greutate: 1,2612 g; (fig. 1/3—9); (Muzeul de istorie a României, inv. nr. 9009—9015). 3. Două mici aplice de aur de formă oval alungită, concave și prevăzute cu cîte un orificiu la capete (fig. 1/16—17); (Muzeul de Istorie a României, inv. nr. 9016—9017); 4. Trei tuburi mici de aur ornamentate cu caneluri transversale. (fig. 1/13—15); (Muzeul de istorie a României, inv. nr. 9018—9020); 5. Patru fragmente de rame, dintre care trei au toarte, iar a patra este de formă rombică și fără toartă. Greutate: 0,107 g; 0,285 g; 1,255 g; (fig. 1/10—12; 18) (Muzeul de Istorie a României, inv. nr. 9021—9024). 6. Inel de aur gol în interior, cu șaton rotund, în care a fost montată o piatră semiprețioasă (spinel ?) de culoare verde închis, pe care a fost gravat un țap. Dimensiuni: diametru maxim: 2,5 cm; greutate: 4,892 g; (fig. 1/19); (Muzeul de istorie a României, inv. nr. 9008).

Nu aparține tezaurului, după cum credea C. Anton-Manea o catarmă de aur cu placa în formă de rinichi, ornamentată în stil policrom [3], provenită dintr-o descoperire întîmplătoare tot de pe teritoriul județului Buzău. După cum rezultă din registrul de inventar al Muzeului Național de Antichități (inventar aur nr. 520, inventar general nr. 1164), catarma a făcut parte din tezaurul Regatului României restituit parțial de U.R.S.S. în anul 1956, deci ea nu putea fi în nici un caz achiziționată în anul 1941,

[1] Arhiva Muzeului Național de Antichități nr. 457 din 14 iunie 1941. Tezaurul a fost trecut în inventarul muzeului sub nr. de inv. 120/1941. În anul 1972, cu ocazia organizării Muzeului Național de Istorie a României, „tezaurul" a trecut în colecțiile acestei instituții.

[2] V. Teodorescu, Materiale de istorie și muzeografie, 9, 1972, 91; vezi și C. Anton-Manea Revista Muzeelor, 8, 1977, 65—69.

[3] C. Anton-Manea, *op. cit.*, 65 și 67, fig. 11.

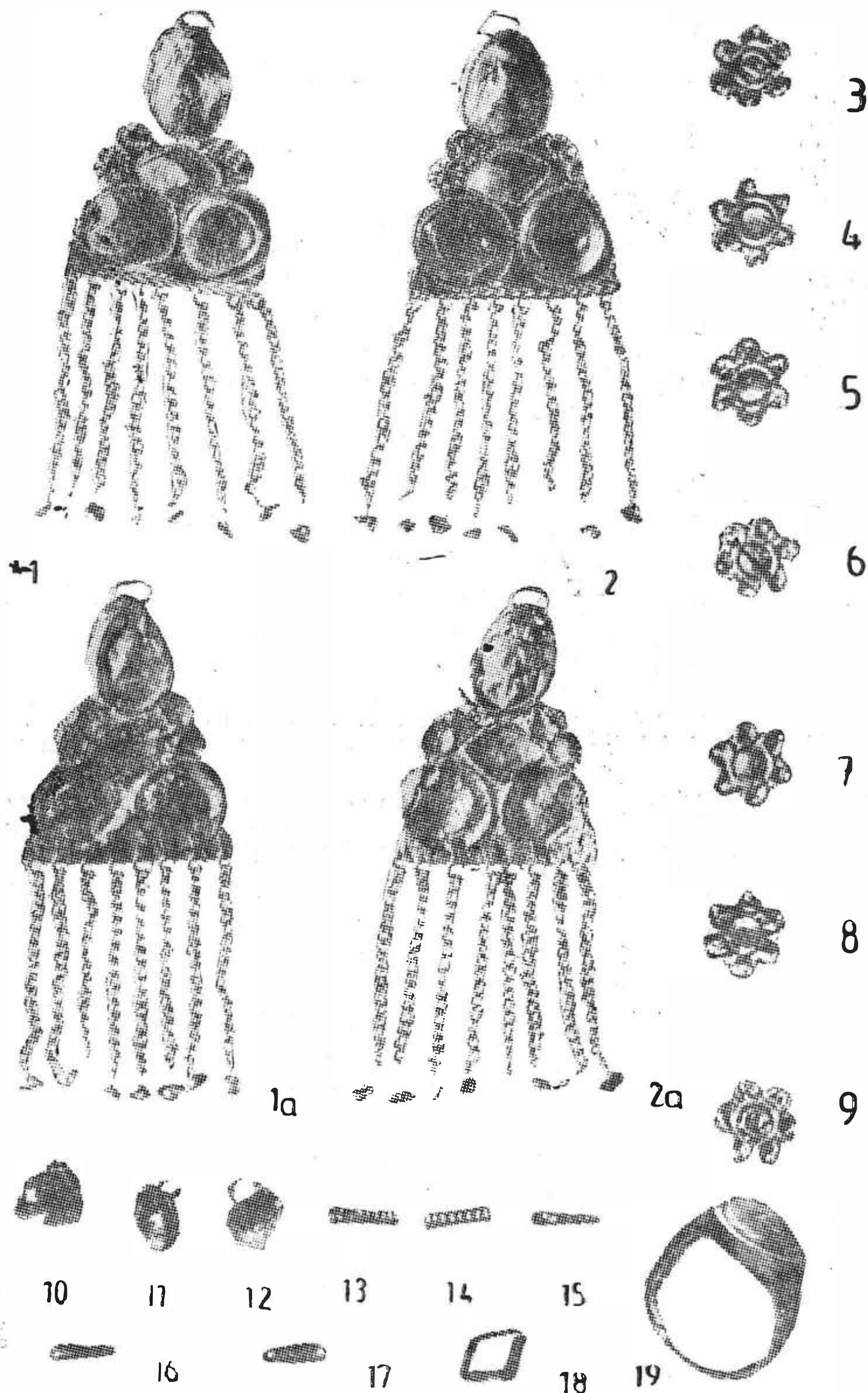

Fig. 1. Piese recuperate din „tezaurul" de la Buzău — 1941 : 1—2 cercei ; 3—9 aplici floriforme ; 10—12, 18 fragmente de rame ; 13—15 tuburi canelate ; 16—17 aplici ovale alungite ; 19 inel.

tezaurul Regatului fiind la Moscova încă din anul 1916. Catarama de la Buzău, împreună cu catarama de același tip din mormîntul nr. 2 de la Apahida [4], s-a dezvoltat probabil din micile catarame ornamentate în stil policrom, cum le cunoaștem în România din descoperirile întîmplătoare de la Poșta Cîlnău sau Brașov [5]. Ca și acestea, cataramele de la Buzău și Apahida reflectă tradiția atelierelor de orfevrărie mediteraneene după cum ne lasă să înțelegem și cataramele de bronz de acest tip din a doua jumătate a sec. V de la Germansberg de lîngă Speier sau de la Edingen de lîngă Mannheim [6]. Datarea acestui tip de cataramă în a doua jumătate a sec. V este asigurată de catarama identică din mormîntul regelui franc Childeric de la Tournai [7].

Atît V. Teodorescu [8] cît și C. Anton-Manea [9] sau mai ales R. Harhoiu [10] atribuiau „tezaurul" epocii postromane, legîndu-l fie (indirect) de populația autohtonă, fie de migratorii huni sau ostrogoți. La aceasta a putut contribui pe de o parte necunoașterea unor analogii apropiate, pe de altă parte o convingere subiectivă și impresionistă, după care piesele de podoabă lucrate din aur și împodobite în stil policrom mai ales din zona Buzăului, ar trebui să aparțină cu precădere epocii migrațiilor. Se poate observa și în această situație iradierea puternică pe care o exercită încă asupra cercetării somptuozitatea tezaurului de la Pietroasa.

Impresionează în „tezaur" mai ales perechea de cercei. Cerceii de la Buzău se află într-o strînsă relație tipologică cu cerceii cu placă triunghiulară lucrați tot din aur și ornamentați cu pietre semiprețioase sau cu sticlă, deseori documentați în orfevreria spațiului pontic. Îi cunoaștem dintr-o descoperire întîmplătoare din Crimeea și anume de la Kerč-Glinisče (anticul Pantikapaion) [11] sau dintr-un tezaur (?) îngropat la sfîrșitul sec. II sau începutul celui următor la Bori, în Gruzia orientală [12]. Înrudiți tipologic sînt și cerceii descoperiți în bogatele morminte sarmate de la Aitub sau Čertovickii [13] sau cei datați în a doua jumătate a sec. I a. Ch. și prima jumătate a sec. I p. Ch., datorită asocierii lor cu fibule linguriță în mormîntul tumular aparținînd unei prințese sarmate descoperit la Sokolova Mogila de lîngă Kovalevka, pe malul drept al Bugului de Sud [14].

Cercei de formă aproape identică cu cei din „tezaurul" de la Buzău fac parte și din somptuosul inventar al mormîntului de femeie (mormîntul nr. 2), orientat NE-SV, descoperit împreună cu un mormînt de bărbat,

[4] K. Horedt. D. Protase Germania 50, 1972, 1—2 180, pl. 33/4.

[5] Al. Odobescu, in *Opere*, IV, București, 1976, 569 (4799, fig. 192; E. Beninger, *Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa*, Leipzig, 1931, 32; 33, fig. 8.

[6] J. Werner, Bayer. Vorgeschichtsbl., 25, 1960, 176.

[7] F. Dumas, *La Normandie Souterraine* III, Rouen, 1975, 32, pl. VII/B.

[8] V. Teorescu, *op. cit.*

[9] C. Anton-Manca, *op. cit.*, 65 și urm.

[10] R. Harhoiu, în *Spiritualitate și istorie la întorsătura Carpaților*, I, Buzău, 1983, 93 și urm.

[11] A. W. Janny, W. F. Vollbach, *Germanischer Schmuck des frühen Mittelalters*, Berlin, 1933, 37 și pl. I/1—2.

[12] E. M. Pridik, Materialy po Arheologii Rosii, 34, 1914, 94 și urm. și pl. III/8, 11.

[13] A. V. Simonenko, B. I. Lobai, *Sarmaty severo-zapadnovo pricernomor'ja v. I. v.n.e. (Progrebenija znati v s. Poroqi)*, Kiev, 1991, pl. foto 34.

[14] G. T. Kofpanenko, *Sarmatskoe pogrebenie I. v. n. e. na Iuznom Buge*, Kiev, 1986, 27, fig. 23.

prevăzut cu dromos, cu un inventar la fel de somptuos (mormîntul nr. 1), în tumulul nr. 1 aparținînd epocii bronzului, din grupul de trei tumuli aflați la 1,5 km nord-vest de satul Porogi, r. Iampol, reg. Vinița, pe malul stîng al Nistrului mijlociu [15].

Pentru încadrarea cronologică și culturală atît a cerceilor cît și a altor piese din inventarul „tezaurului" de la Buzău, piesele de inventar din mormîntul 2 de la Porogi capătă o semnificație deosebită. Astfel, cerceii cu placă triunghiulară, atît de strîns înrudiți cu cerceii de la Buzău, au fost descoperiți de o parte și de alta a craniului defunctei doamne, îndeplinind funcția de cercei, ceea ce se poate presupune și pentru piesele de la Buzău [16].

Gîtul nobilei defuncte de la Porogi a fost împodobit cu un colier din care făceau parte și șase pandantive floriforme de aur, lucrate prin presare, foarte asemănătoare cu cele de la Buzău. Spre deosebire de acestea au fost perforate numai petalele laterale în scopul prinderii lor pe colier [17], ceea ce nu poate exclude o funcție asemănătoare și pentru piesele de la Buzău. În același timp trebuie amintită și analiza formală cu rozetele de pe tiparul de la Aldeni din, cum s-a spus, „aria culturii daco-romanice Ipotești-Cîndești" [18]. Lipsa unei analize aprofundate a piesei de la Aldeni nu permite nici un fel de concluzii cronologice sau culturale [19].

Din structura colierului defunctei de la Porogi făceau parte și 50 de tuburi de aur ornamentate prin caneluri transversale, întru totul identice cu micile tuburi din „tezaurul" de la Buzău și care, avînd în vedere poziția lor *in situ* în mormîntul de la Porogi, au aparținut probabil tot unui colier [20].

Nu lipsesc din inventarul mormîntului din bazinul mijlociu al Nistrului nici micile foi concave din tablă de aur perforate la capete, care, spre deosebire de cele de la Buzău, au o formă mai ovală. Ele au folosit aici la împodobirea veștmintelor nobilei defuncte [21]. Strînsa lor analogie cu piesele de la Buzău ne permite să postulăm o destinație decorativă identică și pentru piesele descoperite în nord-estul Munteniei.

Lipsesc în schimb la Porogi ramele de aur prevăzute cu urechiușe, care foarte probabil au aparținut și ele unui sau mai bine zis, împreună cu rozetele floriforme sau tuburile canelate, aceluiași colier.

Dar tot ca la Buzău, întîlnim și la Porogi un inel, de data aceasta de argint și împodobit cu o gemă din granat ornamentată cu un cap de bărbat reprezentat în profil și care împodobea degetul inelar stîng [22].

Strînsa legătură stilistică și funcțională între piesele de inventar ale mormîntului nr. 2 de la Porogi și ale „tezaurului" de la Buzău devine astfel din ce în ce mai evidentă. Toate la un loc permit considerarea pieselor din „tezaurul" de la Buzău ca restul inventarului unui mormînt, care a aparținut foarte probabil uneia din nobilele doamne ale epocii.

15 A. V. Simonenko, B. Lobai, *op. cit.*, 7, fig. 1; 20, fig. 20; 28, fig. 18; 29, fig. 19; 30 și urm., 31, fig. 21; 32, fig. 22; 33, fig. 23; pl. foto 21—23.

16 *Ibidem*, 28, fig. 18; 29, fig. 19/1—2; 30 și urm.

17 *Ibidem*, 28, fig. 18 și 29, fig. 19/4b; 31: pl. foto 25.

18 V. Teodorescu, *op. cit.*, 86, fig. 3/3b; 91.

19 Pentru V. Teodorescu, *supra* nota 18, lucrurile sînt însă limpezi.

20 A. V. Simonenko, B. I. Lobai, *op. cit.*, 29, fig. 19/4v; 31; pl. foto 25—26.

21 *Ibidem*, 28, fig. 6a; 31; pl. foto 26.

22 *Ibidem*, 30, fig. 1; 31.

Un rol important pentru încadrarea cronologică a mormîntului de la Porogi îl joacă fibula puternic profilată de tip Almgren IV, 69, care prindea pe partea stîngă a pieptului veștmîntul defunctei [23]. Fibule de acest tip ai fost descoperite și în teritoriile extracarpatice ale României, și anume în mai multe *dave* dacice, dar și în orizontul sarmatic timpuriu din această zonă [24]. Intervalul cronologic în care ea a fost purtată cuprind cea de a doua jumătate a sec. I p. Ch. și prima jumătate a sec. II p. Ch., cu un vădit centru de greutate în prima parte a intervalului.

Mai timpuriu, și anume în primul secol al erei creștine, poate fi datat urciorul sferoidal depus, alături de o oglindă simplă fără tamga, în stînga craniului [25].

Și oglinda simplă, neornamentală, pare a fi fost purtată în complexele sarmate ale spațiului nord-pontic începînd cu sfîrșitul sec. II a. Ch. și pînă la începutul sec. II al erei creștine [26].

Ca un indicator arheologic al aceluiași interval cronologic timpuriu, databil în cursul sec. I al erei creștine, trebuie considerată și cățuia cilindrică ornamentată pe buză cu un motiv solar, depusă în mormîntul nr. 2 de la Porogi la picioarele defunctei [27] și pe care o întîlnim în Moldova în mormîntul de la Vaslui [28] sau în Muntenia într-o descoperire întîmplătoare de la Copuzu, jud. Ialomița [29].

Pentru aceeași datare timpurie pledează și afumătoarea sferoidală prevăzută cu orificii depusă, lîngă cățuia cilindrică, la picioarele defunctei de la Porogi [30], și care în Muntenia apare la Piscul Crăsani în ultimul nivel arheologic, datat aici în jurul mijlocului sec. I p. Ch.[31]

Pe baza tuturor acestor elemente mormîntul nr. 2 de la Porogi a fost încadrat cu precădere în cea de-a doua jumătate a sec. I al erei creștine [32].

Apartenența celor două morminte secundare din tumululul de la Porogi mediului sarmatic este sprijinită de detaliile rituale și de port surprinse atît în mormîntul nr. 2 (înhumație, orientare NE-SV, depunere de oglindă, detalii de port etc.), cît și în mormîntul nr. 1 (înhumație adult, mormînt cu dromos, orientare N-S, torques, pumnal cu inel la mîner, piese de port ornamentate în stil policrom sau cu tamgale, aplice, printre care una de inspirație budistă (?), arc reflex etc.).

Strînsele legături tipologice și funcționale dintre piesele de inventar ale, putem să-i spunem acum, mormîntului din nord-estul Munteniei și inventarul prințesei sarmate înmormîntată pe malul stîng al Nistrului mijlociu fac posibilă atribuirea podoabelor de la Buzău unui mormînt care a aparținut foarte probabil unei reprezentate a păturii sociale elevate a societății sarmate de la Dunărea de Jos din cea de-a doua jumătate a sec. I al erei creștine. De altă parte piesele de inventar din mormîntul

[23] *Ibidem*, 29, fig. 18/8 ; 30, fig. 20/3 : 32 și urm.
[24] Asupra acestui tip de fibulă vezi M. Babeș, SCIVA, 33, 1982, 2, 253.
[25] A. V. Simonenko, B. I. Lobai, *op. cit.*, 28, fig. 18/9 ; 33 și urm. ; 60, fig. 31.
[26] *Ibidem*, 28, fig. 18/7 ; 31 și urm. ; 60, fig. 31.
[27] *Ibidem*, 28, fig. 18/10 : 33 și urm. și fig. 23/1.
[28] Gh. Bichir, Dacia, N.S., 21, 1977, pl. 16/21.
[29] Informație N. Conovici (vasul se află într-o colecție particulară).
[30] A. V. Simonenko, B. I. Lobai, *op. cit.*
[31] Informație N. Conovici.
[32] A. V. Simonenko, B. I. Lobai, *op. cit.*, 60, fig. 31.

de la Porogi diferă tipologic în mod evident de piesele de inventar ale tezaurelor dacice, unele poate contemporane cu descoperirea dé la Buzău [33].

Existența unui mormînt fastuos în cea de-a doua jumătate a sec. I p. Ch. în nord-estul Munteniei n-ar trebui să stîrnească uimire. Reamintesc că deja la discutarea unora din piesele de inventar al mormîntului nr. 2 de la Porogi s-au putut remarca o serie de legături tipologice cu unele complexe sarmate din Moldova datate de cercetarea arheologică românească în general în sec. II p. Ch., dar care în funcție de aceste legături tipologice trebuie „urcate" cel mai probabil în a doua jumătate a sec. I p. Ch., înainte de războaiele dacice ale lui Traian. În acest context reamintesc din nou cățuia cu ornament solar pe bază din mormîntul de la Vaslui sau fibulele cu corpul puternic profilat din compexele funerare sarmate de la Smeieni, Focșani, Dorobanțu sau Oltenița-Ulmeni [34]. Menționez mai departe că în mormîntul de la Oltenița-Ulmeni se afla și o caserolă romană timpurie, care s-ar data poate cel bine tot în a doua jumătate a sec. I p. Ch.[35] Caserola aparține tipurilor Eggers 130—144, care cuprinde caserolele de bronz cu gaură rotundă la mîner. Cele mai bune analogii sînt cu tipul 144, așa-numitul tip Gödäcker, care se datează atît în perioada B—1 (sec. I p. Ch.) cît și în perioada B—2 (prima jumătate a sec. II p. Ch.) [36].

Timpuriu, aparținînd perioadei anterioare războaielor dacice, pare a fi și vasul în formă de pungă dintr-un mormînt de la Vlăsinești din nordul Moldovei [37].

Și oglinda netedă își găsește analogii în complexele sarmate timpurii de la Poiana-Tecuci, Tisești sau Ștefănești, datate evident prea tîrziu, după primele decenii ale sec. II p. Ch.[38].

Tot ca un indicator al unei prezențe sarmate timpurii anterioară războaielor dacice, ar trebui privit și cazanul de bronz descoperit în *dava* dacică de la Piara Șoimului, datat în general în sec. I a Ch. — secolul I p. Ch., a cărui prezență aici a fost explicată în contextul larg și destul de imprecis al relațiilor dintre geto-daci și sarmați [39].

Un loc important în discuția de față îl ocupă mormîntul nr. 71 din necropola de la Cîndești, jud. Vrancea. Mormîntul, orientat N-S, a aparținut unui copil de 10 ani și a fost datat pe baza a trei fibule cu corpul puternic profilat — una de argint și două de bronz — dar și cu ajutorul unui bol de tip „samian", în secolul I p. Ch.[40]. De remarcat faptul că vasul are o analogie formală cu vasul „samian" din mormîntul secundar nr. 1 din tumulul XXV al necropolei tumulare de la Histria. Complexul funerar histriot a fost datat în prima jumătate a secolului I p. Ch.[41]. Din

[33] Asupra lor recent V. Zirra, D. Spânu, SCIVA, 43, 1992, 4, p....

[34] Gh. Bichir, *op. cit.*, 189 și urm.

[35] *Ibidem*, 192, fig. 25/2.

[36] H. J. Eggers, *Der römische Import im Freien Germanien*, Hamburg, 1951, 172—173; Anexa 60: tipurile 139—144; pl. 12/144.

[37] Gh. Bichir, *op. cit.*, 180, pl. 16/22.

[38] *Ibidem*, 138 și pl. 16/5.

[39] *Ibidem*, 170 și nota 12; 171, pl. 4/1.

[40] V. Bobi, Vrancea. Studii și Comunicări, 5—7, 1987, 333 și urm.; 337, fig. 1; 339, fig. 3 (vasul „samian"); 340, fig. 4/1 (fibula de argint), 2—3 (fibulele de bronz).

[41] P. Alexandrescu în *Histria*, II, București, 1966, 218 și urm.; 220, fig. 51; 533, pl. 101/XXV, 1, 2, (vasul „samian").

inventarul mormîntului 71 de la Cîndești făcea parte și o mărgea de caolin avînd forma unui scarabeu [42], cum a apărut de altfel și în mormîntul sarmatic aparținînd aceleiași perioade de la Ștefănești, jud. Botoșani [43].

Dar aceste relații, asupra cărora cercetarea arheologică românească ar trebui să se aplece cu mai multă precizie, par a fi mult mai vechi. Prezența sarmaților în sudul Basarabiei, în preajma Dunării, este astăzi documentară de mormîntul nr. 4 de la Holmskoe, r. Aricisko, reg. Odesa, datat în prima jumătate a secolului I a. Ch. printr-o fibulă cu piciorul întors pe deasupra de tip Kostrzewski Var. B [44]. Această împrejurare poate oferi atunci o explicație și pentru surprinzătoarea prezență a unor tipuri de ceramică de factură sarmatică în ultimul nivel al *davei* de la Piscu Crăsani, nivel datat la mijlocul sec. I a. Ch.[45].

O problemă asupra căreia nu există, să spunem, un deplin „consens " este și aceea a unor morminte de înhumație — „gropi cu schelete umane" după M. Babeș — care par a ieși din „sfera practicilor funerare propriu-zise", descoperite pe arealul unor așezări deschise (Cățelu Nou, Chirnogi, Grădiște) sau fortificate (Piscu Crăsani, Popești, Brad, Răcătău). Există și gropi cu schetele de copii depuși oarecum într-o poziție rituală (chirciți sau întinși pe spate) [46]. În ce măsură unele din aceste complexe arheologice s-ar putea lega de un orizont funerar sarmatic anterior războaielor dacice, după cum înclină să creadă Gh. Diaconu pe baza existenței în așezările de la Poiana-Tecuci, Dumbrava-Iași sau Răcătău a unor fragmente ceramice ornamentate cu tamga, rămîne încă de elucidat [47].

Nici identificarea arheologică a celei mai timpurii prezențe sarmate în Doborogea nu este încă destul de limpede. La Tomis cercetările efectuate pînă în prezent nu au putut aduce lămuriri edificatoare. Știm numai că aici s-au descoperit o serie de morminte cu dromos, cu analogii în mediul sarmatic din spațiul nord-pontic al Ucrainei, încadrate de V. Barbu în tipul VIII/1 al mormintelor de epocă romană descoperite la Tomis și datate, fără o analiză aprofundată, în cea de-a doua jumătate a sec. III [48].

Mai timpurii par unele morminte de factură răsăriteană nord-pontică, descoperite la Callatis. Aici, cercetările efectuate în anul 1949 în zona Gării, dar mai ales cele din anul 1974 din zona Saturn și din anul 1976 pe litoral la nord de sanatoriul TBC, au dus la descoperirea unor morminte cu dromos, din al căror inventar făceau parte: o oglindă cu tamga (mormîntul 3), mărgele din lapislazuli (mormîntul 6) sau clopoței

[42] V. Bobi, *op. cit.*, 334; 339, fig. 3.

[43] Gh. Bichir. *op. cit.*, 180, pl. 16/5. Pentru existența unor complexe sarmate timpurii (secolul I p. Ch.) în Basarabia, vezi V. I. Grosu, *Hronologija pamjatnikov sarmatskoi cultury dnestrovsko-prutskogo mezdrurec'ija*, Chișinău, 1990, 38—83.

[44] A. V. Gulkova, M. M., Fokeev, *Zemledelcy i kočevniki v nizob'jah Dunaja I—IV vv. n. e.*, Kiev, 1984, 8 și urm.; 9. fig. 2.

[45] *Supra* 45 și nota 31.

[46] M. Babeș, SCIVA, 39, 1988, 1, 13 și urm.

[47] Inf. Gh. Diaconu; vezi și V. Căpitanu, Carpica, 8, 1976, 90, fig. 20 (Răcătău); Gh. Bichir, SCIVA, 27, 1976, 2, 208 cu notele 40—43.

[48] V. Barbu, SCIV, 22, 1971, 1, 50 fig. 1; 53.

de bronz (mormintele 6 și 19) și care par a indica o prezență sarmată, databilă pe bază monetară în epoca Antoninilor [49].

Importante s-au dovedit pentru problema în discuție cercetările efectuate în necropola tumulară de la Histria. Astfel în tumulul VII, care reprezenta de fapt un cenotaf, alături de o cană de lut roz gălbui și de un unguentariu clopotiform din sticlă groasă de culoare verzuie Isings forma 82 A/1, care apare la sfîrșitul sec. I și cunoaște cea mai mare răspîndire în cursul sec. II [50], a apărut și un vas lucrat cu mîna, cu strînse legături tipologice cu un vas dintr-un mormînt sarmatic de la Tatina, de lîngă Oltenița. Mormîntul de la Histria [51], datat cel mai probabil în cursul sec. II, pare a reflecta o prezență sau influență sarmată la un moment cronologic din cursul sec. II, care nu poate fi precizat mai exact. Asupra unei prezențe sarmate în teritoriul histrian, indică mai precis și mai corect înmormîntarea secundară nr. 2 din tumulul XXX, datînd din a doua jumătate a sec. I p. Ch. Mormîntul, de înhumație, era prevăzut cu o nișă — singurul caz de acest fel din necropola tumulară — și a aparținut unui copil. Pe baza inventarului funerar, mai ales a unei căni din argilă galbenă cu firnis portocaliu gălbui, databilă în sec. I al erei creștine și a unei fibule de bronz cu corpul puternic profilat, mormîntul a fost datat în a doua jumătate a sec. I p. Ch.[52].

O prezență sarmată în a doua jumătate a sec. I al erei creștine la Dunărea de Jos este în mod limpede atestată și de informația scrisă [53].

Pentru perioada imediat postburebistană — ceea ce vrea să însemne a doua jumătate a sec. I a. Ch., știrile scrise nu sînt destul de clare. Astfel, putem afla despre „sciții și bastarnii și sarmații care trec Istrul" (Strabo 7, 3, 13) și „se amestecă cu tracii" (Strabo 7, 3, 3) sau despre unele presiuni exercitate de sarmați asupra regilor geți Dapyx și Zyraxes (Cassius Dio 51, 23—27).

Odată cu începutul erei creștine știrile se înmulțesc, fără a deveni însă deosebit de pertinente. Este perioada cînd, între anii 9 și 18, Ovidiu a fost exilat „într-un ținut aspru printre sarmați și geți" (Triste III, 3, 5—6) și care „în loc de chipul împăratului, sînt silit să văd sarmați, un pămînt lipsit de liniște și ape înghețate" (*Ep. ex ponto* II, 2, 95). Chiar

[49] E. Bîrlădeanu-Zavatin, Pontica, 10, 1977, 127 și urm. (monedele se întind de la Traian și pînă la Commodus).

[50] C. Isings, *Roman Glass from dated Finds*, Groningen-Djakarta, 1957, 97—98.

[51] P. Alexandrescu, *op. cit.*, 209—210; 512, pl. 80/VII și pl. 100/VII.

[52] *Ibidem*, 220, fig. 51; 221, 513, pl. 81/XXX, 2; 533, pl. 101/XXX, 2.

[53] Ipoteza prezenței sarmate în stînga Dunării și anume în Muntenia în cursul celei de-a doua jumătăți a secolului I p. Ch. a fost susținută — mai ales pe baza informației scrise — pentru prima dată de A. Alfoldi, în *Bericht über den Kongress für Archäologie*, Berlin, 1940, 528—538; idem, *Zu den Schicksalen Siebenbürgens im Altertum*, Budapesta, 1944, 70 și urm. și apoi de J. Harmatta, *Analecta Orientalia Alex. Cosmade Körös dicta*, Budapesta 1942—1947, 26 și urm., iar în literatura românească de specialitate de E. Condurachi, SCIV 9, 1958, 1, 121 și urm. . Ea a fost respinsă de cercetarea arheologică românească, vezi D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967, 307 cu nota 69 și apoi de Gh. Bichir, *op. cit.* 195 și urm; idem, SCIVA 27, 1976, 2, 203—213; revenind asupra problemei, mai ales în urma descoperirii recente a unui mormînt de inhumație la Tutova în lunca Bîrladului, Gh. Bichir admite o prezență sarmată la vest de Prut la sfîrșitul secolului I p. Ch. Acestui orizont aparțin, după Gh. Bichir, descoperirile de la Ștefănești, Poiana-Tecuci, sau Giurcani-Vaslui. De acest orizont s-ar lega și ceramica cu semne sarmatice din unele așezări dacice: idem, Symposia Thracologica 7, 1989, 459—460. Așteptăm cu nerăbdare dezvoltarea *in extenso* a acestor considerații.

înainte de a ajunge Ovidiu la Tomis și anume în jurul anului 6 p. Ch., pare să fi avut loc o companie romană, condusă de Cornelius Lentulus, împotriva sarmaților de la Dunăre (Florus IV, 12, 20), iar la începutul domniei lui Tiberius, regele Thraciei Rhescuporis „pretextînd un război cu bastarnii și sciții, se întărea cu noi trupe de pedestrași și călăreți" (Tacitus, *Ann.* II, 65, 4). Cu tot caracterul lor uneori contestat [54], aceste știri atestă totuși o prezență sarmată la Dunărea de Jos la începutul erei creștine, o prezență care se cere elucidată și din punct de vedere arheologic.

După anexarea Dobrogei la provincia Moesia în anul 46 (Eusebius 180, d), știrile referitoare la sarmații dunăreni sînt mult mai pertinente. Trebuie amintită aici în primul rînd placa de marmură fixată pe mausoleul familiei Plautiilor de la Ponte Lucano de lîngă Tibur (CIL, XIV, 3608). Redactată între anii 74—79, inscripția face o trecere în revistă a activității lui Tiberius Plautius Aelianus în calitatea sa de „legat" al Moesiei între anii 57—67 [55]. Dintre o serie de informații importante pentru istoria bazinului Dunării de Jos în cea de-a doua jumătate a sec. I p. Ch. — cum ar fi de exemplu cele referitoare la mutarea în dreapta Dunării a 100 000 de transdanubieni (r. 9—13) — semnificative în contextul discuției de față sînt știrile care amintesc despre stăvilirea unor atacuri sarmate, „*motum orientem Sarmatarum*" (r. 14—15) și care par să fi avut loc în vara anului 62 [56]. „A adus regi, pînă atunci necunoscuți ori dușmani poporului roman, pe malul Dunării, pe care-l păzea, spre a-i pune să se închine steagurile romane; a trimis înapoi regilor bastarnilor și roxolanilor — *regibus Bastarnorum et Roxolanorum* — pe fiii lor prinși ori luați înapoi de la dușmanii lor, iar regilor dacilor pe frații lor; de la unii din dînșii a luat în schimb ostateci" (r. 16—21). Dar această pace „instaurată de Aelianus în Moesia extinsă și la regiunile înconjurătoare" [57] n-a fost de lungă durată. După ce „masacraseră două cohorte romane" în iarna anului 67—68, „roxolanii invadaseră plini de speranță Moesia cu vreo nouă mii de călăreți", probabil în primele luni ale anului 69 [58], atac respins apoi de Marcus Aponius Saturinus, guvernatorul Moesiei (Tacitus, *Hist.*, I. 79, 1—4). Presiunea exercitată de sarmați a continuat și în anul următor, cînd aflăm că „taberele de iarnă din Moesia și Pannonia erau înconjurate de sarmați și de daci" (Tacitus, *Hist.*, 54, 1). Așa se face că „dintre sciți, așa numiții sarmați, popor foarte numeros, trecură Istru în Moesia, fără să se fi băgat de seamă. Apoi năvălind cu o mare violență și zdrobind totul în cale, fiindcă incursiunea era cu totul neașteptată, uciseră nenumărați soldați romani care erau de strajă și luară viața bătrînului [legat] consular Fonteius Agrippa". Au fost înfrînți de Rubrius Gallus, noul guvernator al Moesiei, „iar restul — cîți s-au mai putut salva — au fugit înfricoșați la ei acasă" (Jos. Flav., *Bel. Jud.*, VII, 89—92).

[54] D. M. Pippidi, *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, 187, s. v. *Cornelius Lentulus, Cnaeus*.

[55] Idem, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967, 288 și urm.

[56] *Ibidem*, 311.

[57] *Ibidem*, 317

[58] *Ibidem*, 318 și nota 108.

După această înfrîngere sarmaţii roxolani par a fi jucat un rol şi în sistemul de alianţe realizat de Decebal după lupta de la Tapae din anul 87 [59] şi mai ales în timpul primului război dacic (columna lui Traian, scenele XXXI—XXXII, XXXVII-Cihorius; CIL, III, 12467 — inscripţia trofeului de la Adamclisi; monumentul triumfal de la Adamclisi, metopele R. Vulpe, I. Barnea, *op. cit.*, fig. 42).

Fără a intra în amănuntele problemei controlului roman asupra Munteniei — fie în timpul lui Domitian, manifestat prin eventuala construire acum a unora din verigile lanţului de castre de la Rucăr, Tîrgşor, Mălăieşti, Drajna, Jilava sau Pietroasa [60], fie în timpul lui Traian, şi anume înainte sau după primul război dacic, după cum ne lasă să optăm discuţia referitoare la cronologia papirusului Hunt [61] — trebuie subliniat faptul că după războaiele dacice, cu excepţia unui *tumultu Sarmatorum et Roixolanorum* (S.H.A., *Vita Hadriani* VI, 6) de la începutul domniei lui Hadrian şi încheiat printr-o pace cu regele roxolanilor, care se plîngea cu acel prilej de micşorarea subvenţiilor băneşti (S.H.A., *Vita Hadriani* VI, 8), sarmaţii nu mai pun probleme autorităţii romane de la Dunărea de Jos. Acel P(ublius) Aelius Rasparaganus „rex Roxolanorum", menţionat în două inscripţii de la Pola (CIL, V, 32; CIL, V, 33) — poate tocmai acel „rex Roxolanorum" cu care Hadrian încheiase pacea mai sus amintită — este şi cetăţean roman şi client al Romei [62], reflectînd şi pe acest plan procesul de pacificare a acestei populaţii, care în cea de-a doua jumătate a sec. I al erei noi a pus uneori la grea misiune autoritatea romană din abia înfiripata provincie dintre Dunăre şi Mare.

De acel moment al prezenţei sarmate la Dunărea Inferioară se leagă cel mai probabil mormîntul de la Buzău—1941 împreună cu grupul de antichităţi atribuit mai sus sarmaţilor timpurii. Nobila defunctă îngropată în nord-estul Munteniei, undeva pe teritoriul judeţului Buzău, şi din al cărei inventar funerar au putut fi salvate numai podoabele capului şi ale gîtului, pare a fi o convingătoare ilustrare al contextului social al acelor „regibus Roxolanorum" din elogiul tiburtin [63].

DER „SCHATZFUND" VON BUZĂU — 1941

ZUSAMMENFASSUNG

Im Jahre 1941 hat das Nationalmuseum für Antiquitäten aus Bukarest aus dem Kunsthandel einen Schatzfund angekauft, der irgendewo auf dem Gebiet des heutigen Bezirks Buzău gefunden wurde. Wei-

[59] R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, *Romanii la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1968, 71.

[60] *Ibidem*, 72.

[61] *Ibidem*, 79 cu nota 60.

[62] Asupra lui P. Aelius Rasparagnus rex Roxolanorum, vezi A. H. Vaday, Mitt. des Arch. Instituts d. Ung. Akad. d. Wissenschaften, 7, 1977, 27—31 şi R. Vulpe, I. Barnea, *op. cit.*, 130.

[63] Pentru elucidarea problemelor ridicate de piesele de inventar ale mormîntului de la Buzău, preţioase au fost sugestiile primite de la colegii: Gh. Diaconu, M. Babeş, Alex. Suceveanu şi N. Miriţoiu, cărora îmi permit să le mulţumesc şi pe această cale.

tere Fundumstände sind unbekannt. Der Schatzfund setzt sich aus folgenden Stücken, die jetzt im Nationalen Museum für Geschichte Rumäniens aufbewahrt werden, zusammen : 1. Ein Paar goldene Ohrringe mit dreieckförmiger, in Zellentechnik geschmückter Platte (Taf. I/1—2) ; 2. Sieben goldene blütenformige Plättchen (Taf. I/3—9) ; 3. Zwei goldene konkave Plättchen (Taf. I/16—17) ; 4. Drei goldene kannelierte Röhrchen (Taf. I/13—15) ; 5. Vier goldene, bruchstückmäßig erhatene Rähmchen, von denen drei mit Ösen versehen sind (Taf. I/10—12, 18) ; 6. Ein hohler goldener Ring mit einem grünlichen Schmuckstein, auf dem ein Bock eingraviert wurde (Taf. I/19). Auf Grund vor allem der sehr engen typologischen und funktionellen Beziehungen mit den Beigaben des zweiten, prunkvoll ausgestatteten sarmatischen Grabfundes aus Porogi (zweite Hälfte des 1. Jahrhunderts n. Chr.), vom linken Ufer des mittleren Dnjestr, werden die Stücke des sogenannten Schatzfundes als Teile der Beigaben (Kopf- und Halsschmuck) eines ebenfalls prunkvoll ausgestatteten Grabfundes aus der zweiten Hälfte des ersten nachchristlichen Jahrhunderts gedeutet. Eine vergleichende Analyse auch anderer, bislang erst im 2. Jahrhundert n. Chr. datierten sarmatischen Grabfunden aus der Moldau und aus der Großen Walachei, hat zu ihrer Umdatierung in die zweite Häfte des 1. Jahrhunderts, und zwar vor dem Ausbruch der dakischen Kriege Trajans geführt. Damit wird die, von A. Alföldi, mehr auf Grund der schriftlichen Quellen angenommene Ansicht von einer frühen sarmatischen Einwanderung im unteren Donaugebiet, jetzt auch von archäologischer Sicht beleuchtet.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Beigaben des „Schatzfundes" aus Buzău—1941 : 1—2 Ohrringe ; 3—9 blütenförmige Plättchen ; 10—12, 18 bruchstückmäßig erhaltene Rähmchen ; 13—15 kannelierte Röhrchen ; 16—17 konkave Plättchen ; 19 Fingerring.

TEZAURELE MONETARE. CERCETARE ȘI INTERPRETARE

de VIRGIL MIHĂILESCU-BIRLIBA

Din punct de vedere semantic, și aceasta se întîmplă nu numai în limba română, tezaurul semnifică o noțiune care ascunde o largă familie de sensuri : obiecte din materii prețioase sau nu, bunuri mobile și imobile, ba chiar și idei sau fapte ori fenomene din sfera culturii și gîndirii, păstrate ori transmise oral, vizual, auditiv și scris. Bineînțeles, sîntem convinși că în cele de mai sus nu am reușit să cuprindem poate întreaga gamă de înțelesuri a cuvîntului respectiv, deși am încercat să o reducem la o formă cît mai succintă și, totodată, atotcuprinzătoare. Drept urmare, mai mult, în accepțiunea sa cea mai condensată, tezaurul poate fi desemnat ca *o acumulare de valori materiale sau abstracte.*

În acest moment însă, în chip firesc se poate pune întrebarea : în ce scop se creează un tezaur, de ce un individ sau o colectivitate, de mai mică sau de mai mare amploare, întreprind acest efort, uneori chiar supradimensionat față de posibilitățile lor reale ? Și de această dată răspunsul poate fi restrîns. Astfel, se cunoaște că, din vremuri imemoriale, teama de surprizele neplăcute ale viitorului apropiat sau îndepărtat a determinat dorința de preîntîmpinare și chiar de reducere la minimum a efectelor negative ale acestora. Deși apariția și evoluția unei asemenea mentalități nu pot constitui subiectul unei analize în cadrul excursului nostru, faptele rezultate, și adesea surprinse de către specialist nu pot fi trecute cu vederea. Dar să revenim la ceea ce ne preocupă. Pentru colectivitatea primitivă care strîngea rezerve de carne, lemne sau adăpostea cerealele în gropi, acestea constituiau cu siguranță adevărate comori pentru vremuri neprielnice. Însă, pe de altă parte, de exemplu, un depozit de pietre nu poate ajunge niciodată la o valoare prea ridicată într-o regiune unde acestea se găsesc din abundență, spre deosebire de un alt ținut, să zicem de stepă, mai lipsit de un astfel de material. De altfel, pentru ilustrarea mai concludentă a celor expuse, la îndemîna noastră stă și binecunoscutul pasaj din *Biblie (Facerea*, 41, trad. Vasile Radu și Gala Galaction, București, 1938, p. 45—47), referitor la Iosif.

După cum se relatează, faraonul, mai întîi, are un vis cu cele șapte vaci grase mîncate de cele slabe, după care urmează visul similar cu cele șapte spice, tălmăcirea viselor de către Iosif și măsurile luate pentru prevenirea foametei : „49. Astfel Iosif adună grîu mult foarte, ca nisipul mării încît nu-i mai ținu socoteala, fiindcă nu se mai putea număra". Este evident, că în aceste condiții, valoarea grîului a coborît mult sub cota normală. Apoi, se povestește despre cei șapte ani de secetă și foametea care cuprinse țările vecine. Numai Egiptul, datorită măsurilor luate, se văzu ferit de această calamitate. Se poate observa cum, de această dată, lipsa a impus o creștere neobișnuită a valorii cerealelor.

Apariția și dezvoltarea separării unor grupe de indivizi din aceeași comunitate sau chiar a unor comunități, potrivit cu ocupația principală practicată, a accentuat pe de-o parte tendința de alcătuire a unor astfel de rezerve (alimente, materii prime, combustibil etc.) și, pe

S C I V A, tomul 44, nr. 1, București, ianuarie — martie 1993, p. 53—58

de alta, a condus la crearea unor relații de strînsă interdependență, care pe măsura scurgerii timpului vor deveni inseparabile și inextricabile. În evoluția fenomenului era firesc ca, treptat, anumite valori să capete rolul de echivalenți ai altora, avantajele fiind evidente. Însă, nu ne vom opri nici de această dată asupra acestei chestiuni, legată, mai cu seamă, de apariția banilor. Totuși, ajunși în acest punct al analizei noastre, socotim util să subliniem că, în cea mai mare parte, cercetarea este preocupată doar de această latură a tezaurizării — în speță a tezaurelor —, care are drept subiect de studiu diferitele tipuri de obiecte, cu rol de echivalenți, îndeplinit într-un anume timp și loc.

În această fază a investigației noastre ne apare mai limpede că, adesea, studiile noastre asupra tezaurelor au fost deturnate sau mai exact, concentrate, numai asupra unora dintre ele. Pentru a înțelege însă clar de ce atenția ne-a fost restrînsă doar la unele categorii de tezaure, socotim venită clipa cînd putem stărui mai mult asupra sorgintei lor. De la început trebuie să apreciem că această problemă poate fi atacată din două direcții: mai întîi este cea a fostului proprietar și, apoi, a descoperitorului sau, mai precis, ceea a analistului de astăzi, care nu se identifică totdeauna cu primul. Cele două căi amintite, prin care putem studia intenția, nu de acumulare — subliniem — ci, de depunere, nu par a fi diametral opuse, tendința lor fiind mai degrabă de apropiere, fără a ajunge, după cum credem noi, a fi identice. Cu alte cuvinte, oricîte eforturi s-ar face, avem rezerve serioase că vom fi în stare vreodată să înțelegem pe deplin mobilul care a determinat proprietarul antic să-și depună averea în modul surprins de către noi astăzi. Vom mai reveni asupra acestei chestiuni, nu însă înainte de a zăbovi asupra problemei dimensiunii unei acumulări, desemnată ca reprezentînd un tezaur monetar.

Deși valoarea acumulării nu rămîne stabilă, ea putînd crește sau descrește în funcție de moment și loc, în genere se admite că metalul prețios este cel mai puțin afectat de asemenea oscilații. Așa stînd lucrurile, de multă vreme în numismatică se dezbate problema numărului de piese conținute de o acumulare și care permite să apreciem că ne aflăm în prezența unui tezaur. S-a socotit că un număr de 5 monede de argint ar fi îndestulătoare pentru a estima că este vorba de un tezaur. De aceea, relațiile dintre metalele monetizate au determinat pînă la un punct dimensiunea acumulării caracterizate drept tezaur. Astfel, pentru a da un singur exemplu, raportul aur-argint a evoluat de la 1 : 13, în vremea lui Diocletianus, pînă la 1 : 12, sub Constantinus I (cel Mare). În consecință, o singură monedă de aur (din cadrul așa-numitelor descoperiri izolate) este echivalentă cu 13 sau 12 exemplare de argint (la greutate și titlu apropiate); pe de altă parte, se poate observa cum evoluția raportului amintit, chiar într-o restrînsă secvență temporală, impune o apreciere diferențiată din partea cercetătorului. Deci, pentru a conchide, evaluările noastre privind existența unui tezaur au obligația să țină cont de metal, titlu, greutate, număr de piese și, poate, alte date care ne scapă acum, toate însă examinate într-un context temporal și spațial dat.

Dar să ne întoarcem la chestiunea destinației inițiale, date de către proprietar acumulării sale. Din acest punct de vedere, potrivit opiniei noastre, sîntem în măsură să avansăm doar următoarea divizare certă:

A. *Tezaure depuse cu intenție* : 1. Înmînate sau așezate în temple, sanctuare, diferite așezăminte religioase, în locuri sacre (ape, mlaștini, puțuri, păduri etc.) și de înmormîntare (cimitire, cavouri și tumuli izolați etc.) — toate, deci, aparținînd ariei religiosului. 2. În al doilea caz, astfel de acumulări se predau unor instituții financiare (case de schimb, bănci), administrative (vămi, oficii de strîngere a impozitelor), militare (case de unități) etc. 3. În sfîrșit, în al treilea rînd, proprietarul își pune la adăpost, într-un loc selectat cu o anume grijă, valorile deținute. Dar chiar și deținătorul nu era întotdeauna un simplu particular, ci, adesea, putea reprezenta o instituție.

Ultimele două categorii aparțin sferei activităților economice, cu toate că sîntem puși frecvent în situația dificilă de a nu fi în stare să precizăm suficient de clar natura depunerii, cum este, de pildă, situația valorilor individuale predate *pentru păstrare* la casele templelor, care, după cum este cunoscut, în antichitate îndeplineau nu de puține ori și rolul de instituții bancare. De asemenea, mai relevăm că cele trei categorii enumerate, excluzînd faptul că nu sînt identice prin genul valorilor deținute și depuse, în interiorul lor chiar înfățișează diferențieri vizibile, cum ar fi, *e.g.*, între ofranda adresată sanctuarului, constituită din piese cu o circulație reală și puternică, ofranda destinată unui loc sacru, care nu rareori putea fi și demonetizată, precum și exemplarele din morminte, deseori depreciate sau posedînd doar un caracter fiduciar.

B. *Tezaure cu o destinație neprecizată.* Acestea ni se relevă drept consecință a unor evenimente de natură catastrofică declanșate brusc, și în afara voinței proprietarului (incendii, cutremure, inundații, deplasări de teren, prăbușiri de construcții), ca și a altora, datorate acțiunii umane, dar desfășurate totuși în cadrul acelorași parametri (atacuri surprinzătoare, deces brusc, accident ș.a.). Principala caracteristică a acestei a doua grupe, și ceea ce o deosebește esențial de prima, constă în faptul că, probabil, prin metodele actuale de cercetare, ***noi nu vom fi niciodată capabili să cunoaștem veridica destinație pe care dorea să o dea proprietarul comorii sale.*** Concretizăm : acumularea unui individ putea fi, printre altele, nu numai cu scopul de a conserva valorile sale, dar și de a fi predată unui templu, unui creditor, de a fi depusă în mormîntul său ori al unui apropiat, de a recompensa un membru al anturajului, un credincios, un ostaș, de a cîștiga bunăvoința unui inferior sau superior ș.a.m.d., fără a fi vreodată siguri că am epuizat întreaga paletă de posibilități. De aceea, nu este posibil — așa cum nu rareori se socoate — că această grupă să fie atribuită în întregime categoriei tezaurelor de circulație. Neglijarea celor de mai sus, fondată pe confuzii metodologice, a condus și conduce la grave erori de interpretare, solicitînd în continuare, cel puțin o prudență care, totuși, după opinia noastră, oricîte strădanii am face, nu va atinge niciodată acel prag, socotit îndestulător pentru obținerea adevărului istoric.

Pînă în prezent literatura de specialitate — neglijînd parțial intenția deținătorului — a împărțit tezaurele, de asemenea, tot în două mari grupe : de tezaurizare și de circulație. Acest sistem și cel propus de noi nu se exclud, mai mult, credem că se completează reciproc. Așa că, cel puțin în acest stadiu al investigației numismatice, este necesară utilizarea lor combinată. Rămîne totuși evident că abia după repartizare

descoperirii într-una din cele două grupe întocmite de noi va fi posibilă și determinarea sa ca tezaur de circulație ori de tezaurizare ; sistemul nostru va duce și la ivirea unor situații cînd acumularea nu va putea fi distribuită cu exactitate, spre deosebire de cel folosit pînă în prezent, să-i spunem, deocamdată, clasic, care are pretenția că toate tezaurele pot fi atribuite uneia din cele două grupe (de tezaurizare sau de circulație).

Însă analiza tezaurelor, potrivit cu originea lor, nu poate fi desprinsă de scopul cercetării numismatice : descifrarea rolului pe care aceste acumulări l-au avut în întreaga istorie antică — nu doar a celei economice — și, drept urmare, a contribui, prin intermediul studiului întreprins asupra lor, la aflarea realităților trecutului. Și care, ne grăbim să adăugăm, cu toate că acest țel nu va putea fi atins complet, probabil niciodată, tendința este de maximă elucidare a sa. Spre deosebire de perioada sa inițială, nevoia de istoricitate a fost receptată de către cercetarea numismatică, într-un moment dat, mai curînd ca o justificare a propriei existențe decît ca o consecință a unei evoluții firești. Această stare de lucruri, izvorîtă dintr-un complex de inferioritate, propriu unor științe așa-zis auxiliare, nu pe deplin statuate, a condus deseori la adevărate pendulări în cadrul dilemei : numismatică în sine și pentru sine, pe de-o parte, și numismatica pentru istorie, pe de alta. Răspunsul nu poate fi tranșant, deoarece dilema este falsă : orice document istoric — așa cum este și moneda —, mai devreme sau mai tîrziu, într-o măsură mereu sporită, prin studieri și restudieri perpetue, clarifică un aspect din trecutul societății umane. De fapt, ca oricare alt monument, tezaurul nu face altceva decît să înmagazineze și să transmită informații de un anume tip. Deci, astăzi, depinde numai de noi să fim în măsură a cunoaște datele respective, precum și modalitatea prin care ele au fost conservate și ne-au parvenit.

Dacă, așa cum am încercat să schițăm pînă acum, acestea ar fi cele mai însemnate metode de cercetare și sisteme de interpretare relativ la constituirea tezaurelor, și în ceea ce privește cauzele care au dus la ascunderea lor știința numismatică s-a axat, de asemenea, pe alte două mari metodologii de cercetare. În esență, ele ar fi : cauzală și non-cauzală (sau economică, cum i se mai spune). De la bun început, socotim că amîndoi termenii sînt utilizați inadecvat. Astfel, realitatea istorică confirmă că, oricare ar fi fost modul de realizare a acțiunii de acumulare, ca și de îngropare (cînd a fost cazul), acestea nu au putut avea loc fără o anume cauză ; deci, într-o oarecare măsură, toate tezaurele au fost depuse sau au fost păstrate în pămînt și, mai cu seamă, nerecuperate, datorită unei puternice motivații (a unei cauze). De fapt, metoda cauzală poate fi mult mai corect desemnată prin termenul de *evenimențială*. Cealaltă metodă, non-cauzală (economică), are și ea, la rîndul ei, o motivație determinată (cauză), însă de altă natură, căreia i-am putea spune *non-evenimențială* sau *aparent obscură*.

Sînt bine știute din bibliografia de specialitate multiplele și diversele construcții sau reconstrucții demonstrative de evenimente, fondate îndeosebi pe datele numismatice. Ele pornesc, de obicei, de la știrile transmise de diferite izvoare, însă, pe de altă parte, nu rareori au fost în întregime imaginate, plecînd numai de la asamblarea într-un scenariu

a mai multor informații. Lăsăm de-o parte învinuiri de genul existenței unor schelete preconcepute ale edificiilor sau de „constrîngere" ori „selectare" a argumentelor pînă la potrivirea lor completă în schema istorică închipuită anterior. În acest stadiu al discuției noastre este necesar să revenim la diferențierea tezaurelor în *evenimențiale* sau *non-evenimențiale* ori *aparent obscure*. Despre teoria tezaurelor de natură evenimențială (cauzală) putem acum afirma că principala acuză care i se poate aduce constă în ruperea efectului de cauză, a fenomenului de ascundere sau de păstrare în sol de acela al originii, al constituirii comorii respective. Cît privește ultima categorie, cea *non-evenimențială* sau *aparent obscură*, ea este alcătuită din depozitele care, în stadiul actual al cercetării, nu pot fi cu certitudine motivate din punct de vedere a rămînerii lor în pămînt pînă în clipa descoperirii și introducerii lor în circuitul științific.

Pornind de la cele expuse pînă acum, oare am putea aprecia că interpretarea tezaurelor monetare nu a beneficiat încă de metodologii și sisteme (de analiză sau clasificare) logice, coerente și, în consecință, credibile și cu finalitate? Ne-am afla așadar în fața unei crize? Nimic mai eronat. Astfel de crize au cunoscut și le întîmpină continuu toate științele. Ele reprezintă doar etape ale dezvoltării cunoașterii dintr-un anumit domeniu — în speță, în cazul, nostru, al istoriei —, iar depășirea lor mai lentă sau mai rapidă, mai dificilă sau cu mai mare ușurință, este intotdeauna evidentă. Căile prin care, pînă în clipa de față, întrevedem restimularea domeniului ar fi două, ambele, de altfel, abordate cu mai multă sau mai puțină perseverență și avînd o mai largă sau mai restrînsă audiență în rîndurile specialiștilor : 1. Prima ar constitui-o așa-numitele cercetări interdisciplinare , prin care, apelîndu-se la alte științe sau numai metodologii proprii acestora, s-ar obține rezolvarea unor aspecte ale problemei, pentru care nu posedăm astăzi alte mijloace de cunoaștere. 2. Cea de-a doua o reprezintă continua reluare a analizei cu noi metodologii proprii domeniului, care prin inovații să adîncească și să rafineze percepția noastră asupra fenomenului studiat.

În cadrul numismaticii există numeroase exemple, care vin să probeze prezența și eficacitatea noilor căi de cercetare. Rezultatele nu au intîrziat niciodată să apară. Ele însă ar putea fi mult mai extinse, dacă am reflecta cu toții, mai stăruitor, asupra metodologiei și sistemului, ceea ce specialistul, nu numai cel român, adesea nu o face îndeajuns.

MONETARY HOARDS. RESEARCH AND INTERPRETATION

SUMMARY

The necessity of preserving certain values led to the apparition of the hoards. So, briefly, the hoard is *an accumulation* of material values or abstract ones. Different values have been hoarded along the time an when money appeared, the monetary hoards started to be formed.

The analysis of the hoards can be made from the former owner's point of view, but also from the nowadays researcher's one. We are interested in knowing the owner's intention which we can never know completely. In our opinion according to the destination given by the

owner to his accumulation, the hoards can be devided in the following ways: A. *Deliberately deposited hoards:* 1. For temples, sanctuaries, sacred and burial places. 2. For financial, administrative and military institutions. 3. For storing his values. Differences could be in the same cathegory. They were also due to the owner's intention. For example the offerings for a sanctuary had real and great values, but in a sacred place or in a grave he could put demonetized or depreciated pieces. B. *Hoards with an unprecised destination.* They appear after unexpected catastrophes, without the owner's will. That's why we think that *we'll never know their real destination, that which the owner would like to give to a such accumulation.* So, it is not possible that all the discoveries of this cathegory to belong to the hoards of circulation.

Thus, the division of the hoards in two big groups — of hoarding and of circulation — does not always correspond to the owner's intention. That is why, this system together with the one we have proposed above, which is more complete, must be used combined. But, only after the discovery has been distributed in one of those two groups of ours, we can say if it is a hoard of circulation or a hoarding one.
The research of the hoards aims at finding the historical truth, because the accumulations keep very important information. Perhaps we'll never know all these information, but there is a continuous tendency to find them all. In its evolution the numismatics developed from its own knowledge to the knowledge of history. So that, besides the making up of the hoards, we are also interested in the reasons of their hiding. It is considered that their making up and their hiding is *causal* and *non-causal* (or economical). We think these terms are not adequate because two different moments (their making up and their hiding) are confused. On the other hand the hoards formed economically as well as *any* burial, have a certain cause. So, we consider that the hoards can be devided in *hoards due to some known events* and *due to some unknown events* or *seeming obscure* (the justification can't be known *yet*).

The research and the interpretation of the hoards need better methods. From this point of view the numismatics is not in a crisis, on the contrary it knows a new stage of development. This situation can be surpassed in two ways: 1. Interdisciplinary researches. 2. A new analysis using new methodologies and innovations in interpretation.

COMPLEXE RITUALE CUCUTENIENE DE LA GHELĂIEȘTI, JUD. NEAMȚ

de ȘTEFAN CUCOȘ

Săpăturile din campania anului 1983 au dus la degajarea a nouă complexe de locuire din cadrul celui de-al doilea grup de locuințe al așezării cucuteniene de pe Dealul Nedeia — Ghelăiești, com. Bîrgăuani, jud. Neamț. Locuințele nr. 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34 și 35 au fost cercetate integral pe șanțul median și în casetele adiacente, fiind plasate în centrul așezării și aparținînd aceleiași etape finale a fazei Cucuteni A—B și începutului fazei Cucuteni B cu complexe ceramice caracterizate prin asocierea stilurilor γ, δ și ε deci primei subfaze Cucuteni B_1.[1]

Din multitudinea descoperirilor în cele două locuințe ne oprim aici asupra a două complexe rituale, fiecare din ele constituind un *unicum* în cadrul culturilor neo-eneolitice[2].

În locuința nr. 33 (fig. 3/1)' sub masa de chirpic ars provenită din pereții prăbușiți, s-au găsit două machete de locuință sanctuar[3], de un tip deosebit, în care se aflau statuete antropomorfe (fig. 1/1—3; 2; 3/6). Locuința în care au fost găsite aceste piese este de dimensiuni mai mici față de cele din jur, fără platformă pe bîrne sau podină din lutuială, ceea ce arată că a fost construită direct pe sol. În interiorul acesteia s-au găsit două vetre deschise, păstrate parțial, construite pe un pat de piatră de rîu măruntă, o rîșniță de dimensiuni mici și fără frecător și cele două machete de sanctuar aflate pe latura de sud-vest (fig. 3/1). Nu s-au găsit unelte de piatră, os, corn sau de lut ars, ci doar fragmentele ceramice

[1] A. Nițu, St. Cucoș, D. Monah, MemAntiq, 3, 1971, p. 11 și urm. : Șt. Cucoș, *Faza Cucuteni B din depresiunea subcarpatică a Moldovei*, teză de doctorat, Iași, 1983, rezumat p. 11, tabelul de la p. 12.

[2] Șt. Cucoș, *Săpăturile de la Ghelăiești-Nedeea*, jud. Neamț, comunicare la Sesiunea anuală de rapoarte, martie 1984 ; idem, *Complexe rituale cucuteniene de la Ghelăiești*, comunicare la Sesiunea anuală a Muzeului Piatra Neamț, 1986 : *Complexe rituale cucuteniene*, comunicare la Sesiunea anuală a Muzeului de istorie Vaslui, mai 1988.

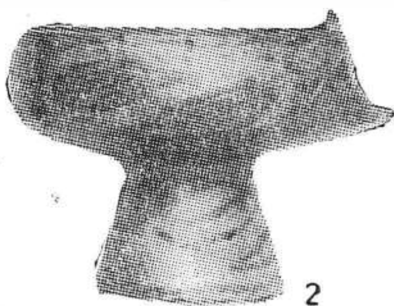
[3] Au fost asemuite ca formă cu niște sertare. Nu știm să fi văzut pînă acum sertare cu suport. De asemenea au fost făcute analogii cu modelul de locuință de la Popudnia : cf. Vl. Dumitrescu, *Dacia înainte de Dromihete*, București, 1988, p. 47. Ne miră afirmația, deoarece la data emiterii acesteia nu publicasem machetele-sanctuar. Cît privește analogiile cu modelul de la Pupudnia noi arătam în ce constau acestea, mai mult prin prezența pragului de la intrare. Modelul de la Popudnia este mai mult rotund și nu patrulater. O apropiere parțială, prin forma patrulateră cu colțurile rotunjite, se poate face mai mult cu modelul de la Ovčarova : cf. H. Todorova, V. Vasiliev, Z. Janușenici, M. Kovaceno, P. Valev, *Ovčarovo* Sofia, 1983, p. 38, fig. 12. Dacă între modelul gumelnițean de la Ovčarovo și cel cucutenian de la Popudnia se poate face o apropiere și prin prezența cuptorului în acestea și fiind „destinate să dea o imagine a interiorului lor" (vezi Vl. Dumitrescu, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 157), între destinația acestora și a machetelor de la Ghelăiești există o deosebire totală.

S C I V A, tomul 44, nr. 1, București, ianuarie — martie 1993, p. 59 — 80

ale unor vase pictate de stil γ, δ și ε. Din observațiile asupra chirpiciului și a ceramicii fragmentare se pare că locuința a suferit un puternic incendiu și o prăbușire bruscă. De aceea nu s-au păstrat vase întregi și cu mare greutate s-au putut degaja, ceva mai grupate *in situ*, resturile unei machete-sanctuar (fig. 1/1).

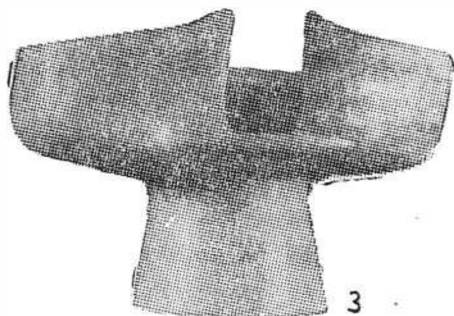

Fig. 1. Machete de sanctuar de la Ghelăiești : 1 machetă de sanctuar cu statuete antropomorfe *in situ*; 2—3 machetele de sanctuar restaurate.

Dăm în continuare descrierea celor două machete de sanctuar și a statuetelor antropomorfe aflate în interiorul acestora.

Machetă de sanctuar de formă patrulateră cu colțurile rotunjite și pereții verticali (fig. 1/1 ; 2 ; 3/6). Pe una din laturile machetei a fost modelată intrarea (fig. 1/2 ; 2 ; 3/6), rotunjită și mai largă la partea infe-

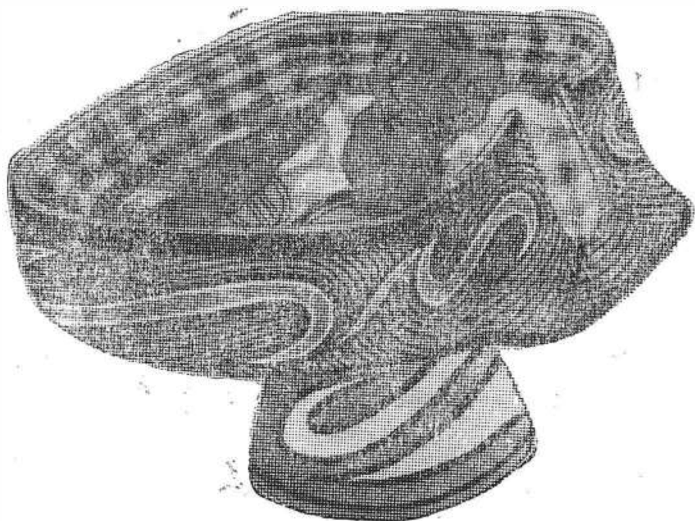

Fig. 2. Machetă de sanctuar cu statuete antropomorfe.

rioară și prevăzută la partea superioară cu colțuri supraînălțate, ascuțite, care dau aspectul unor coarne de bovină ce fac parte integrantă din peretele piesei. În fața intrării a fost modelat un prag sau o mică platformă cu capetele rotunjite. Macheta face corp comun cu un picior-suport cu baza evazată, gol în interior și care comunică central cu partea inferioară a acesteia (fig. 3/6).

Ansamblul are înălțimea totală de 0,178 m, lungimea pereților de 0,257 m și respectiv 0,220 m, înălțimea piciorului la interior de 0,115 m, diametrul găurii piciorului care comunică cu interiorul machetei este de 0,065 m, diametrul piciorului-suport la bază de 0,132 m. Înălțimea intrării cu colțurile supraînălțate este de 0,060 m, cu o deschidere maximă la partea inferioară de 0,035 m și de 0,026 m între colțurile superioare. Platforma din fața intrării are lățimea de 0,015 m și lungimea de 0,115 m. Pe buza pereților sînt 10 mici perforații dispuse simetric.

Macheta de sanctuar este pictată cu cîte două zone decorative atît la exterior cît și în interior. Pereții laterali, la exterior, sînt decorați cu motivul *spiralelor negative în S culcat cu diagonale*. Pîlniile spiralelor și platforma din fața intrării sînt umplute cu hașuri liniare negre. Spiralele și diagonalele negative sînt mărginite, în interior, de alb liniar secundar în stilul subgrupei δ_2.

Piciorul-suport este decorat cu *motive cordiforme* din linii groase negre și umplute cu culoare albă în stilul subgrupei γ_1. Deci pe aceeași piesă ceramică sînt asociate cele două grupe stilistice finale ale fazei Cucuteni A—B.

În interior, zona decorativă de pe pereții laterali ai machetei se compune din benzi orizontale negre care alternează cu benzi de culoare roșie și întretăiate de benzi verticale trasate cu alb transparent. Pe fundul sau podina machetei motivul decorativ prezintă patru ove pozitive cu

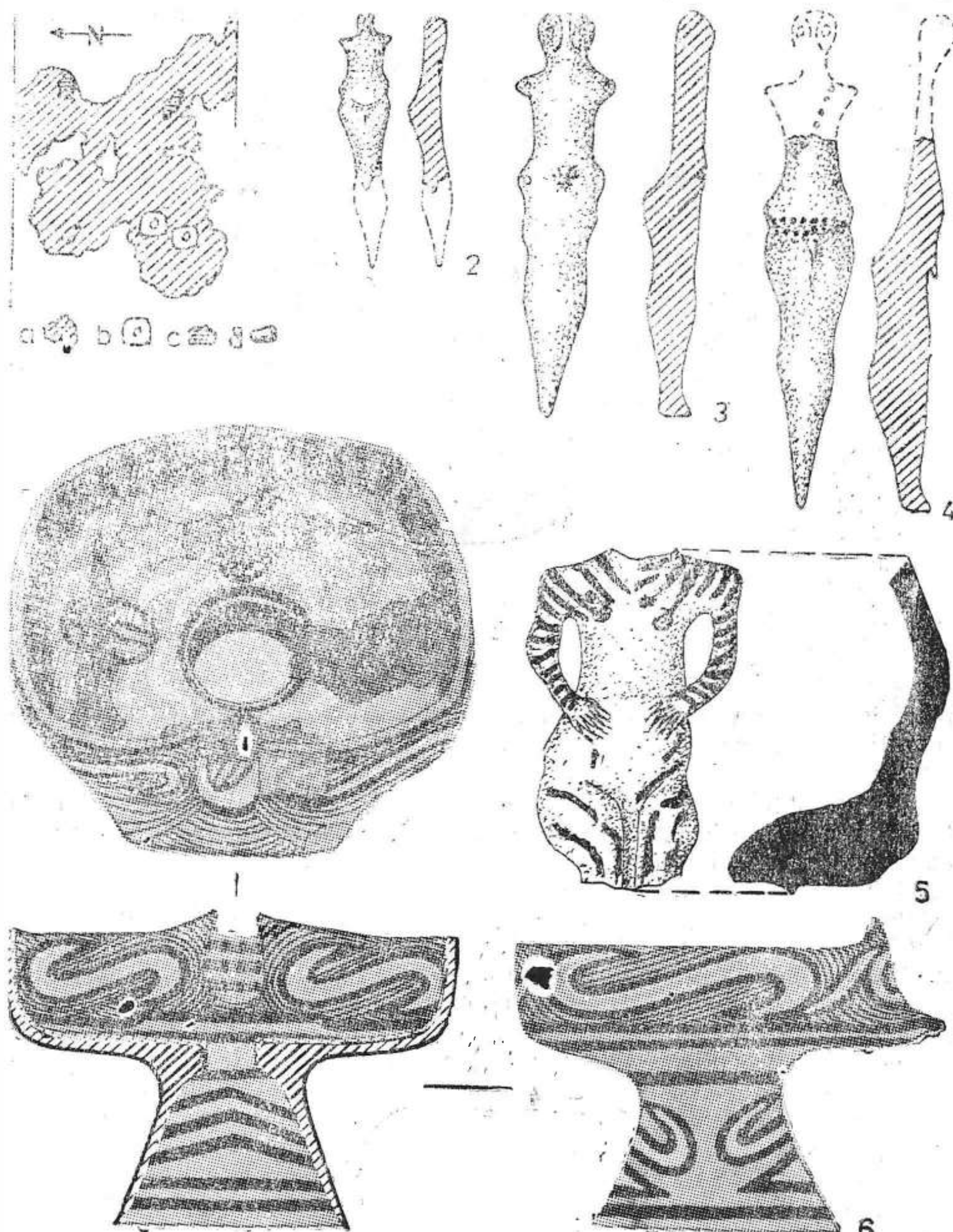

Fig. 3. 1 planul locuinței cu machete de sanctuar; 2—5 statuetele antropomorfe din prima machetă de sanctuar; 6 macheta de sanctuar cu statuete antropomorfe.

diagonale la interior, dispuse cruciform și trasate cu linii negre. Între ove sînt pictate spirale libere cu alb pe fondul brun-roșu al pastei (fig.3/6).

Pe podina machetei-sanctuar, în interior, s-au găsit patru statuete antropomorfe, dispuse cardinal, din care una masculină pe latura de est, una feminină cu atributele graviditații plasată pe latura de sud și alte două feminine pe laturile de vest și nord (fig. 1/1 ; 2 ; 3/6). Descriem în continuare cele patru statuete.

Statuetă antropomorfă masculină (fig. 3/4) păstrată fragmentar, lucrată în pastă fină și decorată cu un brîu din două benzi și o eșarfă realizate prin puncte incizate. Întrucît întregul ansamblu pare să fi fost suspendat, pereții laterali avînd la partea superioară, așa cum arătam, mici perforații dispuse simetric, capul, umerii și o parte din bustul statuetei s-au pierdut probabil în timpul prăbușirii locuinței. Este o statuetă cu picioarele unite și terminate într-o labă comună. Partea păstrată are înălțimea de 0,133 m și nu are urme de decor pictat.

Statuetă feminină (fig. 3/5) cu bustul plat și aplecat în față, sînii mici, umerii drepți și brațele modelate naturalist sprijinite cu palmele pe abdomenul bombat care indică atributele graviditații. Interesant este faptul că palmele au fiecare cîte șase degete ascuțite. Acest număr avea probabil o anumită semnificație întrucît îl regăsim atît în componența Horei de la Frumușica [4], în numărul vaselor din componenta exterioară a primului complex ritual de la Ghelăiești [5] și în cel de la Buznea-Tg. Frumos [6], precum și în dispunerea siluetelor feminine pictate pe ceramica neolitică din Orient [7].

Statueta este în poziție șezîndă, la fel ca și alte statuete din aceeași așezare, căreia îi lipsește capul și extremitatea picioarelor. Modelată în pastă fină de culoare cărămizie-brună-gălbuie, aceasta este decorată cu benzi liniare negre care se păstrează parțial. Atît decorul, dar mai ales modelarea și faptul că statuete cu atributele graviditații apar mai mult în ultima fază a culturii Cucuteni [8], arată că statueta aparține etapei Cucuteni B_1.

Statuetă feminină (fig. 3/3), întreagă, are gîtul scurt, nasul carenat și lobii laterali ai capului prevăzuți cu cîte o perforație. Bustul este plat fără sîni, iar umerii ascuțiți și perforați. Pe abdomen se află o mică proeminență perforată orizontal. Picioarele unite se termină într-o labă comună. Statueta este de asemenea modelată în pastă fină cărămizie-brună-gălbuie și păstrează urme de ocru roșu. Găsită pe latura de nord a machetei, statueta are înălțimea de 0,152 m.

Statuetă feminină (fig. 3/2) de dimensiuni mici, cu înălțimea păstrată doar de 0,067 m, modelată în pastă aspră în care s-a folosit nisip ca degresant. Are o modelare ceva mai neglijentă în raport cu celelalte

[4] C. Matasă *Frumușica, Village préhistorique a céramique peinte dans la Moldavie du nord Roumanie*, București, 1946, pl. 27/249 ; Șt. Cucoș, *Ceramică neolitică din Muzeul arheologic Piatra Neamț*, Piatra Neamț, 1973, p. 36, pl. 22.

[5] St. Cucoș, SCIV, 24, 1973, 2, p. 212.

[6] C. Mihai, D. Boghian, MemAntiq, 9—11 (1977—1979), 1985, p. 429 și urm. : D. Boghian și C. Mihai *Le complexe de culte et le vase à decor ornithomorphe peint découverts à Buznea (dép. de Iași)*, in *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, Iași, 1987, p. 313, fig. 2.

[7] H. Müller-Karpe, *Handbuch*, 2, pl. 62/5 : A. Nițu, MemAntiq, 2, 1970, p. 94.

[8] Șt. Cucoș, teza de rectorat cit., rezumat p. 9.

statuete. Capul se păstrează parţial, umerii sînt ascuţiţi, abdomenul şi şoldurile reliefate. Statueta are lipsă extremitatea picioarelor dar presupunem că aceasta a avut picioarele unite şi îngroşate în dreptul genunchilor ca la majoritatea statuetelor din faza Cucuteni B. Ca decor, statueta a avut un brîu dintr-o linie fin incizată care abia se observă, iar separarea picioarelor este marcată de o linie scurtă incizată vertical. Statueta a fost găsită pe latura de vest a machetei-sanctuar.

Machetă de sanctuar (fig. 1/3 ; 4/3) găsită în apropierea celei descrise mai sus dar mai fragmentară şi mai corodată. Macheta este întru totul similară cu cealaltă avînd chiar dimensiuni foarte apropiate. Înălţimea totală a machetei este de 0,150 m iar a piciorului-suport de 0,061 m. Lungimea maximă a pereţilor este de 0,254 m şi respectiv 0,215 m,

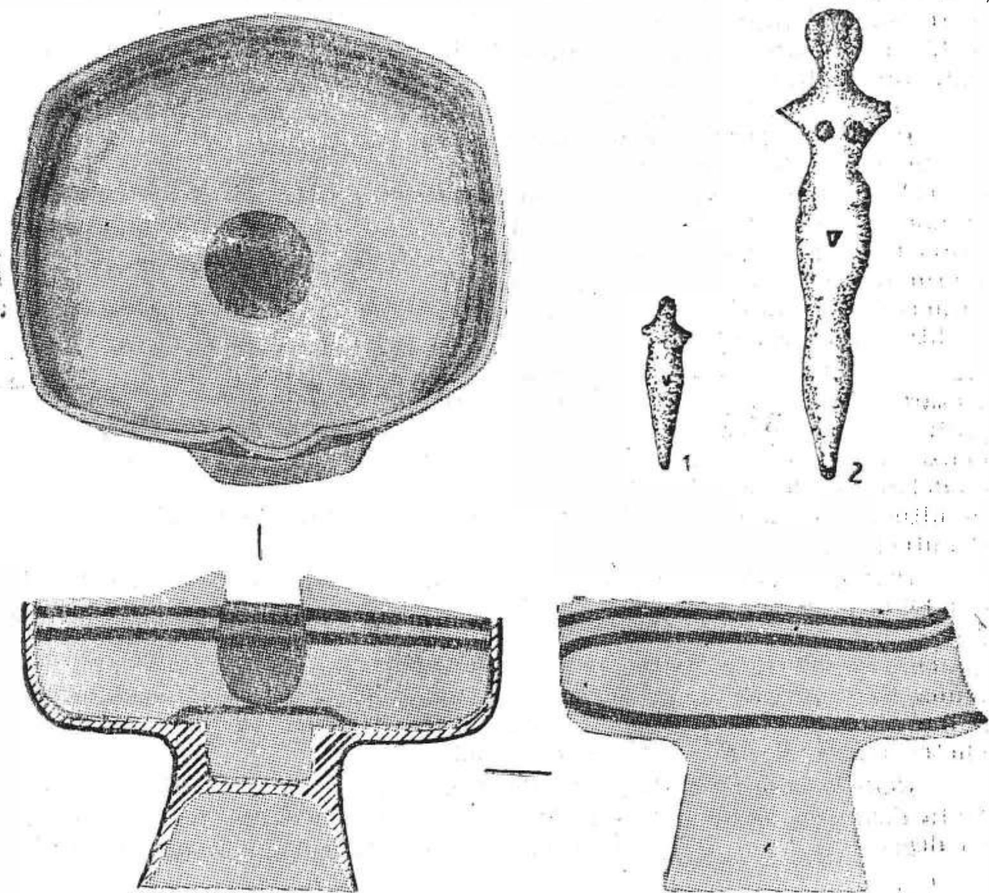

Fig. 4. 1—2 statuete antropomorfe din a doua machetă de sanctuar; 3 a doua machetă de sanctuar.

iar cu platforma din faţa intrării de 0,250 m. Deosebirea constă în lipsa micilor perforaţii de la partea superioară a pereţilor, ceea ce arată că această machetă nu putea fi suspendată, dar mai ales în faptul că piciorul-suport este obturat la mijloc. Acesta face să apară un fel de reci-

pient cilindric cu adîncimea de 0,052 m a cărui gură comunică cu interiorul machetei (fig. 4/3).

Decorul machetei păstrat foarte slab și parțial, pictat atît la exterior cît și în interior era probabil de stil γ. Se mai păstrează urmele unor benzi orizontale negre între care se observă resturile unui fond sau poate benzi de culoare albă transparentă. Nu excludem posibilitatea ca la exterior să fi existat motivul de stil γ cu benzi albe umplute cu elemente în X și flancate de benzi liniare negre. Piciorul-suport este decorat cu *motive cordiforme* la fel ca pe prima machetă.

În această machetă-sanctuar s-au găsit două statuete antropomorfe feminine dar și cu atribute masculine. Presupunem că și în această machetă au existat tot patru statuete antropomorfe. Sfărîmată de dărîmăturile locuinței și mai puțin păstrată decît prima piesă, a dus probabil la pierderea celorlalte două statuete. Și tot această cauză ne împiedică să putem preciza și poziția celor două statuete găsite în spărturile machetei. Pe de altă parte poate că cele cîteva fragmente de statuete găsite în cuprinsul locuinței să facă parte din acest ansamblu de cult.

Statuetă antropomorfă miniaturală (fig. 4/1), întreagă, cu gîtul scurt, capul păstrat parțial, umerii ascuțiți, corpul drept aproape cilindric și picioarele unite terminate în vîrf de con. Statueta are și atribute masculine, este de tipul vertical, fără decor și înaltă doar de 0,041m.

Statuetă antropomorfă (fig.4/2), păstrată integral și modelată în pastă fină cărămizie-gălbuie. Avînd înălțimea de 0,124 m și poziția verticală, statueta are capul rotund cu nasul carenat și lobii laterali perforați, umerii largi ascuțiți, sînii mici, șoldurile reliefate și picioarele unite terminate într-o labă comună cu vîrful rupt. Și această statuetă are atribute masculine și nu păstrează urme de decor.

Aceste statuete feminine, dar care au și atribute de sex masculin, par să indice zeități androgine care redau divinitatea primordială capabilă de autoreproducere [9].

Precizăm pentru aceste machete-sanctuar nu cunoaștem analogii. Unele apropieri, în ce privește colțurile rotunjite ale pereților și modelarea unei platforme la intrare, se pot face cu modelul miniatural de la Popudnia [10] și mai ales cu piesa de la Ovčarovo [11]. Dar nici un model miniatural de locuință, atît din aria culturii Cucuteni—Tripolie cît și din celelalte culturi neo-eneolitice [12], nu pot fi luate ca analogii. Piciorul-suport tubular care comunică cu interiorul machetelor, modelarea intrării cu colțuri supraînălțate și prezența statuetelor antropomorfe într-o anumită dispunere le deosebește total atît ca tip, cît și ca semnificație, de modelele miniaturale de locuințe. Le-am numit machete de sanctuar deși, după opinia noastră, și celelalte modele miniaturale de locuințe reprezintă tot construcții de cult [13], deoarece presupunem că

[9] *Ibidem.*

[10] T. Passek, *Periodizația*, MIA, 10, 1949), p. 121; vezi și nota 3.

[11] H. Todorova, *op. cit.*

[12] S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974. Amintește modelul de locuință de la Rossohovatka (Ekaterinoslav); O. Trogmayer, ActAntArch, 10, 1966, p. 11—26: C. I. Markevici, *Pozdnetripolskie plemena severnoi Moldavii*, Chișinău, 1981, p. 38, fig. 46/1—2.

[13] Șt. Cucoș, Carpica, 20, 1989, p. 55. Un caracter de cult este atribuit și modelului de la Popudnia de către T. Passek, *op. cit.*, p. 121.

sînt reprezentative pentru această destinație. Prin utilizarea lor posibilă întruneau poate și rolul de altare. Și această din urmă întrebuințare pare firească pentru că nu putem presupune că au existat sanctuare construite pe un picior-suport. În caz contrar ar trebui să acceptăm că populația cucuteniană cunoștea construcția unor turnuri pentru sanctuare asupra cărora nu avem nici o dovadă arheologică. Adăugarea piciorului-suport credem că este o îmbinare a două elemente — macheta și suportul obișnuit în repertoriul ceramicii cucuteniene — datorată unei anumite concepții de cult care, fără îndoială, este greu de descifrat. Poate că adăugarea piciorului-suport reprezintă legătura între lumea pămînteană și lumea chtonică, subpămînteană. În acest fel semnificația acestor machete-sanctuar ar confirma ipotezele noastre mai vechi cu privire la reprezentarea unor culte uranice și chtonice drept componente ale fertilității din culturile neo-eneolitice [14].

Cu aproape două decenii în urmă prezentam un prim complex ritual de la Ghelăiești, cu patru statute antropomorfe dispuse cardinal, din care două cu mască neagră, și am presupus atunci că este o reprezentare a lumii chtonice și a lumii uranice în cadrul cultului fertilității [15]. Ipoteza a pornit de la ideea că o populație cultivatoare de plante nu putea să nu cunoască contribuția factorilor uranici în realizarea recoltelor. Existența numai a unui cult subpămîntean legat de fertilitate, de apariția și dezvoltarea plantelor cultivate, așa cum au susținut unii cercetători [16], nu numai că nu era suficient, dar nici nu se justifică, credem. Observațiile asupra ambilor factori — chtonici și uranici — în procesul de cultivare a plantelor a determinat și reprezentarea lor în cultul fertilității. Pe de altă parte, o analiză mai atentă a însuși decorului pictat cucutenian relevă numeroase simboluri ce pot fi interpretate ca avînd caracter solar [17].

Deși semnificația machetelor de sanctuar de la Ghelăiești este greu de descifrat, pornind de la cele de mai sus, unele ipoteze se impun și ele vor fi confirmate sau infirmate de cercetările viitoare. Credem că o semnificație similară cu aceea a primului complex de cult de la Ghelăiești și a celui cercetat la Buznea—Tg. Frumos [18] o au și machetele prezentate de noi, dar mult mai complexă prin existența piciorului-suport și a colțurilor supraînălțate de la intrare care ne apar ca o stilizare și schematizare a coarnelor de bovină.

Dispunerea cardinală a statuetelor din prima machetă de sanctuar are cele mai bune analogii cu poziția figurinelor antropomorfe din complexul de cult descoperit în centrul primului grup de locuințe din aceeași așezare [19], dar mai ales cu a statuetelor din complexul ritual de la Buznea—Tg. Frumos. Atît în complexul de la Buznea ca și în prima machetă de la

[14] Șt. Cucoș, SCIV, 24, 1973, 2, p. 212; idem, *teza de doctorat cit.*

[15] *Ibidem.*

[16] S. Marinescu-Bîlcu, SCIVA, 25, 1974, 4 p. 167 și urm. Ideea existenței numai a unor culte subpămîntene a fost susținută îndeosebi de regretatul prof. dr. doc. Vl. Dumitrescu. Cf. Vl. Dumitrescu, *Arta culturii Cucuteni*, București, 1979, p. 86.

[17] Sînt numeroase elemente în decorul ceramicii dacă ar fi să amintim numai crucea gamată de pe capacele fazei Cucuteni A și motivele cruciforme, care pot fi puse în legătură cu simboluri ale unui cult solar susținut și pentru alte culturi eneolitice: cf. H. Todorova, *op.cit.*

[18] C. Mihai, D. Boghian, *op. cit.*, p. 429; D. Boghian și C. Mihai, *op. cit.*, p. 313.

[19] Vezi nota 14.

Ghelăiești există cîte o statuetă masculină amplasată pe latura de est, ceea ce ne duce la presupunerea reprezentării unui cult uranic.

Cele patru statuete dispuse cardinal în prima machetă-sanctuar, și presupunem că la fel se aflau în a doua, pot avea semnificații multiple. Este posibil ca acestea să ilustreze succesiunea anotimpurilor — unul însorit, cald, legat de contribuția factorilor uranici la procrearea vegetației, reprezentat prin figurina masculină de pe latura de est, un alt anotimp de asemenea cald, în care are loc nașterea și dezvoltarea vegetației, figurat prin statueta cu atributele graviditătii și alte două anotimpuri mai reci marcate de prezența celor două statuete feminine simple. Pe de altă parte, în această succesiune, pare să fie prezentă și legătura celor două lumi — chtonică și uranică — prin piciorul-suport. Presupunem astfel o reprezentare complexă a cultului fertilității cu cele două componente ale sale — cosmică și subpămînteană. Tot atît de bine putem presupune că cele patru statuete, prin dispoziția lor cardinală, pot indica direcțiile spațiale. Dar și acestea se leagă de succesiunea anotimpurilor și deci tot o reprezentare a unui cult cu caracter agrar. Prin prezența colțurilor supraînălțate și a modului în care este modelată intrarea, ceea ce sugerează, așa cum spuneam, stilizarea unor coarne de bovină, duc la ideea combinării cultului agrar al fertilității cu elementele unui cult al virilității sau poate legat de creșterea animalelor ca una din ocupațiile strîns legate de cultivarea plantelor.

Complexul cu machete de sanctuar adaugă noi elemente la cunoașterea probabilă a unor forme ale practicării cultului fertilității. Întrucît una din machete, aceea cu piciorul-suport gol, pare să fi fost suspendată, ușura posibil oficierea cultului fertilității prin turnarea unor lichide care cădeau pe sol, locuința însăși fiind fără platformă pe bîrne, problemă asupra căreia vom reveni. În a doua machetă, piciorul cu fund dădea posibilitatea depunerii unor ofrande, poate cerealiere, iar în unele cazuri chiar animaliere. Acestea s-au pierdut prin faptul că dărmăturile locuinței au stat mult timp descoperite pînă la depunerea unui strat de pămînt ce le-a acoperit. Este posibil ca în folosirea machetelor de sanctuar, presupusă de noi, aceea suspendată să fi fost deasupra celei cu ofrande, iar statuetele să fi reprezentat divinități care protejau fertilitatea și renașterea naturii. În cadrul unor asemenea practici putem presupune că machetele de sanctuar căpătau și rolul de altare ca mijloace de oficiere a cultului.

Relativ la statuetele antropomorfe din ambele machete, prin forma lor, aparțin fazei Cucuteni B. Deci complexul de cult se încadrează cronologic contextului general al așezării de la Ghelăiești, etapei Cucuteni B1 cu asocierea grupelor ceramice de stil γ, δ și ε [20].

În ce privește locuința în care au fost descoperite machetele de sanctuar (fig. 3/1), avînd în vedere amplasarea acesteia în planul așezării, în centrul celui de-al doilea grup de locuințe, avea ea însăși rolul de sanctuar. Amplasarea sa are analogii cu locuințele centrale cercetate în alte așezări cucuteniene [21], iar lipsa unui inventar comun cu al celorlalte

[20] Vezi nota 1.

[21] Vl. Dumitrescu, *Hăbășești*, București, 1954, p. 20; idem, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 5 și urm.; M. Petrescu-Dîmbovița. SCIV, 5, 1953, 1—2, p. 13; E. Cerniș, *Encolit S.S.S.R.*, Moscova, 1982, p. 216, pl. LXXIX/3; V. I. Markevici, *op. cit.*, p. 18, fig. 14.

locuințe din jur pledează pentru rolul de locuință sanctuar. Un alt fapt ne reține îndeosebi atenția. Locuințele cu complexe rituale nu au platforme pe bîrne ca cele din jur, atît la Ghelăiești cît și la Buznea—Tg. Frumos. Poate că aceasta se datorează unei concepții de legătură nemijlocită a complexelor de cult cu pămîntul și lumea subpămînteană. De asemenea, atît la Buznea—Tg. Frumos[22] cît și la Ghelăiești complexele de cult au fost descoperite în zona de vest și sud-vest a locuințelor.

Descoperirea machetelor-sanctuar de la Ghelăiești sprijină și ipoteza noastră mai veche cu privire la rolul diversificat al statuetelor antropomorfe, rol ilustrat de amplasarea acestora în diferite complexe de cult sau a descoperirii lor în cuprinsul așezărilor, între locuințe și chiar în gropi [23].

Un complex din așezarea de la Ghelăiești relevă descoperirea unui ansamblu de cult unic în aria culturilor neo-eneolitice din România și din sud-estul Europei.

Sub marginea de sud a locuinței nr. 34, pe axul longitudinal al așezării de pe Dealul Nedeea s-a descoperit o groapă închisă cu o platformă de lut ars pe bîrne subțiri. Grupa (fig. 5/1) se află în întregime în solul galben steril și însăși platforma pe bîrne era acoperită de acesta. Deasupra platformei a fost ars ceva foarte puternic, probabil materii organice, încît lutul avea aspectul de a fi atins punctul de vitrifiere prin nuanțele de culoare violetă, de zgurificare.

În groapă, sub platforma pe bîrne, s-au găsit 14 vase din care trei vase mari de provizii și celelalte pictate, bine conservate, de forme și mărimi diverse (fig. 5/2 ; 6 ; 7 ; 8 ; 9 ; 10 ; 11). Dăm în continuare descrierea inventarului ceramic.

1. *Amforă* (fig. 6/1 ; 10/1), cu umărul dublu boltit, gura în pîlnie evazată și două torți verticale perforate orizontal dispuse la baza inferioară a umărului. Vasul are trei zone decorative separate prin benzi negative mărginite de alb liniar. Zona de pe gît este umplută cu culoare neagră plină prin care s-a rezervat un motiv unghiular negativ hașurat cu linii albe. În unghiurile inferioare ale motivului se află perle circulare conturate cu alb liniar și în interiorul cărora este trasat motivul în *X* din linii albe duble.

A doua zonă decorativă, pictată pe umărul vasului, prezintă motivul așa-zis *labirint* trasat cu linii negre orizontale întrerupte pe fondul cărămiziu-roșu al vasului.

Ultima zonă decorativă, pictată pe curbura maximă a vasului, cuprinde motivul *spiralelor liniare îmbucate*, trasate cu culoare neagră pe fondul cărămiziu-roșu. Pîlniile spiralelor sînt umplute cu negru plin din care s-au rezervat perle foliacee negative conturate cu alb liniar. Decorul din cele trei zone aparține stilistic subgrupei δ_2 cu alb secundar.

2. *Amforetă* (fig. 6/2 ; 10/2), cu umărul dublu boltit, curbura maximă pronunțată, gura în pîlnie evazată și fundul îngust. Deasupra curburii maxime se află două torți verticale, perforate orizontal, dispuse simetric. Vasul este pictat tot cu trei zone decorative care acoperă 2/3 din suprafața

22 C. Mihai, D. Boghian, *op. cit.*, p. 429.
23 Șt. Cucoș, teza de doctorat cit.

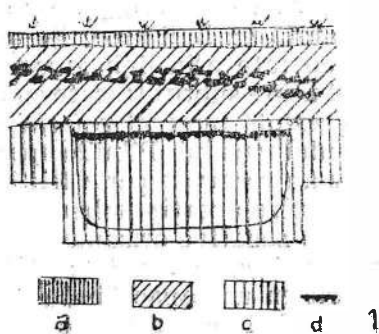

Fig. 5. Groapa de cult de la Ghelăiești: 1 profilul gropii de cult; 2 vasele și resturile platformei din groapa de cult *in situ*.

sa. Zona de pe gît este decorată cu culoare neagră plină și o bandă lată unghiulară, negativă, hașurată cu linii albe. Pe umăr se află trei benzi late negative orizontale separate prin linii groase negre, iar banda din mijloc este umplută cu linii negre subțiri trasate cu negru pe fondul pastei. A treia zonă decorativă prezintă motivul *spiralelor liniare îmbucate* pictate liniar cu negru pe fondul vasului. Pîlniile spiralelor sînt umplute cu culoare neagră prin care s-au rezervat perle foliacee negative conturate cu alb liniar. Zonele decorative aparțin subgrupei δ_2 cu alb secundar și sînt separate prin benzi late negative orizontale.

3. *Vas piriform cu prag și capac* (fig. 6/3 ; 10/3a-3b). Vasul a fost găsit absolut întreg și acoperit cu un capac fiind astfel gol în interior,unde nu a putut pătrunde pămîntul. Dacă vasul a conținut ceva în momentul depunerii în groapă, lucru greu de precizat, acest conținut a fost probabil compus din materii organice care s-au volatilizat în timp.

Vasul este tipic ca formă, cu gîtul cilindric îngust și prag la bază pentru capac, umărul rotunjit, partea inferioară tronconică înaltă, fundul plat. Vasul are patru torți orizontale, perforate vertical, din care două mici la partea superioară a umărului și două masive pe curbura maximă dispuse simetric.

Decorul pictat acoperă 2/3 din suprafața vasului și se compune din două zone. Una pe gît și alta pe umăr și curbura maximă. Prima zonă decorativă prezintă motivul cu două *spirale cu ochi de prindere circular*. Motivul decorativ este conturat cu linii negre groase și umplut cu culoare albă. În ochiul de prindere al spiralelor se află hașuri oblice negative, rezervate din fondul roșu-cărămiziu al vasului. Pîlniile spiralelor sînt umplute cu linii subțiri negre. Pragul de la baza gîtului este marcat de o bandă umplută cu alb plin și delimitată de linii groase negre.

A doua zonă decorativă, pe umăr și curbura maximă, prezintă motivul *spiralelor continuie etajate* mărginite de linii negre groase și umplute cu alb plin. Interspațiile spiralelor etajate sînt ornamentate cu linii negre subțiri trasate pe fondul vasului. Limita inferioară a decorului este marcată de o bandă umplută cu alb și flancată de linii negre groase. Decorul din ambele zone aparține stilistic subgrupei, γ_1.

Capacul vasului are forma de „cască suedeză" înaltă cu două proeminențe laterale perforate vertical, fundul îngust și drept, iar baza evazată. Piesa este acoperită integral cu un decor spiralic din benzi umplute cu culoare albă și conturate cu linii groase negre. Interspațiul decorului spiralic este de asemenea hașurat cu linii negre subțiri trasate pe fondul pastei.Decorul este specific aceleiași subgrupe stilistice γ_1.

4. Vas piriform cu prag și capac (fig. 6/4 ; 11/3) de dimensiuni mari la fel ca vasele de provizii. Vasul are gîtul tronconic mai larg la gură și prag, la bază, umărul puternic bombat și rotunjit, fundul mai larg și plat pentru a-i da stabilitate. Pe umăr se află două rînduri a cîte patru torți. Pe fiecare rînd sînt cîte două torți verticale și două orizontale cu aspect tubular. Acestea din urmă sînt opuse torților verticale. Un alt rînd de torți similare dar masive sînt dispuse pe curbura maximă și, în fine, ultimul rînd de patru torți masive, orizontale, se află la baza vasului. Decorul cuprinde o zonă pe gît cu *motive cordiforme* și a doua pe umăr și curbura maximă cu *spirale continue etajate* umplute cu alb. Interspațiul spiralelor este tratat liniar cu negru pe fondul pastei. Decorul aparține subgrupei stilistice γ_1.

Capacul găsit doar pe jumătate și depus pe gura vasului are aceeași formă de „cască suedeză”, dar scundă, cu proeminențe laterale perforate vertical și decorul din benzi spiralice albe și linii negre subțiri pozitive specific subgrupei γ_1 (fig. 6/4).

5. *Amforă* (fig. 7/1) de dimensiuni mari, gîtul scurt și gura evazată, umărul dublu boltit și fără torți. A fost găsită spartă de presiunea solului.

Vasul are trei zone decorative separate prin benzi late negative flancate de benzi negre. Zona de pe gît este acoperită integral cu negru plin. Pe umăr și curbura maximă sînt alte două zone decorative cu motivul *spiralelor negative cu diagonale* trasate prin benzi liniare negre groase. Spiralele și diagonalele din ambele zone sînt umplute cu linii subțiri albe. Pîlniile spiralelor sînt hașurate cu linii pozitive, negre, pe fondul pastei. Decorul cu alb liniar secundar aparține subgrupei δ_2.

6. Vas binoclu fig. 7/2 ; 11/1), găsit întreg, are puntea superioară curbată și perforată vertical, iar cea inferioară plată ușor mai lată pe mijloc. Cupele superioare sînt mai largi decît cele inferioare. Este o piesă mare dar elegantă, din pastă fină de culoare roșie-brună și decorată cu cîte trei zone la exterior și una pe interiorul cupelor superioare. La exterior partea superioară a suporturilor este decorată cu perle ovale, perle foliacee și benzi late negative, rezervate din fondul roșu-brun al pastei prin culoare neagră plină. Perlele foliacee și benzile late sînt umplute cu hașuri liniare roșii. Benzile late ale decorului sînt rămase din corpul spiralelor, cele ovale din ochiul de prindere al spiralelor, iar perlele foliacee din pîlniile motivului *spiralelor cu ochi de prindere circular* descompus.

A doua zonă decorativă, pe mijlocul îngroșat al suporturilor vasului binoclu, prezintă motivul *spiralelor pozitive cu ochi de prindere circular*. Decorul este trasat cu negru pe fondul pastei. Partea inferioară a suporturilor este decorată identic cu aceea de pe cupele superioare. Puntea inferioară, plată, prezintă un decor cu trei perle circulare pozitive, pictate cu culoare neagră, secționate de cîte o bandă verticală negativă rezervată din fondul pastei.

Cupele superioare au la interior un motiv pictat compus din cîte două perle circulare și benzi late flancate de perle foliacee, toate rezervate din fondul vasului prin culoare neagră. La fel ca și în decorul de la exterior benzile late și cele foliacee sînt umplute cu linii de culoare roșie. Decorul provine de asemenea din descompunerea motivului spiralelor negative cu ochi de prindere circulari și perle foliacee în pîlnii. Pe puntea superioară, în jurul perforației, s-a pictat o perlă circulară neagră secționată de o bandă negativă. Decorul vasului binoclu aparține stilistic grupei ε varianta cu roșu liniar. Această variantă cu linii de culoare roșie se întîlnește și în decorul metopic al unor pahare tipice pentru faza Cucuteni B din aceeași așezare.

7. *Vas bitronconic cu umărul pronunțat* (*crater*). Vasul (fig. 8/1 ; 11/4) are gura largă și evazată, gîtul scurt, umărul pronunțat și prevăzut cu două torți verticale dispuse simetric, partea inferioară tronconică și fundul îngust.

Decorul vasului este de aspect metopic cu două zone identice separate de o bandă negativă. O altă bandă similară încheie decorul vasului la partea inferioară. În metope s-au rezervat din fondul roșu-brun, cu culoare neagră, semiove mari în care se află un punct negru circular. Semiovele

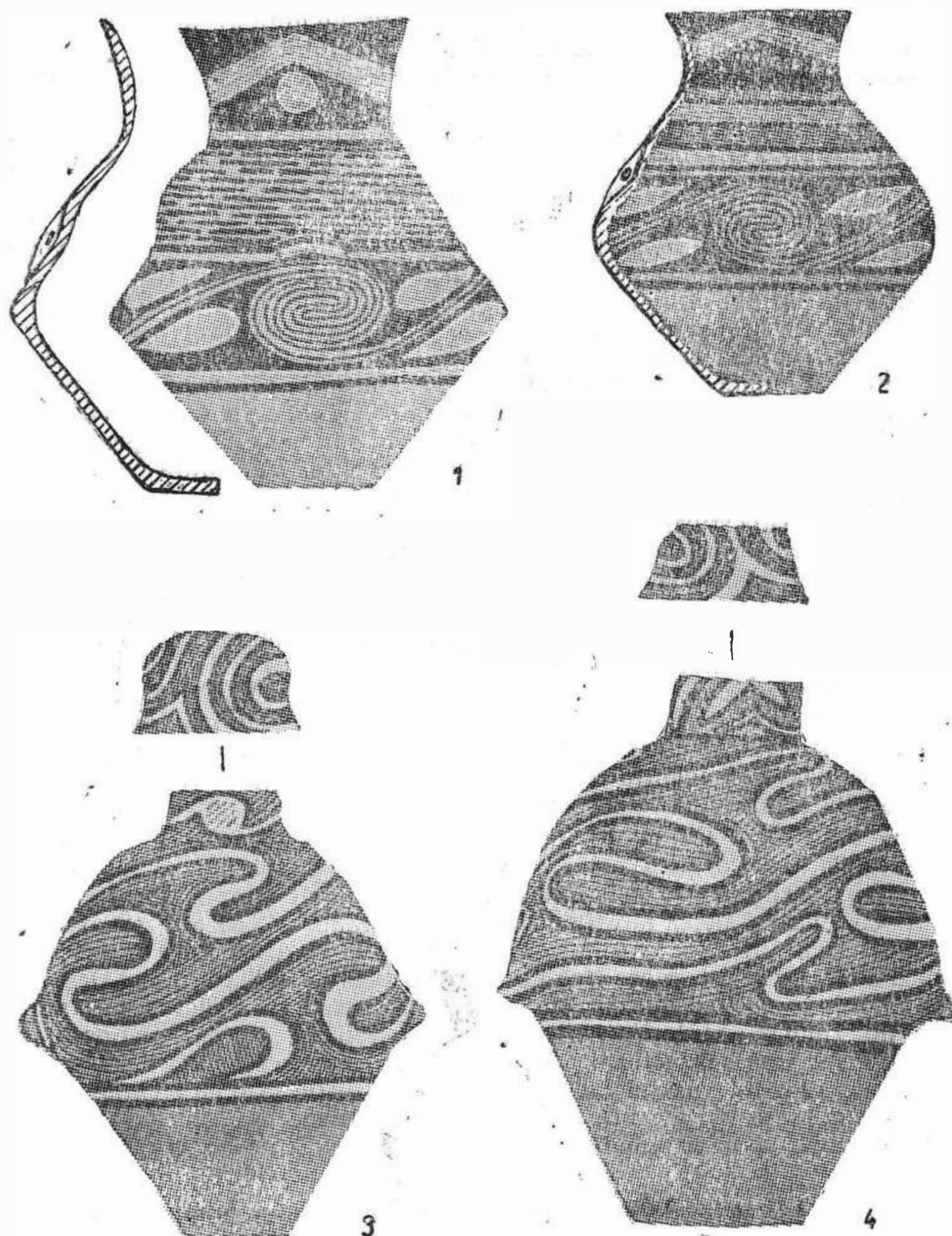

Fig. 6. Vase din groapa de cult : 1—2 amfore cu decor de stil δ ; 3—4 vase piriforme cu capac și decor de stil γ.

negative și punctul central din acestea sînt conturate cu alb liniar secundar în stilul subgrupei δ_2. Spațiile intermetopice, în ambele zone decorative, sînt umplute cu linii negre verticale. Este de fapt un decor cu metope etajate. Piesa a fost găsită întreagă și foarte bine conservată.

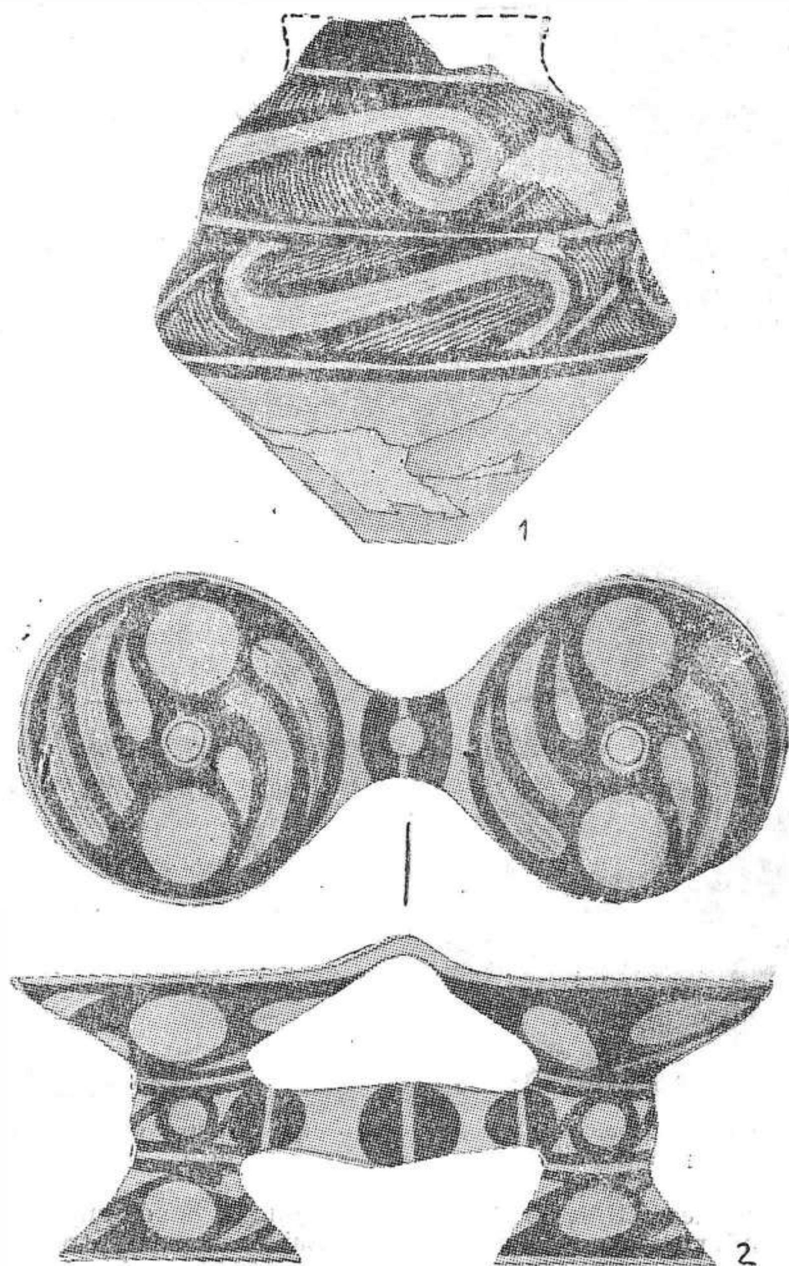

Fig. 7. Vase din groapa de cult: 1 amforă cu decor de stil δ; 2 vas binoclu cu decor de stil ε.

8. *Vas piriform cu prag* (fig. 8/3). cu gîtul ușor tronconic și prag la bază, gura largă, umărul scund, curbura maximă rotunjită și corpul înalt, lucrat în pastă fină cărămizie-gălbuie. Decorul pictat în două zone, una pe gît și alta pe umăr și curbura maximă, acoperă 2/3 din suprafața vasului.

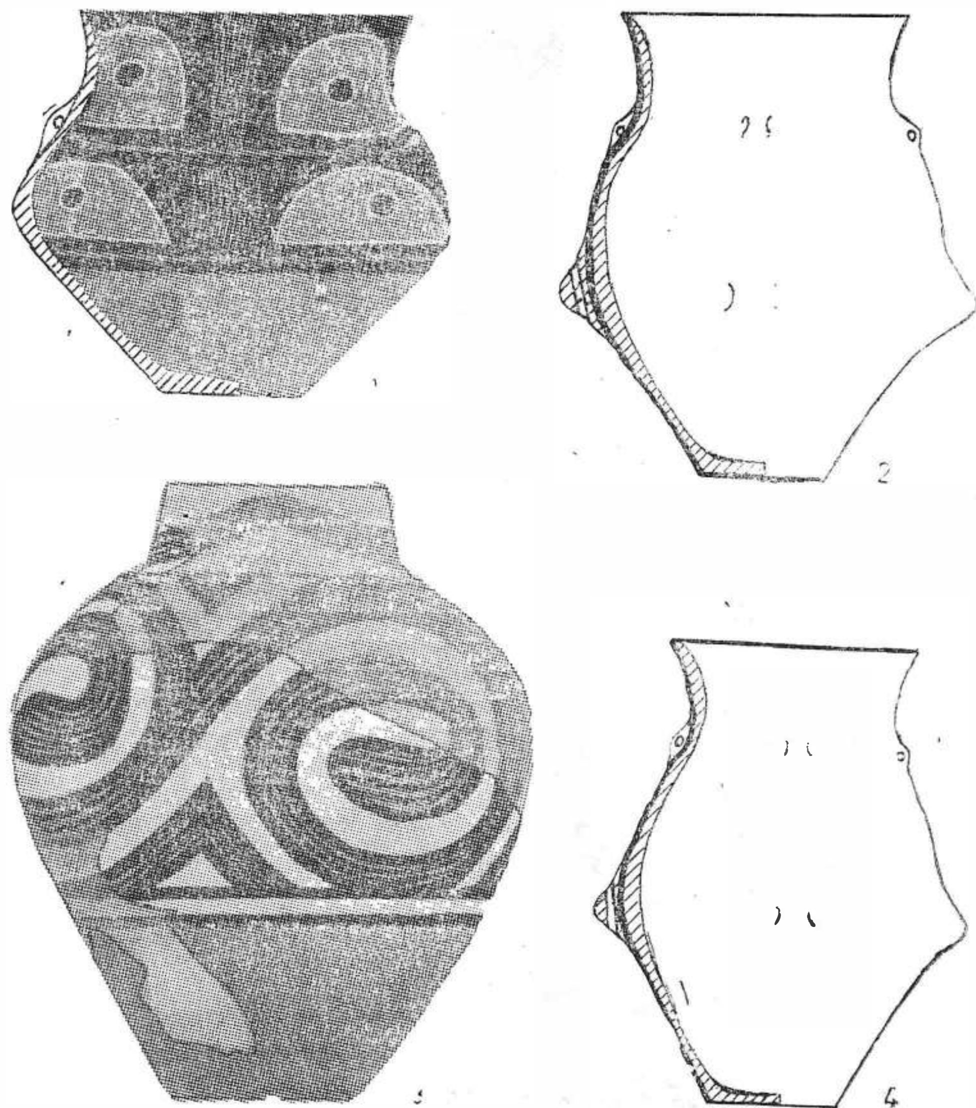

Fig. 8. Vase din groapa de cult : 1 vas cu umărul pronunțat și decor de stil δ; 2, 4 vase de provizii ; 3 vas piriform cu decor de stil γ.

Prima zonă decorativă, pe gît, se compune dintr-o bandă unghiulară flancată de linii negre groase și în interior cu linii negre subțiri trasate pe fondul pastei. Interspațiul motivului este acoperit cu culoare albă groasă. Pe umăr și curbura maximă decorul este de aspect spiralic trasat cu benzi negre și umplut cu linii negre pe fondul cărămiziu-gălbui al pastei. În pîlniile spiralelor sînt motive unghiulare tratate similar. Interspațiul spiralelor și interiorul motivelor sînt umplute cu culoare albă groasă în stilul grupei. Limita inferioară a decorului este marcată de o bandă lată umplută cu alb și flancată de benzi negre orizontale. Culoarea albă din interspațiul

motivelor decorative pozitive se constituie ca un fond din care s-au rezervat elementele decorului. Vasul s-a păstrat doar parțial.

9. *Vas de provizii* (fig. 8/2 ; 11/2) lucrat din pastă de culoare cărămizie gălbuie, mai grosieră și cu adaus de cioburi pisate ca degresant, dar de bună calitate. Vasul are corpul înalt, curbura maximă rotunjită, gura largă și evazată. La baza gîtului scurt se află, dispuse simetric, patru torți mici din care două verticale și alte două orizontale. Acestea au aspectul unor proeminențe perforate. Pe curbura maximă sînt alte patru torți dar masive. De asemenea și acestea alternează două verticale cu două orizontale. Vasul este fățuit la exterior și nu prezintă elemente de decor plastic. Și acest vas a fost găsit întreg.

10. *Vas de provizii* (fig. 8/4), lucrat în aceeași pastă și tehnică ca și precedentul, cu aceeași formă, dar mai zveltă, mai înalt și de asemenea tot cu două rînduri de torți în care alterează cele verticale cu cele orizontale. Și acest vas, găsit întreg, este lipsit de decor.

11. *Vas de provizii* (fig. 9/1), de dimensiuni mari, din pastă fină cărămizie-gălbuie-brună, cu partea inferioară tronconică și fundul îngust, curbura maximă rotunjită și gura largă evazată. Vasul este mai scund față de celelalte două, dar mai larg și are corpul mai bombat. De asemenea este lipsit de decor dar are suprafața exterioară lustruită și prezintă tot două rînduri de torți care alternează, torțile masive fiind însă amplasate sub curbura maximă.

12. *Strachină* (fig. 9/2), de dimensiuni mari, din pastă fină cărămizie-roșie, umărul rotunjit ușor aplecat spre interior, buza tăiată drept, partea inferioară tronconică și fundul îngust. Vasul a fost decorat la exterior dar și în interior cu motive spiralice pozitive și alb liniar secundar în stilul subgrupei δ_2. S-a găsit doar jumătate din vas.

13. *Strachină* (fig. 9/4) din pastă fină de culoare cărămizie-gălbuie, cu gura dreaptă, umărul rotunjit și partea inferioară tronconică. Găsită integral strachina este pictată la exterior cu un motiv de stil γ. Păstrează urme de decor și în interior dar acesta nu poate fi precizat.

14. *Pahar* (fig. 9/3), din pastă fină de culoare brună închisă, gura evazată, umărul ușor rotunjit, curbura maximă carenată. Este o formă tipică de pahar din faza Cucuteni B. Decorul pictat cu negru pe fondul pastei se compune din două metope separate prin benzi liniare verticale. În interiorul metopelor se află semiarcuri ascuțite trasate cu linii negre. Decorul aparține stilistic grupei ε. Și acest vas a fost găsit fragmentar, doar jumătate.

Vasele au avut probabil un conținut compus din materii organice drept ofrande și apoi s-au introdus în groapa săpată în solul steril. Aceasta a fost acoperită apoi cu mica platformă de bîrne și pe care s-a oficiat probabil un ritual. Așa cum arătam, s-au ars pe ea probabil tot materii organice, dar cu un foc puternic. După oficierea ritualului, a cărei desfășurare este greu de descifrat, platforma a fost acoperită cu lutul galben scos din groapă și ulterior numai întîmplător marginea locuinței nr. 34 a atins parțial locul unde se afla groapa. Poate că locul acesteia era cunoscut de locuitorii comunității, fiind pentru ei un loc sacru și de aceea nu s-a construit pe acesta o locuință.

Deși crăpate de presiunea solului și intrate unele în altele după dispariția conținutului lor, vasele s-au conservat foarte bine și cele mai multe au fost găsite întregi sau integral. Posibil însă ca unele vase, precum capa-

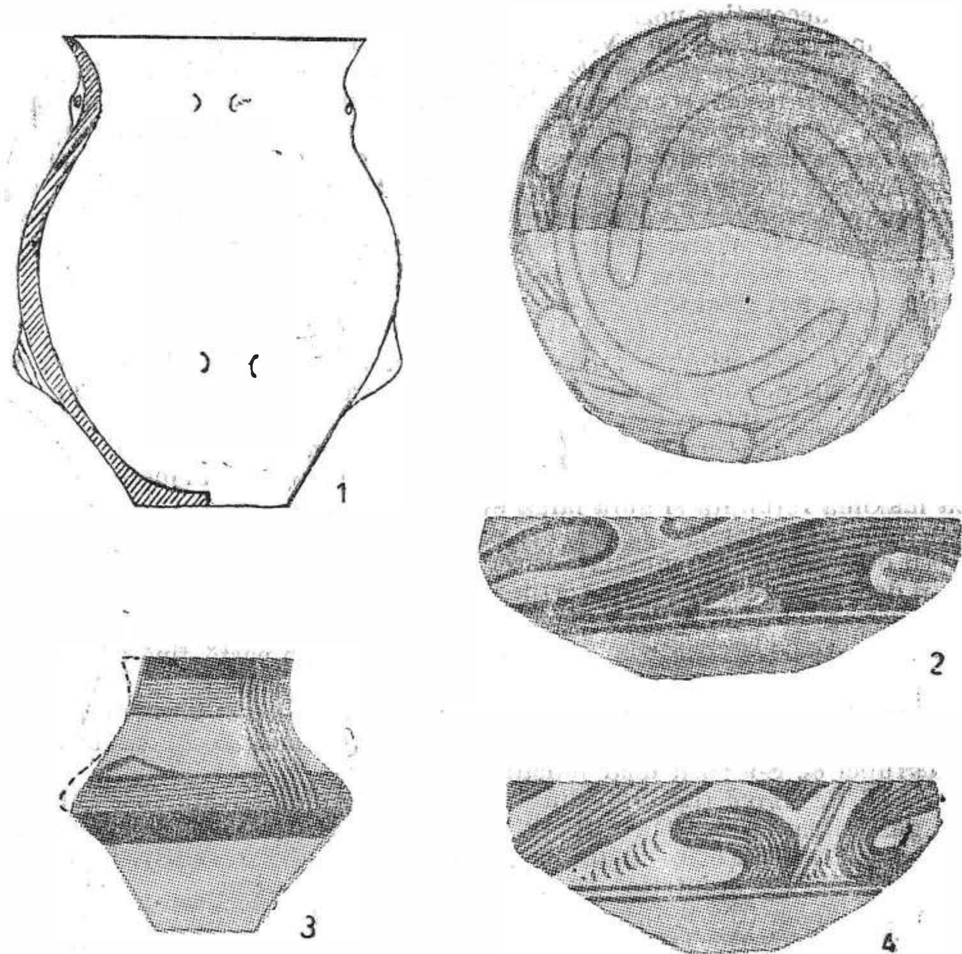

Fig. 9. Vase din groapa de cult: 1 vas de provizii; 2 strachină cu decor de stil δ; 3 pahar cu decor de stil ε; 4 strachină cu decor de stil γ.

cul vasului piriform de dimensiuni mari (fig. 6/4), vasul piriform fără torți (fig. 8/3), strachina cu decor de stil δ (fig. 9/2) și paharul de stil ε (fig. 9/3), să fi fost sparte ritual și depuse în groapă numai părți din acestea. Numai așa se poate explica că descoperite într-un complex atît de bine închis nu s-au găsit resturile lor și nu au putut fi întregite.

În ce privește semnificația acestui complex ritual putem să ne oprim doar asupra unei singure ipoteze. În așezarea Cucuteni A-B de la Traian—Dealul Fîntînilor ca și în aceea de la Ghelăiești [24], sau în alte așezări neo-eneolitice, au fost descoperite vase, de regulă cîte unul, îngropate sub locuințe. Aceste descoperiri au fost puse în legătură cu ritul de fundație, de construcție a locuinței. Complexul de vase din groapa de cult prezentată de noi și lipsa unei construcții deasupra acesteia ne sugerează ipoteza ritu-

[24] H. Dumitrescu, Materiale, 6, 1959, p. 166, 172; Vl. Dumitrescu, ActaMN, 1968, p. 393; A. Nițu, Șt. Cucoș, D. Monah, *op. cit.*, p. 59, fig. 26.

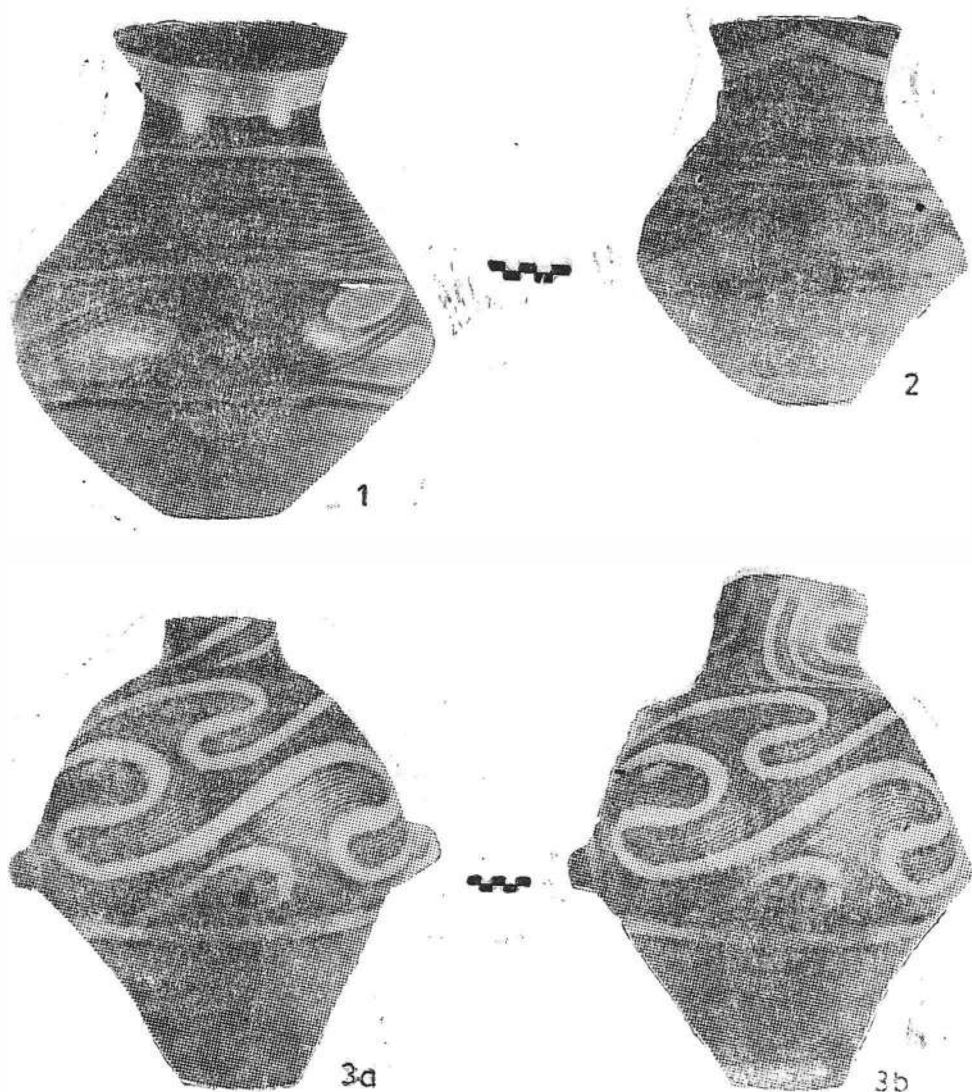

Fig. 10. Vase din groapa de cult: 1—2 amfore; 3a—3b vas piriform cu capac.

alului de fundare a așezării, a stabilirii inițiale a comunității Cucuteni B1 pe dealul Nedeia de la Ghelăiești. Pentru această ipoteză pledează numărul mare de vase, platforma pe bîrne ce închidea groapa, dar mai ales dispunerea acesteia pe axul central longitudinal al așezării și poate chiar la intersecția acestuia cu axul transversal. Pe de altă parte lipsa unei construcții deasupra subliniază caracterul sacru, de cult, al locului unde se afla groapa cu vase. Deși prin contextul ceramic groapa aparține etapei Cucuteni B1, între platforma complexului ritual și marginea de sud a locuinței nr. 34 din apropiere exista o însemnată diferență de nivel. Acest fapt arată că locuința a fost construită ceva mai tîrziu poate în condițiile extinderii așezării

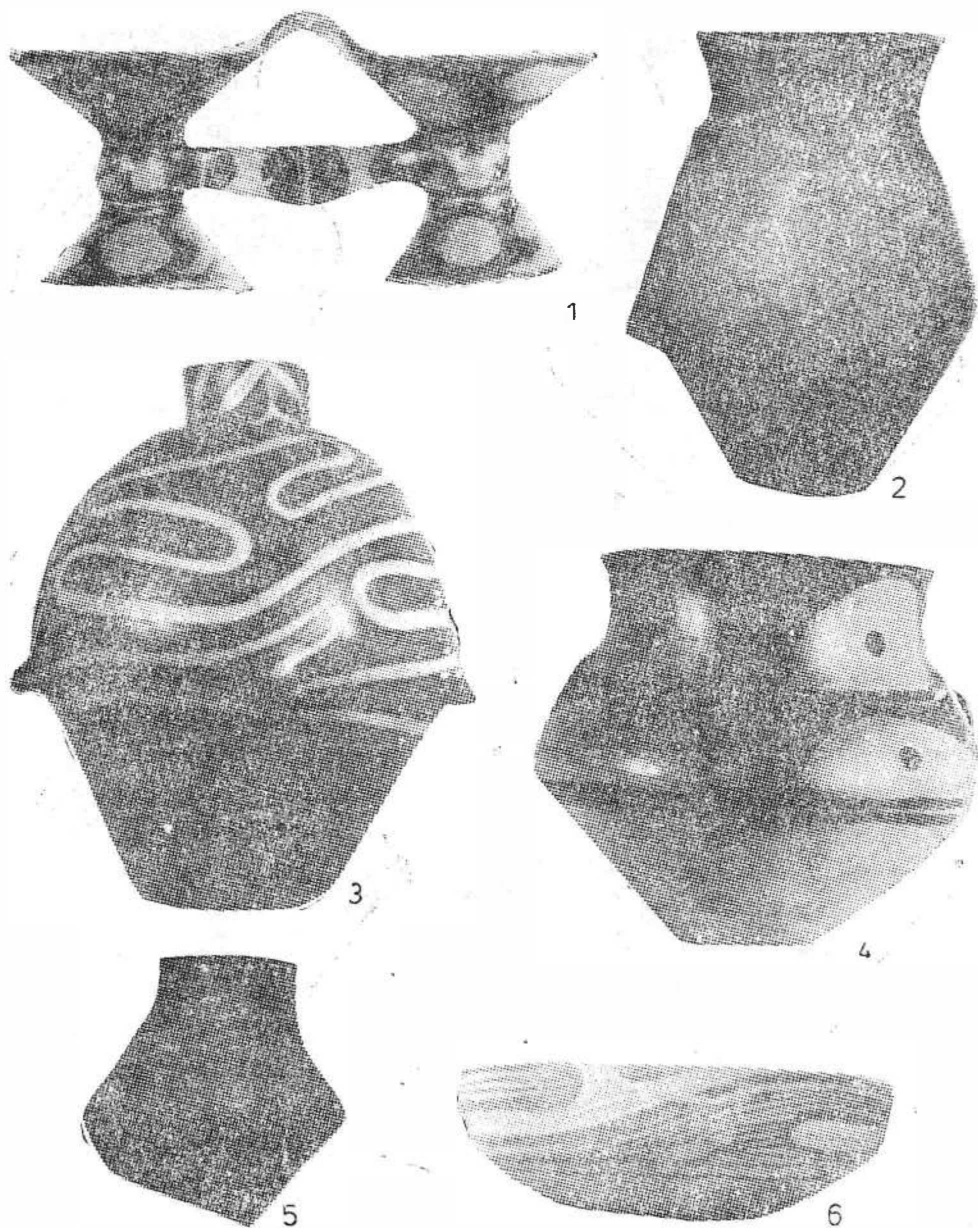

Fig. 11. Vase din groapa de cult: 1 vas binoclu; 2 vas de provizii; 3 vas piriform; 4 vas cu umărul pronunțat; 5 pahar; 6 strachină.

de pe Dealul Nedeia în aceeași etapă Cucuteni B1. Pe de altă parte groapa se afla total în solul steril și chiar platforma ce o închidea. Numai întîmplarea, prin adîncirea în solul galben steril a făcut să o sesizăm și să o cercetăm. Nu cunoaștem analogii pentru o asemenea amplasare a unui complex de cult și nici cu un asemenea inventar ceramic.

COMPLEXES RITUELS CUCUTÉNIENS DE GHELĂIEȘTI, DÉP. DE NEAMȚ

RÉSUMÉ

Des nombreuses découvertes de Ghelăiești on présente deux d'exception, de la campagne de 1983, lorsqu'on a examiné huit habitations de l'étape Cucuteni B_1.

Dans l'habitation n° 33, située dans l'axe central de l'établissement, ayant des dimensions réduites, on a trouvé deux maquettes quadrilatères aux coins arrondis, avec des parois basses, imitant l'habitation-sanctuaire. Sur l'une des parois se trouve l'entrée ou l'endroit de la porte, marqué par deux coins surélevés et, devant la porte, qui a la base arrondie, on trouve le seuil modélé en relief. Cet ensemble fait corp commun avec un support pas trop haut, avec la base un peu évasée. Le fond de la maquette communique avec le creux du support sur lequel il s'appuye. Le bord supérieur de la pièce présente de petits trous qui démontrent le fait que la maquette a été suspendue. A l'intérieur de la maquette on a trouvé quatre statuettes, trois féminines et une masculine, disposées vers l'est. Une des statuettes est modélée avec les bras sur le ventre, avec les doigts éparpillés et on peut la mettre en relation avec le culte de la grossesse. La maquette est peinte en style δ au décor en spirale à l'extérieur et au décor aux oves disposées en croix à l'interieur.

La deuxième pièce ressemble à celle déjà décrite, mais le support est obturé à sa moitié. Dans la deuxième pièce peinte toujours en style γ on a trouvé seulement deux statuettes féminines. On suppose que dans celle-ci il y avait aussi quatre statuettes. Les statuettes des deux maquettes appartiennent à la phase Cucuteni B et donc au contexte général de l'établissement de Ghelăiești — l'étape Cucuteni B_1.

Quant à la signification, on peut conclure que les deux maquettes de culte étaient liées aux rituels agricoles des porteurs de la culture de Cucuteni visant l'assurance de la fertilité de la terre, la perpétuation de la vie dans le cadre des cycles végétaux, impliquant les deux composantes, chtonienne et ouranienne.

À l'occasion des mêmes fouilles on à decouvert une fosse rituelle dans le sol stérile dans la proximité de l'habitation n° 34. Disposée dans l'axe central de l'établissement, la fosse s'enfonce dans le sol stérile d'où elle commence. Au-dessus de la fosse on a trouvé les restes d'une plateforme d'argile sur de minces poutres, qui couvraient la fosse et sur laquelle on a brule très fort quelque chose, on ne peut pas savoir quoi. Probablement que le feu a consumé sur cette plateforme quelque matière organique. Sous la plateforme, dans la fosse, on a trouvé 14 vases dont : trois grands vases pour des provisions, deux grands vases piriphormes peints en style γ, des amphores peintes en style δ, un cratère peint en style δ, une coupe et un vase binocle peints en style ε. On suppose que ces vases étaient remplis avec de différentes offrandes.

Quant à ce complexe particulier, on considère qu'il est lié à un rite de fondement de l'établissement. On connait le rite de fondement des habitations de l'établissement de Traian-Dealul Fîntînilor et de Ghelăiești, par la présence d'un vase enterré sous l'habitation. La richesse du matériel de la fosse décrite, le fait qu'elle se trouvait dans le sol stérile, qu'elle était couverte d'une plateforme au-dessus de laquelle on a remis de la terre jaune et bien tassée, aussi que le fait qu'elle ne se trouve pas sous une habitation, mais au centre de l'établissement, nous conduit à la seule interprétation possible maintenant, que tout cela représente le rite de fondement de l'établissement de la communauté Cucuteni B_1 sur la colline de Ghelăiești-Nedeia. Pour cette découverte on ne connait aucune analogie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Maquettes — sanctuaire de Ghelăiești : 1 maquette — sanctuaire avec des statuettes anthropomorphes *in situ*; 2—3 maquettes — sanctuaire restaurées.

Fig. 2. Maquette — sanctuaire avec des statuettes anthropomorphes.

Fig. 3. Plan de l'habitation avec les maquettes — sanctuaire ; 2 — 5 les statuettes anthropomorphes de la première maquette — sanctuaire ; 6 maqette — sanctuaire avec des statuettes anthropomorphes.

Fig. 4. 1—2 statuettes anthropomorphes de la deuxième maquette — sanctuaire.

Fig. 5. Fosse de culte de Ghelăiești : 1 profil de la fosse de culte ; 2 les vases et les restes de la platforme de la fosse de culte *in situ*.

Fig. 6. Vases de la fosse de culte : 1—2 amphores peintes en style δ ; 3—4 vases piriphormes a couvercle, peints en style γ.

Fig. 7. Vases de la fosse de culte : 1 amphore peinte en style δ ; 2 vase binocle peint en style ε.

Fig. 8. Vases de la fosse de culte : 1 cratère peint en style δ ; 2, 4 vases à provisions ; 3 vase piriphorme peint en style γ.

Fig. 9. Vases de la fosse de culte : 1 vase à provisions ; 2 écuelle peinte en style δ ; 3 gobelet peint en style ε ; 4 écuelle peinte en style γ.

Fig. 10. Vases de la fosse de culte : 1—2 amphores ; 3a—3b vase piriphorme à couvercle.

Fig. 11. Vases de la fosse de culte : 1 vase binocle ; 2 vase à provisions ; 3 vase piriphorme ; 4 cratère ; 5 gobelet ; 6 écuelle.

O NECROPOLĂ MEDIEVALĂ TIMPURIE DESCOPERITĂ LA NUFĂRU (JUD. TULCEA) *

de OANA DAMIAN

Investigaţiile arheologice de pe linia Dunării au documentat existenţa la Nufăru [1], la circa 12 km aval de Tulcea, pe malul braţului Sf. Gheorghe, (fig. 1), a unei fortificaţii construite „a fundamentis" de către bizantini [2]. Vieţuirea medievală de la Nufăru se încadrează în limitele sec. X—XIV şi se concretizează în forme multiple şi bogate : ziduri, locuinţe, cuptoare, gropi menajere, o mare cantitate de ceramică, obiecte

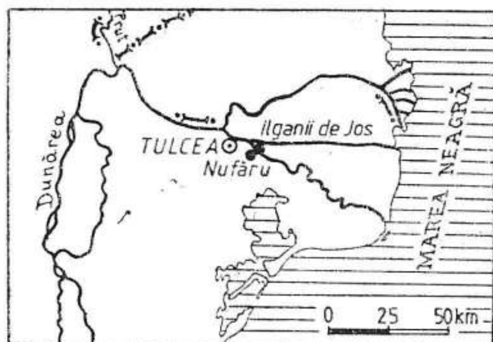

Fig. 1. Harta zonei gurilor Dunării. Amplasarea cetăţii de la Nufăru.

de podoabă, unelte şi obiecte casnice, arme şi piese de harnaşament, un număr impresionant de monede, cîteva sigilii ş.a. ; în plus au fost documentate şi cîteva orizonturi funerare creştine [3] (fig. 2).

* Documentaţia de şantier şi ilustraţia foto privind necropola de la Nufăru — „Piatră", precum şi obiectele de inventar funerar ne-au fost încredinţate de regretata Silvia Baraschi, fosta responsabilă a şantierului. Totodată, aducem mulţumiri lui N. Moghior (Muzeul Militar Naţional) pentru însemnările şi fotografiile referitoare la campania din 1979.

[1] Pentru informaţii privind cercetările de la Nufăru vezi Silvia Baraschi N. Moghior SMMIM, 12, 1979, p. 186—191 ; 13, 1980, p. 123—134 ; 14—15, 1981—1982, p. 69—82 ; 16, 1983, p. 134—139 ; 17—18, 1984—1985, p. 144—151 ; Gh. Mănucu-Adameşteanu, Materiale (a XV-a sesiune anuală de rapoarte, Braşov, 1981), Bucureşti, 1985, p. 470—473 ; idem. Mihaela Mănucu-Adameşteanu, Materiale (a XVI-a sesiune anuală de rapoarte, Vaslui, 1982), Bucureşti, 1986, p. 211—214 ; Gh. Mănucu-Adameşteanu, Peuce, 9, 1984, p. 363—374 ; idem, SCIVA, 42, 1991, 1—2, p. 57—74. Pentru problemele circulaţiei monetare de la Nufăru vezi E. Oberländer-Târnoveanu, Gh. Mănucu-Adameşteanu, Peuce, 9, 1984, p. 257—266 ; Gh. Mănucu-Adameşteanu, Peuce, 10, 1991, p. 497—554. Pentru identificarea aşezării de la Nufăru cu Proslaviţa vezi Silvia Baraschi, RRH, 28, 1989, 1—2, p. 52—68 ; idem, Peuce, 10, 1991, p. 399—409.

[2] Silvia Baraschi, N. Moghior, SMMIM, 17—18, 1984—1985, p. 146.

[3] În afara necropolei din zona „Piatră" despre care va fi vorba în continuare, la Nufăru au mai fost descoperite mai multe morminte de înhumaţie creştine în zona Căminului Cultural (Silvia Baraschi, N. Moghior, SMMIM, 16, 1983, p. 138 : 17—18, 1984—1985, p. 149 ; Gh. Mănucu-Adameşteanu, Materiale, Braşov, 1981, p. 470—472 ; idem, Peuce, 9, 1984, p. 364 ; idem, Mihaela Mănucu-Adameşteanu, Materiale, Vaslui, 1982, p. 211—212 şi n. 8), în zona şcolii (Silvia Baraschi, N. Moghior, SMMIM, 17—18, 1984—1985, p. 149), în partea de sud a satului (Gh. Mănucu-Adameşteanu, Mihaela Mănucu-Adameşteanu, Materiale Vaslui, 1982, p. 211 şi n. 3), precum şi în zona vestică a aşezării actuale (Gh. Mănucu-Adameşteanu, Peuce, 10, 1991, p. 515). O periodizare a acestor necropole a fost realizată de Gh. Mănucu-Adameşteanu în Materiale, Vaslui, 1982, p. 211—212 şi mai ales în Peuce, 10, 1991, p. 515—516.

S C I V A, tomul 44, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie 1993, p. 81—113

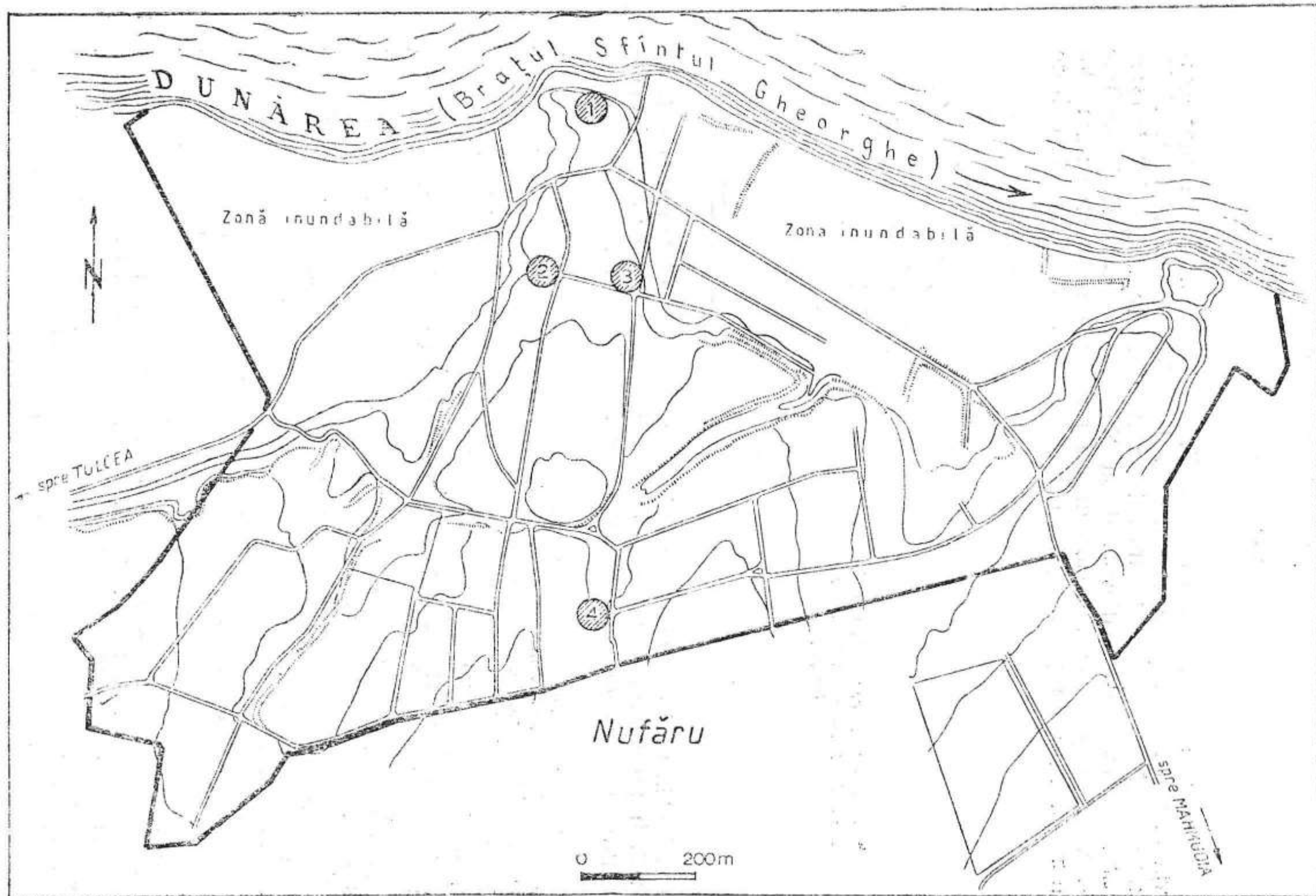

Fig. 2. Planul satului Nufăru cu punctele în care au fost descoperite morminte: 1 „Piatră"; 2 Zona căminului cultural; 3 „La școală"; 4 extremitatea sudică a localității.

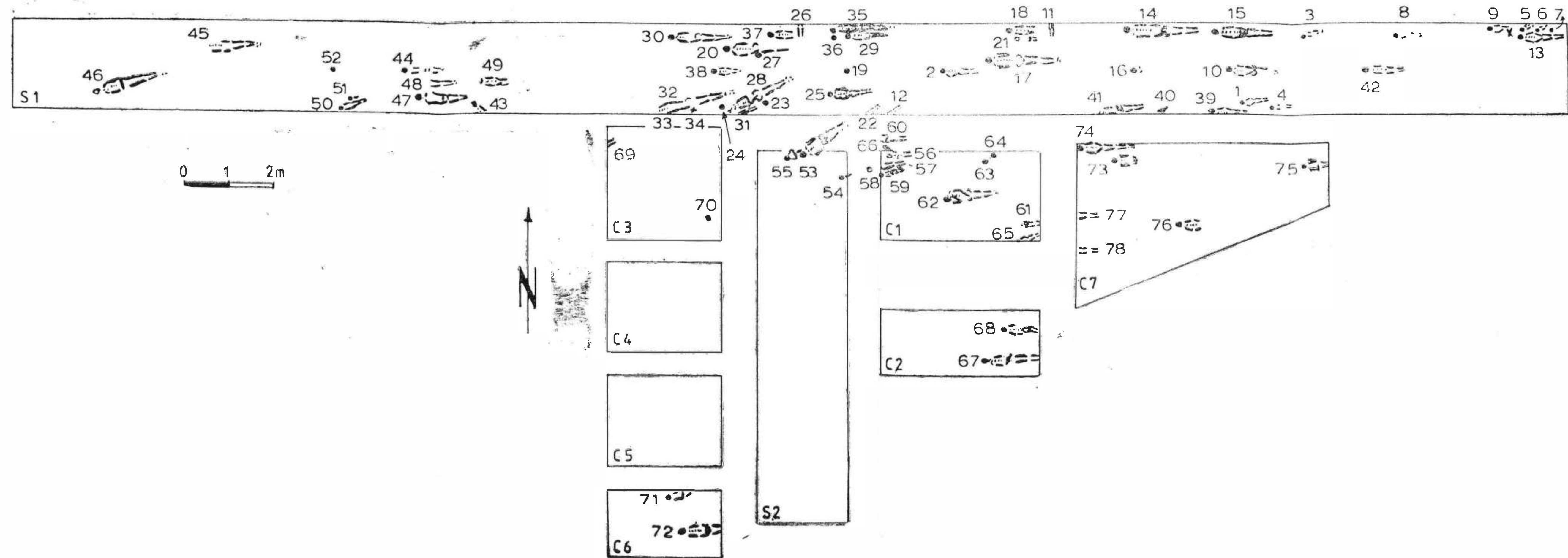

Fig. 3. Planul săpăturilor efectuate în sectorul necropolei medievale de la Nufăru — „Piatră".

Necropola medievală aflată în capătul promontoriului de la Nufăru, în dreptul bornei kilometrice fluviale 104, în locul numit „La piatră", reprezintă, în ordine cronologică, primul complex arheologic surprins încă din prima campanie de cercetări întreprinse aici în vara anului 1978 [4]. Ulterior, cercetările în acest punct au continuat mai multe campanii (1979, 1985—1988) [5], determinate fiind și de apariția unor complexe aparținînd epocii romano-bizantine și medievale timpurii, prilej cu care s-a îmbogățit și informația asupra necropolei. Precizăm că cercetarea zonei din punctul „La piatră" s-a realizat prin intermediul a două secțiuni și a șapte casete, acoperind o suprafață de 234 m² (fig. 3), a căror amplasare și ale căror dimensiuni au fost determinate de configurația terenului (ruptura malului monticulului spre nord, prezența unei vii spre sud, pantele naturale spre est și vest), ca și de urmărirea complexelor de locuire descoperite. Necropola a suferit desigur distrugeri din cauza erodării capătului dinspre Dunăre al promontoriului pe care se afla, ca și a întregii zone în general, din pricina intemperiilor. Este de asemenea probabil faptul că limita sudică a cimitirului se găsește sub via amintită mai sus.

În ceea ce privește stratigrafia locului în care a apărut necropola [6], trebuie precizată prezența, imediat deasupra stîncii, a unui nivel aparținînd epocii antice, reprezentat de un pămînt gălbui, cu aspect nisipos și conținînd vestigii de epocă greacă, romană și romano-bizantină. Direct peste acest nivel, distrugîndu-l uneori prin pătrunderi adînci, se află locuirea medievală timpurie, databilă între a doua jumătate a sec. X și mijlocul sec. XIII, conținînd două niveluri distincte. Primul se înfățișează sub forma unui strat de pămînt gălbui cenușiu, dens, consistent, conținînd complexe de locuire și materiale din a doua jumătate a sec. X — începutul sec. XI [7]. Al doilea nivel, reprezentat de un pămînt cenușiu prăfos, în care au apărut resturile unor locuințe, se datează larg între a doua jumătate a sec. XI și milocul sec. XIII. În acest nivel se plasează și amenajarea necropolei creștine amintite [8], gropile unora dintre morminte, pornite din nivelul cenușiu prăfos, suprapunînd resturile viețuiri anterioare, iar uneori ajungîndu-se pînă la depunerea înhumaților direct pe stîncă.

[4] Silvia Baraschi, N. Moghior, SMMIM, 12, 1979, p. 189.

[5] Rezultatele preliminare ale cercetării necropolei de la Nufăru — „La piatră" în campania din 1979 au fost publicate de Silvia Baraschi și N. Moghior, SMMIM, 13, 1980, p. 125—127, 130, fig. 2, 6, cele din anii 1986—1988 urmînd a fi prezentate în articolul de față pe baza carnetelor de șantier și rapoartelor de săpătură ale Silviei Baraschi.

[6] Silvia Baraschi, *Stratigrafia așezării de la Nufăru*, mss.

[7] Vezi Silvia Baraschi, N. Moghior, SMMIM, 13, 1980, p. 130.

[8] *Ibidem*, p. 126 și n. 6.

RITUL ȘI RITUALUL FUNERAR

Au fost descoperite 78 de morminte (vezi catalogul), toate de înhumație [9]. Se poate observa o oarecare organizare a mormintelor în șiruri [10], precum și șapte cazuri de suprapunere (M 6 de către M 5 , M 33 de către M 32, M 40 de către M 41, M 47 de către M 43, M 55 de către M 53, M 54 de către M 58 și 59, M 63 de către M 64). De asemenea, se înregistrează două cazuri în care o înhumare a distrus-o pe cea anterioară (M 33 deranjat de M 32 și M 54 al cărui schelet a fost tăiat de groapa M 58, acest din urmă schelet fiind la rîndu-i eliminat de groapa M 59). Suprapunerile sugerează o durată de folosire mai lungă a necropolei [11] și probabilitatea existenței a trei etape mari de înmormîntări [12], situație ilustrată de suita M 54—58—59. Dintr-o primă serie de înhumări fac parte M 38, al cărui schelet a fost depus direct pe stîncă, și M 66, situat la 0,10 m deasupra acesteia.

Scheletele au apărut la adîncimi cuprinse între 0,10 m [13] și 1 m, fiind depuse în gropi puțin adînci, ce nu pot fi distinse decît în cîteva cazuri (M 32, 58, 59, 62) din cauza consistenței prăfoase a pămîntului. Gropile sesizate au formă fie rectangulară (M 32, 62), fie ovală (M 58, 59).

Precizăm de la început că o serie de schelete au fost doar parțial dezvelite, pătrunzînd sub marginile secțiunilor și sub martorii dintre acestea (M 5, 6, 9, 11, 22, 26, 29, 32, 33, 39, 40, 43, 49, 67, 69, 71, 72, 75, 77, 78). Dintre mormintele integral descoperite, numai 14 schelete sînt bine conservate (M 13—15, 17, 25, 30, 32, 46, 53, 55, 59, 66, 68, 74), oasele celorlalte fiind adesea deplasate de la locul lor (M 3, 4, 10, 21, 26, 28, 31, 33, 56, 62, 64, 76, 77). În cîteva cazuri (M 2—4, 8, 10—12, 16, 18, 20, 21, 28, 31, 37, 38, 41, 42, 44, 45, 47, 48, 51, 54, 56, 57, 60, 61, 70, 73) lipsesc anumite părți din schelet [14], iar 10 dintre morminte

[9] Precizăm că cimitirele de înhumație din sec. X—XIII descoperite în Dobrogea nu au fost cercetate și publicate integral. În această categorie intră necropolele de la Dinogetia-Garvăn, Piatra Frecăței, Basarabi, Mircea Vodă (catrul nr. IX), ca și mormintele de la Dervent (Silvia Baraschi, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 404 și n. 13—18). Acestora li se adaugă, mormintele de la sud de cetatea de la Dinogetia (sec. XI—XII) (I. Barnea, Materiale, 10, 1973, p. 298—301), necropola din sec. XI—XII de la Noviodunum-Isaccea (Ioan Vasiliu, Peuce, 1984, p. 107—141), mormintele de înhumație descoperite în apropierea cetății de est de la Troesmis și datate în sec. XIII (idem, Peuce, 8, 1980, p. 218—229), precum și mormintele din sec. XIII—XIV de la Enisala — „Palancă" (Elena Lăzurcă, Gh. Mănucu-Adameșteanu, Materiale (a XIV-a sesiune anuală de rapoarte. Tulcea, 1980), București, 1984, p. 152—156).

[10] Vezi în acest sens necropola de la Dinogetia (E. Comșa, *Cimitirul*, în Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, E. Comșa, *Dinogetia, I, Așezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvăn*, București, 1967, [mai departe *Dinogetia*, I], p. 370) și cea de la Noviodunum-Isaccea (I. Vasiliu, Peuce, 9, 1984, p. 107).

[11] Silvia Baraschi, Niculai Moghior, SMMIM, 13, 1980, p. 125. O situație asemănătoare prezintă și cele 11 morminte de înhumație de rit creștin descoperite în curtea unui locuitor nufărean și datate în sec. XII—XIII (Gh. Mănucu-Adameșteanu, Materiale Brașov, 1981, p. 470—472).

[12] Silvia Baraschi, Neculai Moghior, SMMIM, 13, 1980, p. 125.

[13] Această adîncime foarte mică se explică prin eroziunea pămîntului de la suprafața promontoriului datorită expunerii lui intemperiilor și alunecărilor de teren.

[14] Faptul că nu am putut beneficia deocamdată de analiza antropologică a scheletelor nu ne permite nici o presupunere în legătură cu îndepărtarea voluntară a anumitor membre sau părți din corp, operație rituală întîlnită pe teritoriul românesc în Dobrogea, la Chilia și Sarichioi, ca și în Banat, Transilvania, precum și pe teritoriul Comunității Statelor Independente,

(M 7, 19, 23, 24, 27, 36, 51, 52, 58, 63) sînt documentate doar prin prezența craniilor.

În general s-a practicat înmormîntarea individuală[15], în cinci cazuri fiind vorba probabil de reînhumări (M 34, 36, 48, 52, 63), iar într-un caz de înmormîntarea unei femei gravide (?) (M 50).

Orientarea scheletelor este vest-est, cu unele deviații determinate probabil de anotimpul în care s-a realizat înhumarea. Defuncții înmormîntați cu capul spre vest erau desigur creștini, existînd și trei excepții (M 9, 11, 26), în cazul cărora oasele picioarelor străpung aproape perpendicular malul secțiunii, avînd deci o orientare nord-sud. Aparținînd probabil unor indivizi de altă credință, aceste morminte se integrează în cimitirul creștin, asemenea celor de același tip descoperite în necropolele de la Dinogetia-Garvăn[16] și Noviodunum-Isaccea[17].

Scheletele au fost așezate pe spate, în poziție întinsă, cu picioarele paralele (excepție fac M 9 în care sînt încrucișate[18] și M 68 în care sînt chircite[19]) și brațele așezate în diverse poziții (fig. 4—7). Observațiile au permis stabilirea poziției ambelor brațe pentru 16 morminte și a plasării unuia dintre brațe pentru 21 de morminte, în restul cazurilor starea precară de conservare a scheletelor sau faptul că au fost deranjate neîngăduind precizări în acest sens. S-au putut deosebi cinci variante: ambele brațe pe bazin (M 1, 10, 13, 32, 35, 49 (fig. 4/1; 7/2); ambele brațe întinse pe lîngă corp (M 29, 31, 45, 72) (fig. 5/1, jos; 7/1); ambele brațe puternic îndoite din coate și așezate cu palmele pe umeri (M 17, 53, 73) (fig. 4/3; 5/3; 7/4); ambele brațe pe abdomen (M 25, 41) (fig. 4/4); ambele brațe pe piept (M 55.) (fig. 4/2). În afara situațiilor menționate, apar și cazuri în care nu a putut fi sesizată decît poziția unuia dintre brațe și anume: pe bazin — dreptul pentru M 2, 9, 14, 18, 20, 32 (fig. 5/2; 7/5) sau stîngul pentru M 39, 65; pe abdomen — dreptul pentru M 30, 33, 46, 67, 41 (fig. 5/4; 7/8) sau stîngul pentru M 59 (fig. 7/3); întins pe lîngă corp — dreptul pentru M 47, 68; pe piept — dreptul pt. M 60. Mai apar și combinații de tipul brațul drept pe bazin și stîngul pe abdomen (M 28, 74) (fig. 5/3; 7/6), brațul drept pe piept și stîngul pe bazin (M 62), brațul drept pe abdomen și stîngul pe omoplat (M 75) (fig. 6/2). Această varietate a poziției brațelor nu reprezintă un element neobișnuit, fiind întîlnită în necropolele creștine din Doborogea[20], ca și

al Serbiei și al Bulgariei (Gh. Mănucu-Adameșteanu Symposia Thracologica, 7, 1989, p. 429—430). Pentru situații similare în necropolele din Bulgaria vezi B. Borisov, *The Necropolis*, în *Djadovo, 1. Mediaeval Settlement and Necropolis (11th—12th Century)* Tokio, 1989 (mai departe *Djadovo)*, p. 333 și u. 15.

[15] Vezi în acest sens și situația de la Isaccea (I. Vasiliu *op. cit.* p. 208).

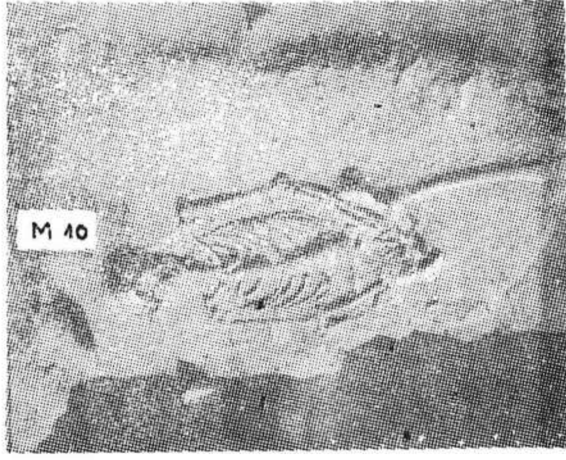
[16] E. Comșa, *op. cit.* p. 370—371.

[17] I. Vasiliu, *op. cit.* p. 108.

[18] Pentru această poziție a picioarelor vezi analogii în necropola de la Hansca — Căprăria (I. G. Hincu, *Kăprăria — pameatniki kulturii X—XII vv.*, Chișinău, 1973, pl. 3/M 36), iar la sudul Dunării în necropolele de la Devnia 3 (D. Dimitrov, Izvestija-Sofia, 34, 1974, p. 75, fig. 24) și Durankulak (Katja Melamed, în *Dobrudža, Etudes ethno-culturelles,* Sofia, 1987, p. 89, fig. 4/8 a) datate în secolele VIII—X.

[19] Vezi în acest sens situația din necropola de la Devnia (D. Dimitrov, *op. cit.*, p. 73, fig. 22, M 28), din cea de la Durankulak (Katja Melamed, *op. cit.*, p. 89 fig. 4/4 a, 5 a), precum și din cimitirul din sec. XI—XII de la Djadovo (B. Borisov *op. cit.* p. 336).

[20] Vezi mormintele de la Nufăru— curtea locuitorului Drăgan (Gh. Mănucu-Adameșteanu, Materiale, Brașov, 1981, p. 470), Dinogetia-Garvăn. (E. Comșa, *op. cit.*, p. 371), Troesmis (I. Vasiliu, Peuce, 8, 1980, p. 218) și Isaccea (idem, Peuce- 9, 1984, p. 108).

4

2

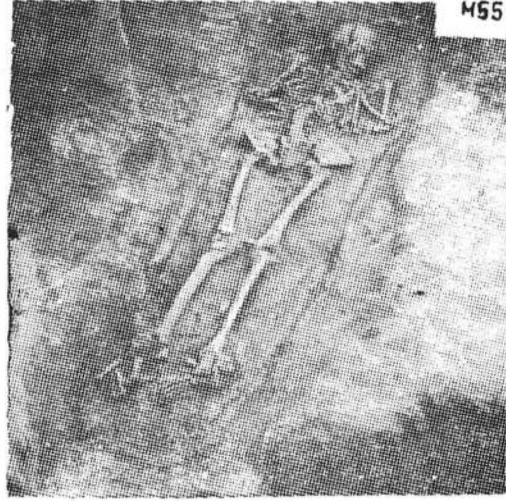
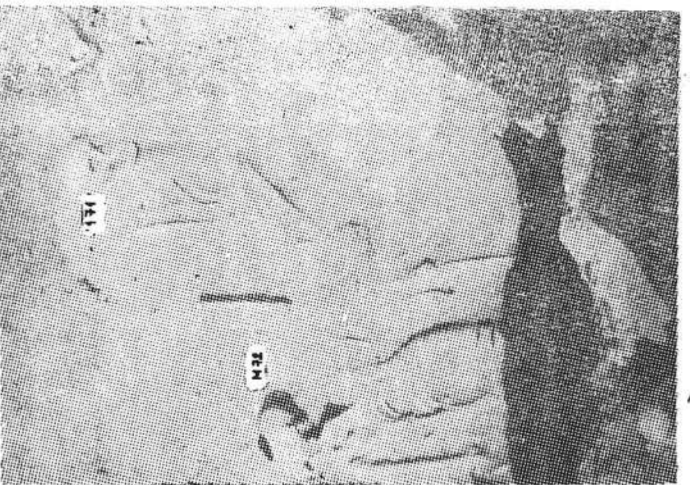

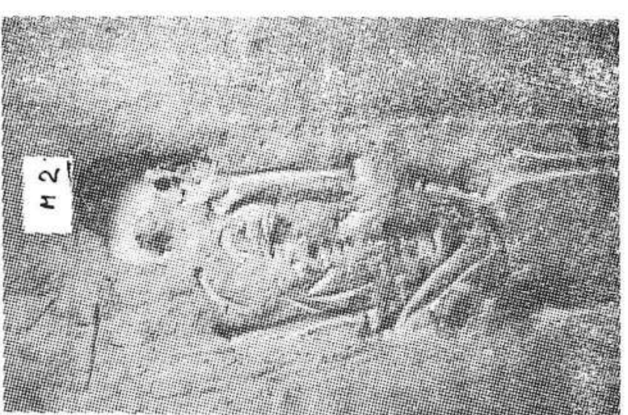

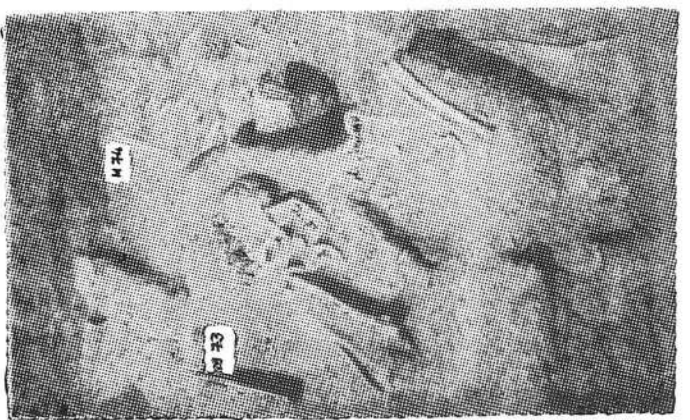
Fig. 4. Variabilitatea poziției brațelor înhumaților de la Nufăru — „Piatră".

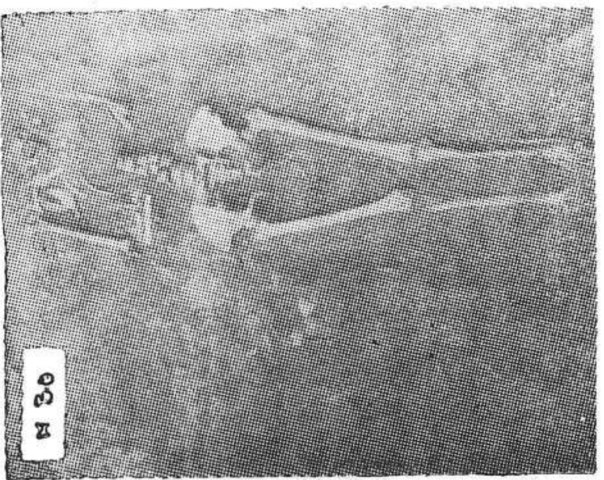

1

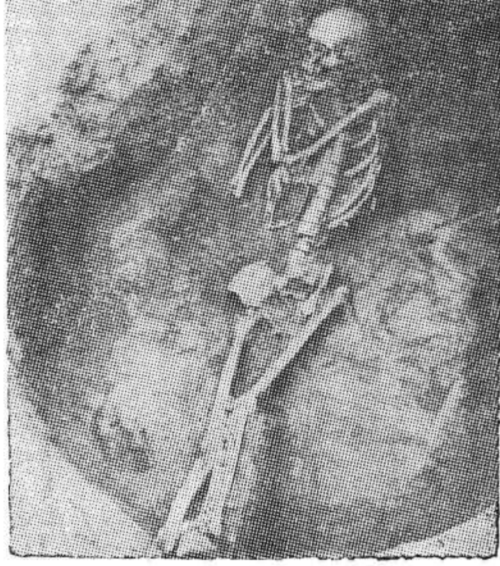
2

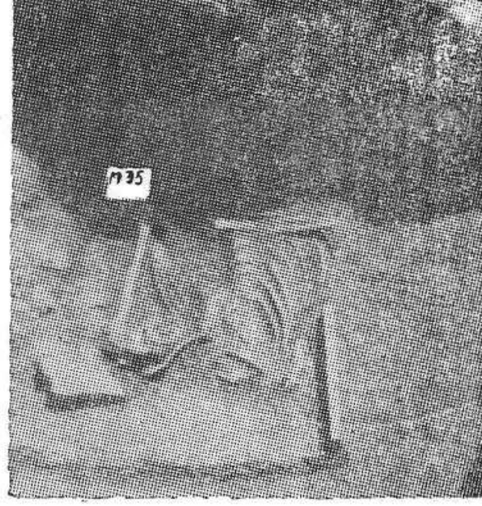

4

g. . arjabilitatea poziţiei braţelor inhumaţi or de la Nufăru —,,Piatră".,,

1

2

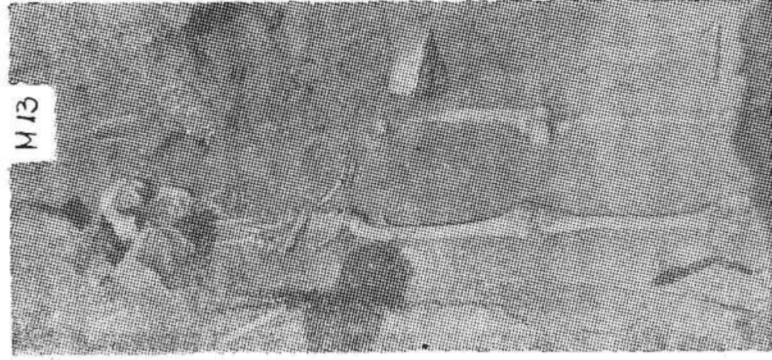

Fig. 6. Morminte în groapă simplă (1—2) sau protejate cu parapete/casete de piatră (3—4).

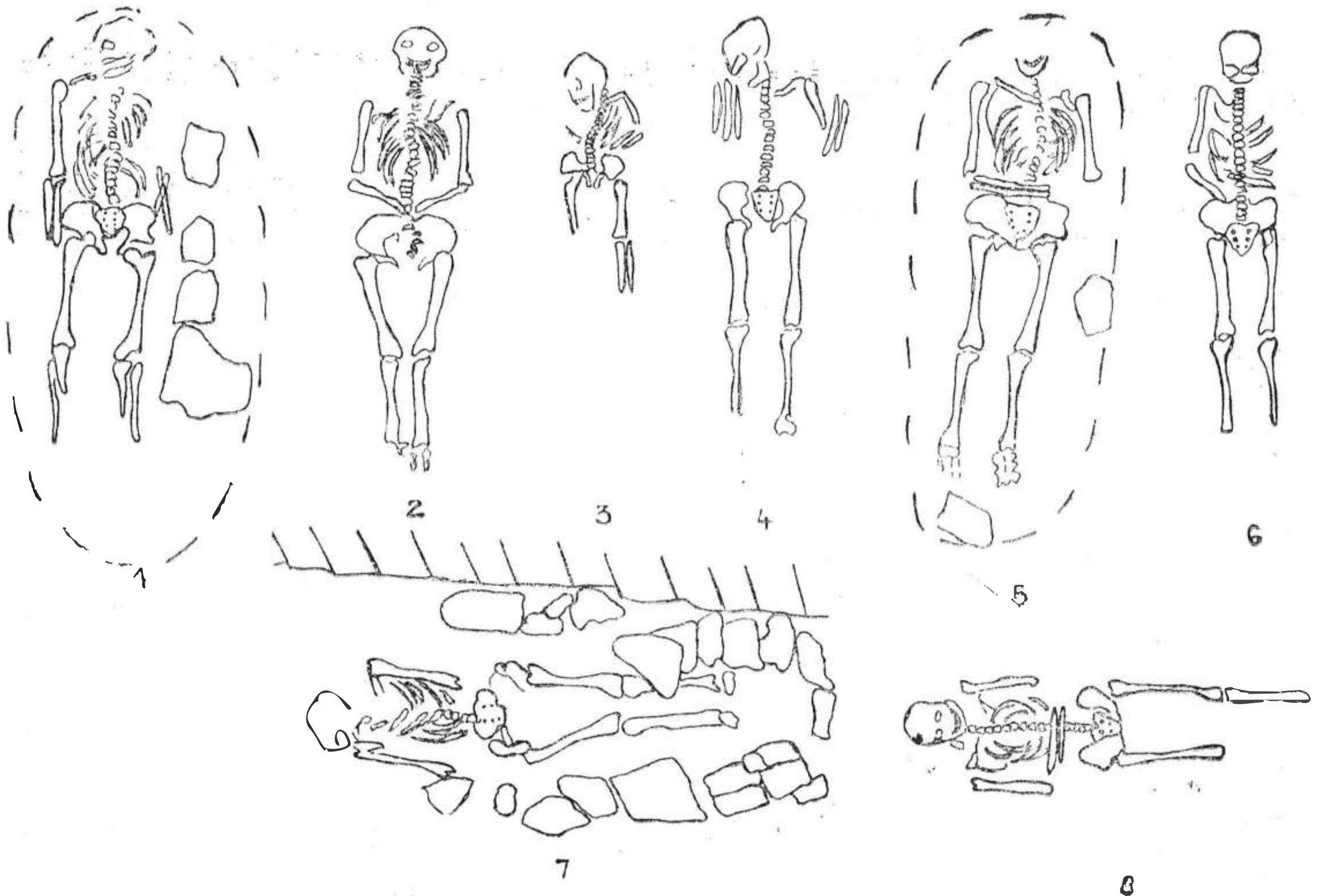

Fig. 7. Planurile mormintelor 45 (1), 13 (2), 59 (3), 17 (4), 46 (5), 74 (6), 66 (7), 67 (8).

din restul țării [21], precum și în cele de la sud de Dunăre [22]. Nu considerăm însă că această varietate a poziției brațelor celor înhumați poate fi utilizată drept element de încadrare cronologică [23], așa cum s-a încercat uneori [24].

Interes deosebit prezintă însă scheletele cu brațele puternic îndoite din coate și așezate cu palmele pe umeri, variantă rar întîlnită în cadrul cimitirelor feudale timpurii. Prezent în Dobrogea [25], dar și în restul teritoriului românesc (Banat, Oltenia, Moldova, Muntenia) [26], precum și în afara acestuia [27], acest tip de morminte pledează în favoarea ipotezei potrivit căreia sîntem în prezența unei populații străine, de origine suddunăreană, care ar fi aparținut sectelor eretice bogomile și patarene, răspîndite în Peninsula Balcanică și, supusă persecuțiilor religioase, s-ar fi

[21] Vezi situațiile din cimitirele medieval timpurii de la Svinița, km fluvial 1004 (V. Boroneanț, Drobeta, 6, 1985, p. 111), Ostrovul Mare, km 875 (V. Boroneanț, G. Crăciunescu, Drobeta, 6, 1985, p. 126), Hudum (V. Spinei, Rodica Popovici, Din trecutul județului Botoșani, 1, 1974, p. 120; idem, Arh. Mold., 10, 1985 p. 74, 76, fig. 2; idem, Arh. Mold., 12, 1988, p. 240), Piatra-Neamț — Dărmănești (V. Spinei, Danubius, 6—7, 1972—1973, p. 22—24), Doina-Girov (V. Spinei, M. Alexianu, V. Butnaru, Mem. Antiq. 9—11, 1977—1979, p. 232—233), Vornicenii Mari (M. D. Matei, Em. I. Emandi, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 588); Gornea (I. Uzum, Tibiscus, 3, 1974, p. 160: idem, Banatica, 3, 1975, p. 135; idem, Banatica, 6, 1981, p. 183), Ciclova Română (I. Uzum, D. Teicu, Banatica, 6, 1981, p. 213), Peteni (Z. Székely, SCIVA, 41, 1990, 1, p. 107). Acestora li se adaugă și necropolele din Basarabia — Brănești (G. B. Fedorov, G. F. Cebotarenko, M. S. Velikanova, *Branestskij mogil'nik X—XI vv.*, Chișinău, 1984, fig. 5—12), Hansca-Căprăria (I. G. Hîncu, *op. cit.*, pl. 7, 10, 12, 26—28, 30—31, 34, 36, 40) și Hansca-Limbari (I. G. Hîncu, *Limbar'srednevekovyj mogil'nik XII—XIV vekov v Moldavii*, Chișinău, 1970, fig. 3, 6, 7, 10, 12, 15, 16—19, 21, 23, 25).

[22] S. Masov, Izvestija-Sofia, 35, 1979, p. 33, fig. 2; P. Gatev, Razkopki i proučvanija, 12, 1985, p. 130—132, fig. 52—54; B. Borisov, *op. cit.*, p. 330—331, fig. 370 a-g și n. 11.

[23] Vezi în acest sens și R. Popa, RMM-MIA, 47, 1978, 1, p. 29.

[24] Vezi E. Comșa, *op. cit.*, p. 371; I. Vasiliu, Peuce, 8, 1980, p. 220; idem, Peuce, 9, 1984, p. 108—109; M. D. Matei, Em. I. Emandi, *op. cit.*, p. 554—555, n. 11; V. Spinei, M. Alexianu, V. Butnaru, *op. cit.*, p. 235, n. 45—52.

[25] Vezi semnalarea mormintelor de acest tip în necropolele de la Dinogetia-Garvăn (E. Comșa, *op. cit.*, p. 371, fig. 196/3), Isaccea (I. Vasiliu, Peuce, 9, 1984, p. 108, pl. III C — M 2), Enisala (cea din sec. XIII—XIV din punctul „Palancă" — Elena Lăzurcă, Gh. Mănucu-Adameșteanu, *op. cit.* p. 154, precum și în cea din sec. XV—XVIII din punctul „La biserică" — Gh. Mănucu-Adameșteanu, Peuce, 8, 1980, p. 475), ca și la Nufăru — M 10 din curtea locuitorului de pe str. Căminului Cultural (Gh. Mănucu-Adameșteanu, Materiale, Brașov, 1981, p. 470).

[26] Această poziție a brațelor poate fi întîlnită în unele morminte din cadrul cimitirelor din Banat ((Ilidia — I. Uzum, Gh. Lazarovici, Banatica, 1, 1971, p. 160—161; I. Uzum, Materiale, Oradea, 1979, p. 387; I. Uzum, D. Teicu, *op. cit.*, p. 213; Gornea — I. Uzum, Banatica, 3, 1975, p. 139—140 și n. 24; idem, Tibiscus, 3, 1974, p. 160, 162), Oltenia (Portărești — C. M. Tătulea, Oltenia, 3, 1981, p. 48), Moldova (Vornicenii Mari — M. D. Matei, Em. I. Emandi, *op. cit.*, p. 588, tipul C. p. 551, fig. 1/1: Brănești — G. B. Fedorov, G.F. Cebotarenko, M. S. Velikanova, *op. cit.*, p. 19, fig. 8/M 43; Hansca-Căprăria — I. G. Hîncu, *Kăprăria — Pamjatnik Kul'tury X—XII vv.*, Chișinău, 1973, pl. 38/M 51), Muntenia (Măicănești — Margareta Constantiniu, P. I. Panait. CAB, 2, 1965, p. 197; Traian — Hortensia Dumitrescu, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 473, fig. 14/2, 6: Cernica — Gh. I. Cantacuzino, SCIV, 14, 1963, 2, p. 375—376, fig. 11/1, p. 383, fig. 17/1—4, p. 385, fig. 18/1—2; Cîmpulung Muscel — necropolele mici de la Fundeni, Sf. Gheorghe-Olari, Schei și Lerești — Fl. Mirțu, Studii și comunicări Pitești, 2, 1969, p. 219—222, fig. 1—6. Necropolele în care au apărut astfel de morminte se datează în linii mari în sec. XII—XVII.

[27] Vezi în acest sens descoperirile din necropolele de la Halimba Cseres (Gy. Török, *Die Bewohner von Halimba im X und XI Jahrhundert*, Budapesta, 1962, p. 6—11, 13, 20, 23, 34, 64, 111—114, 138, pl. III, IV), fig. 18/4); Dobraca (M. V. Garasanin, D. Garasanin, Starinar, 5—6, 1955, p. 204), Bela Crkva (J. Kovacević, ArhPregl, 8, 1966, p. 150—152 și pl.), Gradesnica (S. Masov, *op. cit.*, p. 33, fig. 2/4).

refugiat la Dunărea de Jos, unde s-a înmormîntat în aceleași cimitire cu creștinii de aici, păstrînd vechi tradiții în ritualul ei funerar [28].

Capul înhumaților era fie în poziție normală, fie întors spre dreapta (M 10, 14, 15, 17, 21, 29, 59, 68, 72, 73), fie spre stînga (M 25, 47, 55, 71, 74). Într-un singur caz (M 62) craniul este răsucit spre nord, fiind probabil vorba de un deranjament.

În general, înhumații au fost depuși direct în pămînt, dar există și excepții : depunere pe scîndură — M 53, 56, pe un pat de pietre și olane — M 16 sau direct pe stîncă — M 38. Mulți dintre înhumați au avut sicrie de lemn ale căror urme putrezite s-au găsit în jurul scheletelor și sub ele (M 3, 4, 9, 10, 14, 15, 20, 25, 28, 29, 32, 41) [29], un indiciu în acest sens reprezentîndu-l și cuiele din fier găsite în unele morminte (M 10, 15, 20, 21, 32). Nu toate sicriele aveau fund și capac, fiind deci niște simple cutii cu rolul de a proteja doar lateral trupul celui decedat [30], singurul caz de sicriu complet fiind cel aparținînd scheletului din M 32 [31]. În alte cazuri, același rost protector îl avea un parapet din pietre informe sau din blocuri fasonate reutilizate, dispus de-a lungul trupului (M 13, 14, 31, 37, 45, 46, 57, 61, 65, 66, 73 (fig. 7/1, 7), în zona capului (M 17, 21, 25, 38, 39, 58, 76) [32] sau doar a picioarelor (M 62) (fig. 6/3—4). În patru cazuri (M 10, 13, 14, 54) înhumatul era, se pare, acoperit cu lespezi de piatră. În două cazuri (M 9, 14) s-au folosit deopotrivă parapetul de pietre și sicriul, într-un caz (M 53) înhumarea s-a făcut pe scîndură, adăugîndu-se apoi o casetă de piatră ; se înregistrează de asemenea doi înhumați acoperiți cu țigle (M 54 și M 56), ultimul fiind depus pe o scîndură [33]. În general, pot fi sesizate din acest punct de vedere două tipuri de morminte : fără nici o protejare a corpului sau protejate fie prin scînduri/sicrie de lemn, fie prin parapete/casete de piatră, fie prin combinarea celor două materiale. În ceea ce privește protejarea corpului defunctului prin piatră, fie sub forma parapetelor laterale [34], fie a casetelor propriu-zise [35], această modalitate din urmă poate oferi, pe baza descoperi-

[28] Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 378—379 ; vezi de asemenea F. Mîrțu, *op. cit.*, p. 223—225 ; I. Uzum, Banatica, 3, 1975, p. 142 și n. 42 ; I. Vasiliu, Peuce, 9, 1984, p. 109.

[29] Vezi și Silvia Baraschi, N. Moghior, *op. cit.*, p. 125, fig. 2/c.

[30] *Ibid.*, p. 125.

[31] Pentru prezența sicrielor în cimitirele din această epocă vezi Gh. Mănucu-Adameșteanu, Materiale, Brașov, 1981, p. 472 (Nufăru — curtea locuitorului Drăgan) ; E. Comșa, *op. cit.*, p. 373 (Dinogetia-Garvăn) ; I. Vasiliu, Peuce, 8, 1980, p. 220 (Troesmis) ; idem, Peuce, 9, 1984, p. 108 (Isaccea) ; A. Petre, Materiale, 8, 1962, p. 584—585, fig. 21/a, 22; (Piatra Frecăței) : Elena Lăzurcă, Gh. Mănucu-Adameșteanu, *op. cit.*, p. 152, 154 (Enisala — „Palancă"). Z. Szekely, *op. cit.*, p. 107 și n. 5 ; (Zăbala) : V. Spinei, Rodica Popovici, *op. cit.*, Arh. Mold., 12, 1988, p. 240 (Hudum) ; V. Spinei, M. Alexianu, V. Butnaru, *op. cit.*, p. 233 (Doina Girov) ș.a.

[32] Silvia Baraschi, N. Moghior, *op. cit.*, p. 125.

[33] Aceste modalități de amenajare a mormintelor reflectă o evidentă tradiție romană tîrzie.

[34] Pentru protejarea inhumaților cu parapete de piatră vezi Gh. Mănucu-Adameșteanu, Peuce, 10, 1991, p. 361 și bibliografia prezentată ; vezi de asemenea S. Masov, *op. cit.*, p. 35, fig. 3/1—3 și n. 13.

[35] Pentru mormintele în casetă de piatră vezi M. Irimia, Pontica, 19, 1986, p. 180—185 și bibliografia ; Gh. Mănucu-Adameșteanu, *op. cit.*, p. 361—363 și bibliografia. Mai putem adăuga pentru spațiul bulgar descoperirile de la Devnia (D. Dimitrov, Izvestija-Sofia, 34, 1974, p. 70, fig. 19, p. 71, fig. 20, p. 72, fig. 21, p. 82, fig. 30), din zona Varnei (idem, Preslav, 2, 1976, p. 109, fig. 2), din necropola de la Preslav (Violeta Neševa, Arheologija-Sofia, 21, 1979, 2, p. 48, fig. 3) și Durankulak (Kalia Melamed, *op. cit.*, p. 86, fig. 2).

rilor înregistrate pînă în prezent, un indiciu cronologic, fiind semnalată în Dobrogea cu precădere pentru sec. X—XI și nedepășind, se pare, limita veacului din urmă [36].

INVENTARUL MORMINTELOR *

Din cele 78 de morminte cercetate în punctul „La piatră", 20 beneficiază de inventar (M 10, 16, 20, 25, 28, 32, 34, 35, 38, 42, 46, 47, 50, 56, 59, 62, 66, 67, 68, 75, ultimul fiind și cel mai bogat). Inventarul mormintelor se compune din : A. obiecte de podoabă și accesorii vestimentare (prezente în M 10, 16, 25, 26, 28, 32, 34, 35, 38, 42, 46, 47, 50, 56, 59, 62, 67, 68, 75) ; B. obiecte legate de o serie de practici rituale (descoperite în M 16, 20, 38, 75) și C. o serie de obiecte cu caracter aparte (provenind din M 32 și 59).

A. *Categoria obiectelor de podoabă și a accesoriilor vestimentare* cuprinde, în ordinea frecvenței apariției lor, mărgele, brățări, inele, cercei, un pandativ, năsturași globulari, precum și cîteva piese a căror destinație nu ne este foarte clară, dar pe care sîntem totuși înclinați să le introducem în acest gen de obiecte.

A.a. Mărgelele, cele mai numeroase și mai variate piese de inventar funerar, sînt documentate în M 16, 28, 38, 42, 59, 75, atît sub forma tipurilor combinate, cît și a colierelor (în cazul mormintelor 38, 42, 59 și 75). În funcție de materialul din care au fost confecționate, deosebim trei categorii : din sticlă, din chihlimbar și din os.

Mărgelele din sticlă [37], variate ca dimensiuni, forme și culori [38], pot fi clasificate în mai multe grupe :

1. mărgele de dimensiuni relativ mici, cu diametrul interior de 0,2 cm, iar cel exterior variind între 0,5 și 0,7 cm, (fig. 8/1—4) circulare, aplatizate, albe, galbene, verzi, albastre, cele mai multe puternic irizate, uneori lipite, cîte două sau trei, formînd coliere [39] (fig. 9/1—2). Mărgelele în cauză își găsesc analogii pe teritoriul românesc la Dinogetia-Garvăn [40], în necropola de la Isaccea [41], în cea de la Portărești-

[36] Gh. Mănucu-Adameșteanu, *op. cit.*, p. 362.

* Adresăm mulțumiri lui Corneliu Beldiman pentru realizarea ilustrației inventarelor funerare.

[37] Pentru problema mărgelelor de sticlă vezi E. Comșa, *Podoabele de sticlă*, în *Dinogetia*, I, p. 315—325 ; P. Diaconu, *Obiecte de podoabă*, în P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare, Cetatea bizantină*, I, București, 1972 (mai departe *Păcuiul lui Soare*, I), p. 137—139.

[38] O parte dintre mărgelele descoperite la Nufăru în campaniile din 1978—1979 au fost publicate de către Silvia Baraschi, N. Moghior *op. cit.*, p. 125, fig. 6/3—9, 11—12.

[39] Mormîntul 38 a conținut un colier compus din peste 200 de piese, aflat în expoziția Muzeului Militar Național, în evidența noastră mai rămînînd 60 de piese, dintre care 59 galbene și una verde, 56 întregi și 4 fragmentare, 8 ex. lipite cîte două. Colierul descoperit în M 42 se compune din 63 de ex., dintre care 55 galbene și 8 albastre, 2 piese fiind lipite.

[40] E. Comșa, *op. cit.*, p. 315, fig. 177/1, p. 320, fig. 179/21, datate în prima jumătate a secolului al XI-lea.

[41] I. Vasiliu, Peuce, 9, 1984, p. 11, categ. a, e ; pl. VIII/9 a-c, datate în a doua jumătate a sec. XI — prima jumătate a sec. XII.

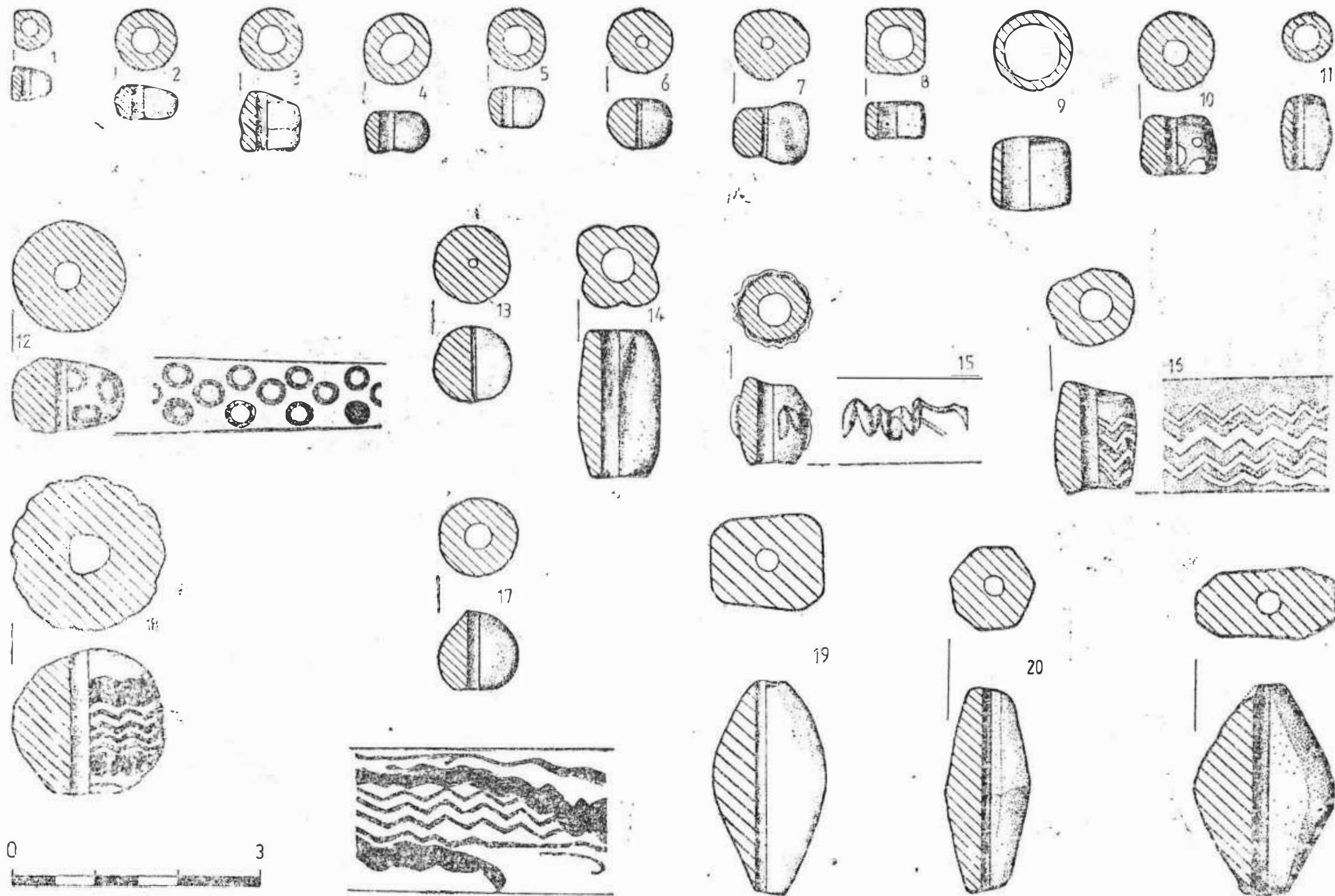
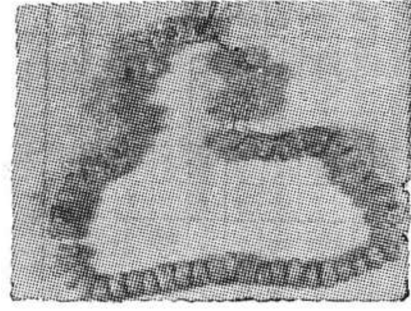
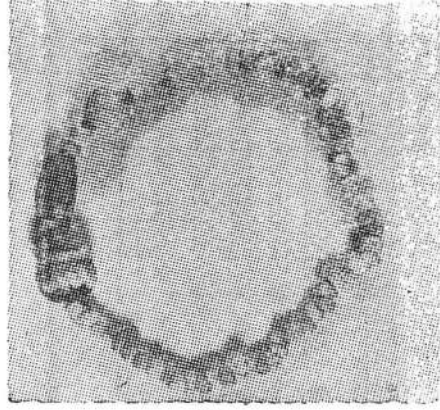
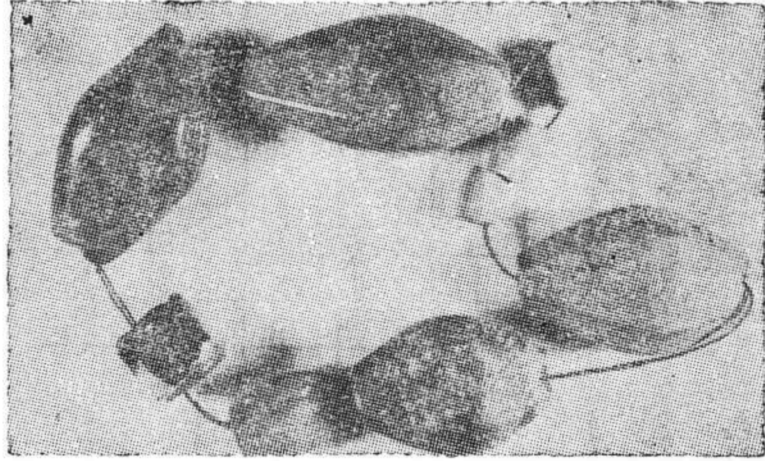

Fig. 8. Mărgele din sticlă şi chihlimbar descoperite în mormintele 38 (1—4), 42 (5—7, 14, 17—18), 59 (9, 11, 19—21) şi 75 (10, 12—13, 15—16, 19—21).

2

3

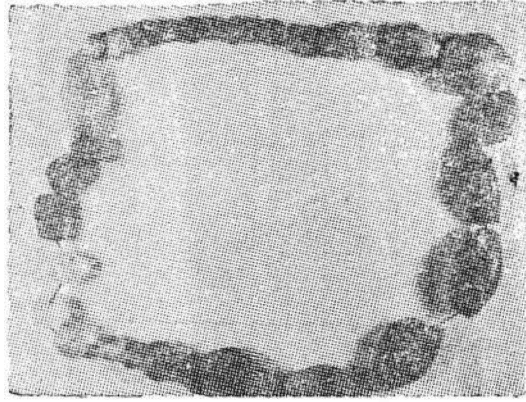

Fig. 9. Coliere descoperite în mormintele 38 (1), 42 (2), 59 (3) și 75 (4).

Dolj [42], în cea de la Hudum-Botoșani [43], precum și în sudul Dunării [44] sau în necropolele creștine din Rusia [45].

2. mărgele sferoidale, destul de variate comparativ cu numărul redus de exemplare, reprezentate de 5 piese din sticlă albă, transparentă, cu diametrul variind între 0,6 și 1 cm [46] (fig. 8/13 ; 9/4), găsite în M 75 ; o piesă masivă, puțin turtită, cu diametrul de 1,5 cm, gălbui închis, nedecorată, provenind din M 42 (fig. 8/17 ; 9/2), similară unui exemplar de la Dinogetia [47] ; o mărgică de dimensiuni mai mici, albastră, cu decor compus din cerculețe incizate, din M 75 (fig. 8/12 ; 9/4) ; un exemplar mai deosebit, cu agățătoare, provenind din M 42, cu diametrul de 1,6 cm, de culoare neagră, cu decor aplicat pictat cu galben și alb (fig. 8/18 ; 9/2), cu analogii în vechea Rusie [48].

3. mărgele tubulare sau în formă de butoiaș [49], cu secțiunea circulară, albe (1 ex. în M 59) [50] (fig. 8/9 ; 9/3), maron cu cerculețe gălbui (1 ex. în M 75) [51] (fig. 8/10 ; 9/4), verzi (1 ex. de dimensiuni mai mari, cu diametrul de 1 cm și lungimea de 1,8 cm, cu nervuri pronunțate, găsit în M 42 (fig. 8/14 ; 9/2), 3 ex. mici, cu diametrul de 0,5 cm și lungimea de 0,7 cm, din inventarul M 59 (fig. 8/11 ; 9/3), 1 ex. cu diametrul de 0,9 cm și lungimea de 1,3 cm, decorat cu linii în zig-zag, de culoare neagră [52] (fig. 8/16 ; 9/4) găsit în M 75) ; acestora li se adaugă o mărgică maronie decorată cu nervuri albe (fig. 8/15 ; 9/4) aparținînd M 75 [53].

Mărgelele de chihlimbar sînt reprezentate de 22 de ex., prezente în inventarul a două morminte, M 59 — 5 ex., și M 75 — 17 ex., formînd probabil un colier (fig. 9/3—4). Dintre cele 22 de mărgele, 20 sînt de formă bitronconică, cu dimensiuni cuprinse între 1,20—2,7 cm lungimea și 0,8—1,8 cm lățimea maximă, fațetate (tetra, hexa și octoedric) (fig. 8/

[42] Este vorba de un colier de mărgele de sticlă inelare, alb-verzui, descoperit în M 9 din necropola de la Portărești, datată în a doua jumătate a sec. XIV (C. M. Tătulea, *op. cit.*, p. 53, 56, 58, fig. 7).

[43] V. Spinei, Rodica Popovici, Arh. Mold., 10, 1985, p. 78—79, fig. 4/4—11, cu precizarea că aceste mărgele nu formau coliere, ci erau țesute pe veșminte.

[44] Astfel de mărgele apar în necropolele de la Lukovit (St. Stancev, Ivanca Naceva, Izvestija-Sofia, 23, 1960, p. 92, fig. 11/122), Rălcen-dol și Greda (A. Miatev, Arheologija-Sofia, 5, 1963, 3, p. 26, fig. 4), Gradesnica (S. Masov, *op. cit.*, p. 41, fig. 11), Kovacevo (P. Gatev, *op. cit.*, pl. 5, 9), Maritza Iztok (B. Borisov, IMJuIB, 10, 1987, p. 43—45, fig. 9—12), Djadovo (B. Borisov, *Articles of Adornment*, în *Djadovo*, p. 265—266, fig. 300—309). Vezi de asemenea P. Gatev, Arheologija-Sofia, 19, 1977, 1, p. 36—37, fig. 4, I—II, pentru podoabele prezente în necropolele din sec. XI—XII de pe teritoriul bulgar.

[45] O. V. Miloradovici, MIA, Moscova, 114, 1963, p. 89, fig. 2/8 (necropolele datate în sec. XII—XIV).

[46] Astfel de mărgele au apărut la Dinogetia — E. Comșa, *op. cit.*, p. 315, fig. 177/2 și la Păcuiul lui Soare — informație P. Diaconu, pentru care îi mulțumim.

[47] E. Comșa, *op. cit.*, p. 320, fig. 178/15.

[48] *Drevnii Novgorod prikladnoe iskustvo i arheologiia*, Moscova, 1985, mai departe *Drevnii Novgorod...*, p. 126, fig. 238, datată aici în sec. XIII—XIV.

[49] Vezi I. Vasiliu, Peuce, 9, 1984, p. 113, categ. c.

[50] Vezi analogii la Dinogetia (cf. E. Comșa, *op. cit.*, p. 319, fig. 178/17).

[51] Analogii doar pentru formă, nu și pentru decor, la Dinogetia (E. Comșa, *op. cit.*, p. 318—319, fig. 178/13).

[52] Analogii doar pentru formă la Dinogetia (E. Comșa, *op. cit.*, p. 316, fig. 177/9 .

[53] Analogii la Dinogetia (E. Comșa, *op. cit.*, p. 319, fig. 178/14) și Păcuiul lui Soare (P. Diaconu, Byzantina, 10, 1976, pl. 53, fig. 7/7, datare în sec. XI.

19—21) și au analogii la Păcuiul lui Soare [54], Isaccea [55] și Dinogetia-Garvăn [56], precum și în Rusia [57] și Bulgaria [58]. Exemplarelor bitronconice li se adaugă două piese mici, sferoidale, cu diametrul de 0,8 cm, ce fac parte din colierul provenit din M 75 (fig. 9/4).

Mărgelele de os sînt documentate prin 3 exemplare provenind din M 16 [59] și 5 ex. întregi și alte cîteva fragmentare din M 59 [60].

A.b. Brățările, confecționate numai din sticlă [61], sînt prezente în 5 morminte din necropola din punctul „La piatră" prin exemplare fragmentare. Acestea sînt albastre (M 32, 59, 67) sau negre (M 34, 50), simple, cu suprafața netedă (M 32, 34, 59, 67) sau torsionată (M 50) (fig. 10/1—5), cu secțiunea circulară [62], cu grosimea barei cuprinsă între 0,5 și 0,7 cm (M 32, 34, 59, 67) (fig. 10/1—3, 5) sau dreptunghiulară [63], cu grosimea barei de 0,7 cm (M 50) (fig. 10/4). Un fragment de brățară albastră, irizat pînă la opacizare, prezent în M 67, prezintă protuberanțe la unul dintre capete [64] (fig. 10/5). Deși foarte răspîndite în Dobrogea [65], prezența

[54] P. Diaconu, in *Păcuiul lui Soare*, I, p. 137—138, fig. 55/19, ca și ex. din os din fig. 55/12 (mărgelele aparțin unui nivel de viețuire din a doua jumătate a sec. XI).

[55] I. Vasiliu, *op. cit.*, p. 114, categ. j, pl. VIII/3—4.

[56] E. Comșa, *op. cit.*, p. 323, fig. 179/32 — ex. de cornalină roz și p. 321, fig. 179/25, 322, fig. 179/27 — mărgele bitronconice din sticlă.

[57] Vezi astfel de mărgele la Sarkel — Belaia Veja (M. I. Artamonov, MIA, Moscova, 62, 1958, p. 81, fig. 60) și Novgorod (*Drevnii Novgorod...*, p. 128, fig. 241—242, datate în sec. XI—XII).

[58] P. Gatev, Razkopki i proučvanija, 12, 1985, p. 139, fig. 56; B. Borisov, în *Djadovo*, p. 271—272, fig. 315 a; vezi de asemenea și bibliografia pentru răspîndirea acestui tip de mărgele în Bulgaria la p. 300, n. 61—65.

[59] Silvia Baraschi, N. Moghior, *op. cit.*, p. 125.

[60] Dintre cele 5 ex. întregi descoperite în M 59 în 1985 s-au mai păstrat doar 2, avînd formă tubulară și lungimea de 1 cm, celelalte fiind extrem de degradate.

[61] Pentru brățările de sticlă în general vezi E. Comșa, *op. cit.*, p. 302—315; P. Diaconu, în *Păcuiul lui Soare*, I. p. 150—154. Vezi de asemenea și I. Vasiliu, *op. cit.*, p. 110—112; Gh. Mănucu-Adameșteanu, Peuce, 9, 1984, p. 241—242.

[62] Pentru brățările simple sau torsionate cu secțiunea circulară, E. Comșa, *op. cit.*, p. 306, categ. D, E; P. Diaconu, *op. cit.*, p. 155, fig. 55, 61/1, 5—6; I. Vasiliu, *op. cit.*, p. 110, categ. I, pl. VI, 1—3, categ. II, pl. VI/7; Gh. Mănucu-Adameșteanu, *op. cit.*, p. 241, categ. a), pl. II, 17, 19 c-g, categ. b), pl. II, 9 a-b, 20 e-g, 22 a-c.

[63] Pentru brățările cu secțiune pătrată, E. Comșa, *op. cit.*, p. 309—310, categ. H; Gh. Mănucu-Adameșteanu, *op. cit.*, p. 242, categ. e).

[64] Pentru categoria brățărilor cu protuberanțe vezi descoperirile de la Dinogetia — Garvăn (E. Comșa, *op. cit.*, p. 310, categ. I—6 ex.) și Isaccea (în așezare — SCIV, 5, 1954, 1—2, p. 180, fig. 16/2; Gh. Mănucu-Adameșteanu, *op. cit.*, p. 242, categ. g), pl. II, 18, 19 d, 20 c-d, 22 d, ca și în necropolă — I. Vasiliu, *op. cit.*, p. 111. categ. IV a, pl. VI/8—18), datate în sec. XII, pe cele de la Păcuiul lui Soare — P. Diaconu, Byzantina, 8, 1976, fig. 7/17, 18, datate în sec. XIII, precum și pe cele de la Nufăru, găsite în nivele de la începutul secolului amintit (Gh. Mănucu-Adameșteanu, *op. cit.*, p. 250 și n. 44).

[65] Vezi descoperirile acoperind în linii mari sec. X—XII de la Dinogetia-Garvăn (E. Comșa, *op. cit.*, p. 302—315; I. Barnea, Materiale, 10, 1973, p. 329, fig. 26; I. Vasiliu, Peuce, 10, 1991, p. 381), Noviodunum-Isaccea (SCIV 5, 1954, 1—2, p. 180; I. Vasiliu, *op. cit.*, p. 110—111; Gh. Mănucu-Adameșteanu, *op. cit.*, p. 242), Aegyssus-Tulcea (I. Vasiliu Gh. Mănucu-Adameșteanu, Peuce, 9, 1984, p. 149, pl. VIII/3), Nufăru (Silvia Baraschi, N. Moghior, SMMIM, 12, 1979, p. 189; 13, 1980, p. 130, fig. 6/10, 13—14, 16, 18, 21—23; 14—15, 1981—1982, fig. 10; 16, 1983, p. 138; Gh. Mănucu-Adameșteanu, Peuce, 10, 1991, p. 515), Troesmis (Gh. Mănucu-Adameșteanu, Peuce, 8, 1980, p. 234), Piatra Frecăței (E. Comșa, *op. cit.*, p. 314, n. 141; Gh. Mănucu-Adameșteanu, *op. cit.*, p. 234, n. 58), Măcin (E. Comșa, *op. cit.*, p. 314, n. 139), Capidava (R. Florescu, *Obiecte de piatră și pămînt*, în Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, I, 1958, p. 237—238), Păcuiul lui Soare (P. Diaconu, în *Păcuiul lui Soare*, I, p. 150—154).

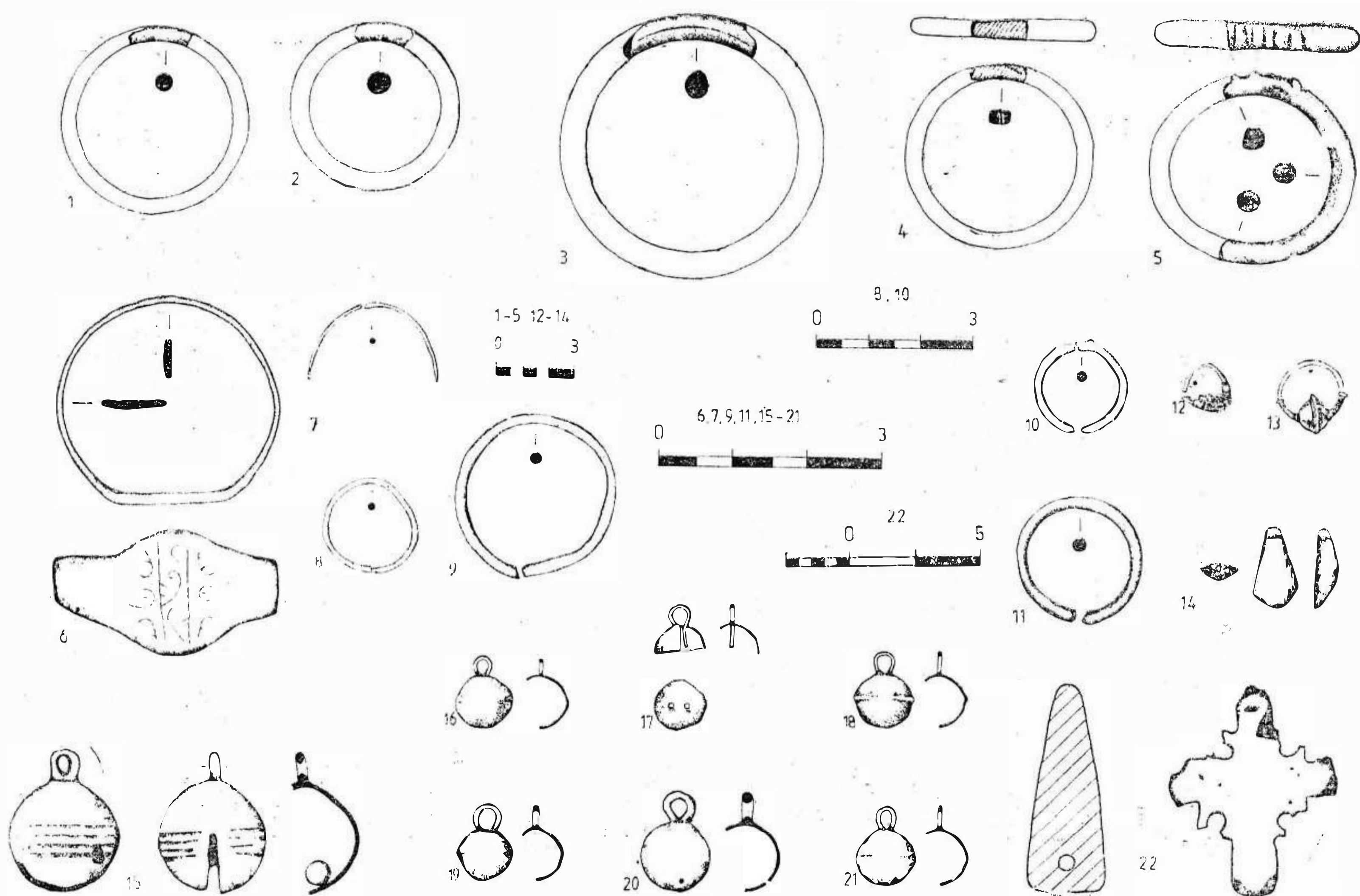

Fig. 10 Podoabe şi accesorii vestimentare descoperite în mormintele 32 (1), 34 (2), 38 (15) 42 (12), 50 (4), 56 (8), 59 (3), 67 (5), 75 (6, 13—14, 22), 28, 35, 47 (7, 9—11), 10, 16, 46, 62, 66 (16—21).

brățărilor în morminte este documentată ceva mai rar. Descoperirile de morminte cu brățări din necropola din punctul „La piatră” se adaugă celor deja înregistrate la Nufăru în alte puncte [66], precum și celor de la Dinogetia-Garvăn [67], Dervent [68], Troesmis [69], Isaccea [70] sau din necropolele din Bulgaria [71].

A.c. Inelele sînt prezente în necropola de la Nufăru prin 6 ex., 5 din bronz și unul din argint. După formă, pot fi împărțite în două categorii:

1. inele simple, sub forma unor verigi cu secțiunea circulară, reprezentate de 4 ex, din bronz, descoperite în M 28, 35, 42, 47, cu diametrul cuprins între 1,9 și 2,4 cm și grosimea variind între 0,1 și 0,2 cm, cu capetele apropiate și un ex. din argint, reprezentat de o verigă închisă, cu diametrul de 1,5 cm și grosimea de 0,2 cm, făcînd parte din inventarul M 56 (fig. 10/7—11). Avînd în vedere descoperirea lor în zona craniului le-am considerat inele de tîmplă [72], deși nu excludem posibilitatea utilizării lor ca cercei. Serii de astfel de verigi s-au descoperit în număr mare în complexele de la sfîrșitul mileniului I și din prima jumătate a mileniului al doilea, pe un spațiu geografic foarte întins [73]. Amintim descoperirile din Dobrogea de la Dinogetia [74], Păcuiul lui Soare [75], Isaccea [76], Nufăru [76a], din necropolele de pe teritoriul Moldovei [77],

[66] Este vorba de 2 morminte cu brățări albastre descoperite în zona fortificației de lîngă căminul cultural (Silvia Baraschi, N. Moghior, SMMIM, 16, 1983, p. 138; Gh. Mănucu-Adameșteanu, Mihaela Mănucu-Adameșteanu, *op. cit.*, p. 212) și de mormintele cu brățări albastre din partea sudică a satului (C. Cihodaru, Studii, 21, 1968, 2, p. 226; Gh. Mănucu-Adameșteanu, Mihaela Mănucu-Adameșteanu, *op. cit.*, p.212 și n. 3).

[67] SCIV, 2, 1951, 1, p. 46; I. Barnea, *Cultura pe teritoriul Dobrogei în secolele X—XII*, în *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971, p. 314, n. 270; idem, Materiale, 10, 1973, p. 301; Gh. Mănucu-Adameșteanu, Peuce, 10, 1991, p. 363, n. 14 (pentru 7 morminte cu brățări albastre găsite pe malul gîrlei Lățimea).

[68] P. Diaconu, SCIV, 14, 1963, 1, p. 214, fig. 3; idem, în *Păcuiul lui Soare*, I, fig. 61.

[69] I. Vasiliu, Peuce, 8, 1980, p. 220, pl. 24/fig. 3—6.

[70] idem, Peuce, 9, 1984, p. 110—111, pl. VI/1—8—22 M din 172.

[71] Vezi P. Gatev, Arheologija-Sofia, 19, 1977, 1, p. 39—40, fig. 5. De asemenea, pentru mormintele de la Maritza Iztok vezi Borisov, IMJuIB, 10, 1987, p. 46—47, fig. 16—18; pentru cele de la Kovacevo vezi P. Gatev, Razkopki i proučvanija, 12, 1985, tabelul 9, pl. 65; pentru cele de la Djadovo vezi B. Borisov, în *Djadovo*, p. 340—368 de unde reiese că din 226 de morminte s-au găsit brățări în 15.

[72] Vezi I. Barnea, *Podoabele de metal*, în *Dinogetia*, I, p. 287, n. 32.

[73] V. Spinei, Rodica Popovici, Din trecutul județului Botoșani, 1, 1974, p. 126, n. 20.

[74] I. Barnea, *op. cit.*, p. 287, fig. 170/31—33, în complexe datate în sec. XI—XII.

[75] P. Diaconu, *Obiecte de podoabă și de cult*, în P. Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare, Așezarea medievală (secolele XIII—XV)*, II, București, 1977 (mai departe *Păcuiul lui Soare*, II), p. 121—122, fig. 95/13—14, 20—21, 26 și fig. 97/1—13, considerați cercei descoperiți în nivelele aparținînd sec. XIII—XV.

[76] I. Vasiliu, *op. cit.*, p. 112, pl. IV/1—5, datate la mijlocul și în a doua jumătate a sec. XI.

[76a] Gh. Mănucu-Adameșteanu, Materiale, Brașov, 1981, p. 472.

[77] Astfel de verigi, considerate cercei simpli, s-au descoperit în necropolele de la Brănești-Orhei, datată în sec. X—XI (G. B. Fedorov, G. F. Cebotarenko, M. S. Velikanova, *op. cit.*, fig. 5/6—1, 8—1; 6/10—2, 17—1, 21—1; 7/35—1, 37—3—5; 8/40—3—5, 43—1, 45—2, 46—1, 2; 9/54—1—3, 58—2, 59—8; 10/60—1—3, 63—1, 2, 65—2—4; 11/72—1, 2, 73—4—6, 9, 74—2; 12/77—2, 78—1, 3, 85—3, 4, 88—1), Hansca-Limbari, datată în sec. XII—XIV (I. G. Hîncu, *op. cit.*, fig. 5/1, 2, 6, 8; 10/2): Hudum, datată în sec. XIII—XIV (V. Spinei, Rodica Popovici, *op. cit.*, p. 126, fig. 6/8, 9, 12; idem, ArhMold, 10, 1985, p. 81, fig. 5/1—3; idem, ArhMold, 12, 1988, p. 242, fig. 5/1—2).

din Muntenia [78], din Cîmpia Pannonică [79], din Bulgaria [80], de pe pămînturile Rusiei [81], din Serbia [82] sau Ceho-Slovacia [83].

2. Inel compus dintr-o bandă de bronz lată de 0,3 cm, cu partea din faţă lăţită pînă la 1 cm, cu diametrul de 1,6 cm, decorat cu incizii foarte fine, descoperit în M 75 (fig. 10/6). Piesa are analogii doar în privinţa tipului, nu şi a decorului, la Dinogetia [84], Păcuiul lui Soare [85], în necropola de la Peteni, jud. Covasna [86], precum şi în afara spaţiului românesc, în special la sudul Dunării [87].

A.d. Cerceii sînt prezenţi în necropola de la Nufăru prin 5 ex., descoperite în 3 morminte, 2 din argint, reprezentaţi de verigi simple, găsite în M 25 [88] şi 3 din bronz, care nu este exclus să fi fost argintate, reprezentînd trei tipuri.

Primul tip, descoperit în M 42, este reprezentat de o verigă cu diametrul de 1,8 cm şi grosimea de 0,2 cm, cu un motiv decorativ „cu ochiuri", realizat prin împletirea sîrmei de bronz (fig. 10/12; 11/1). Acest tip de cercel cunoaşte o largă răspîndire în timp şi spaţiu, fiind documentat prin descoperiri din sec. XIII şi pînă în veacul al XVII-lea [89], în Dobrogea, la Păcuiul lui Soare [90], în Muntenia, la Coconi [91] şi Cetăţeni-Muscel [92],

[78] N. Constantinescu, *Coconi, Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1972, p. 247, pl. XIII/4, datate în sec. XIII—XV.

[79] O. Trogmayer, *X—XII. Századi magyar temetö Békesen*, Szeged, 1962, pl. III/1—2, 11, 21, X/8, 15—16, XI/9.

[80] Vezi B. Borisov în *Djadovo*, p. 261, fig. 290/1—32 — piese considerate cercei, tipul I şi p. 278, fig. 325 a-j — inele aparţinînd tipului I, datate aici în sec. XI—XII. Pentru răspîndirea acestor piese pe teritoriul bulgar vezi *ibidem*, p. 298—299, n. 3—12. Pentru prezenţa acestor piese în necropolele bulgare în tot intervalul cuprins între sec. X—XIV vezi de asemenea P. Gatev, Arheologija-Sofia, 19, 1977, 1, p. 42—43, fig. 6/I, 1—2.

[81] I. I. Ljapuşkin, MIA, 74, 1958, p. 58; V. A. Kuzneţov, KSIA, 120, 1969, p. 77, fig. 29_{10}; V. V. Sedov, KSIA, 129, 1972, p. 57, fig. 18_{1-7}.

[82] R. L. Veselinov, Rad Vojvodanski Muzeia, 1, 1952, p. 156, fig. 11.

[83] J. Poulik, *Jizni Morava zeme davnych Slovanu*, Brno, 1948—1950, fig. 101 h, i, k; M. Dusek, SlovArch, 3, 1955, p. 248; 262/51, 55, 58, 61, 63, 65; I. Pastor, SlovArch, 3, 1955, p. 276, pl. 1/7; M. Rejholcova, SlovArch, 36, 1988, 2, p. 450, pl. III/1—3.

[84] I. Barnea, *op. cit.*, p. 284—285, fig. 170/7, 10, 12, 15, datate în sec. XI.

[85] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 121, fig. 96/5, 9, 0. 122, cu o datare mai tîrzie (aparţinînd nivelelor sec. XIII—XV).

[86] Z. Székely, SCIVA, 41, 1990, 1, p. 98, fig. 10/4, 13/12, cimitirul fiind datat în sec. XII — începutul sec. XIII.

[87] În Bulgaria, astfel de inele au apărut la Loveci (Sonija Georgieva, Raina Peševa, Izvestija-Sofia, 20, 1955, p. 545, fig. 40/3, 6), Gradište (A. Miatev, *op. cit.*, p. 31, fig. 10), Lukovit (St. Stancev, Ivanca Naceva, *op. cit.*, p. 85, fig. 8, jos, p. 92, fig. 11/102), Cavarna (M. Mirtchev, Gorana Tončeva, D. Dimitrov, Izvestija-Varna, 13, 1962, p. 100, fig. 74/1, 3), Tŭrgovište (D. Ovčarov, 13, Preslav, 2, 1976, p. 224, fig. 5, stînga) şi Caliacra (Ludmila Bobceva, Izvestija-Varna, 14, 1978, pl. VIII/M 123/2, IX/M 142/2, X/M 183/1, XI/M 192/1, XVIII/a), datate în sec. XIII—XIV, Maritza Iztok (B. Borisov, IMJuIB, 10, 1987, p. 17, fig. 7/a-b), Gradesnica (S. Masov *op. cit.*, p. 40, fig. 9), Znamenosetz (idem, Arheologhicesky proučvanija, 1, 1991, p. 273, fig. 9 sus).

[88] Silvia Baraschi, N. Moghior, *op. cit.*, p. 125, fig. 6/1—2.

[89] Rodica Popovici, ArhMold, 11, 1987, p. 179.

[90] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 124, fig. 97/25, 28 (datare în sec. XIII—XV).

[91] N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 101, pl. XIII/8.

[92] *Ibidem*, p. 101, n. 117.

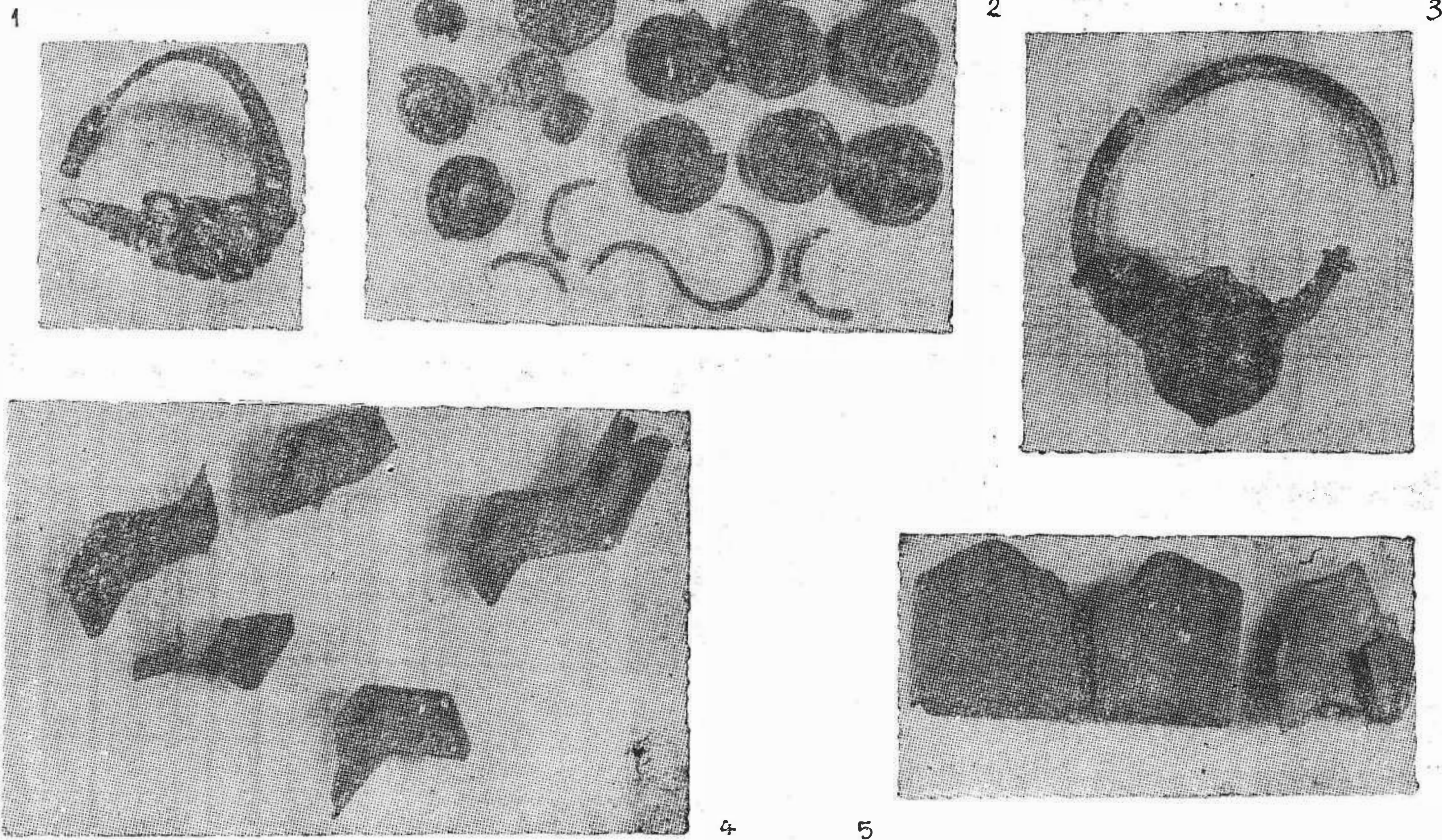

Fig. 11. Piese de podoabă şi accesorii vestimentare descoperite în mormintele 42 (1), 67 (2), 75 (3) şi 68 (4—5).

în Moldova, la Cetatea Neamţului [93], Hudum [94], Măleşti [95], Borniş [96] Trifeşti [97], Suceava [98], precum şi în Bulgaria, în necropola de la Lukovit [99], în cea de la Caliacra [100], la Maritza Iztok [101], la Seutopolis [102], la Hălma Tzarevetz [103], în Serbia, în necropola de la Brestovik [104], ca şi la Corint [105]. Acest tip de cercel nu apare pe teritoriul românesc în contexte arheologice anterioare sec. XIII.

Cel de-al doilea tip, descoperit în M 75, se compune dintr-o verigă cu diametrul de 2,8 cm şi grosimea de 0,3 cm, pe care a fost introdus un bumb sferic, cu diametrul de 1,5 cm, prevăzut de o parte şi de alta a sa, ca şi pe circumferinţa bumbului, cu o garnitură realizată prin înfăşurarea sîrmei metalice în forma unui filament (fig. 10/13 ; 11/3). Acest tip apare de asemenea în Dobrogea, la Dinogetia [106], Păcuiul lui Soare [107] şi Enisala [108], în necropola de la Cetăţeni-Argeş [109], la Tîrgşor [110], în aşezările şi necropolele din Bulgaria, la Vratza [111], Preslav [112], Lukovit [113], Loveci [114], Sumen [115], Caliacra [115a] Vitata Stena, lîngă Gabrovo [116], Târ-

[93] *Ibidem.*

[94] V. Spinei, Rodica Popovici, ArbMold, 10, 1985, p. 81, fig. 5/7.

[95] Rodica Popovici, *op. cit.*, p. 178—180, fig. 6/6—7.

[96] *Ibidem*, p. 179, n. 58.

[97] *Ibidem*, n. 59.

[98] K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevei*, Bucureşti, 1913, p. XI, stg., *apud* Rodica Popovici, *op. cit.*, p. 179, n. 61.

[99] St. Stancev, Ivanca Naceva, *op. cit.*, p. 83, 85, fig. 8/6, p. 89, fig. 9/26—27, fig. 11, stînga mijloc.

[100] Ludmila Bobčeva, Izvestija-Varna, 14, (29), 1978, p. 154, fig. VII/M 98.

[101] B. Borisov, IMJulB, 10, 1987, p. 42, fig. 8.

[102] Jordanka Čangova, *Srednovekovno seliste nad trakijskaija grad Seutopolis (XI—XIV v.)*, Sofia, 1972, p. 116, fig. 94/4.

[103] H. Nurkov, A. Pisarev, Godišnik na muzeite ot severna Bulgaria, 5, 1979, p. 48, fig. 26, dreapta, ultima piesă : de asemenea A. Pisarev, Godišnik na muzeite ot severna Bulgaria, 7, 1981, p. 107, fig. 5 a, ultimul ex.

[104] Mirjana Corovič-Ljubincovič, Arch-Jug, 2, 1956, p. 136, fig. 4, apud N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 101, n. 116.

[105] G. R. Davidson, *The minor objects — Corinth*, XII, New Jersey, 1952, p. 250, pl. 108, 2025—2026, 2028.

[106] Este vorba de piesa cu nr. de inventar 12878 din colecţia Muzeului Naţional de Istorie a României (cf. Anca Păunescu, Muzeul Naţional, 3, 1976, p. 260, n. 12 — datare în sec. X—XII).

[107] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 124, fig. 97/33 — 1 ex. de aur, datat în sec. XIII—XV (cea mai bună analogie pentru teritoriul românesc).

[108] Elena Lăzurcă, Gh. Mănucu-Adameşteanu, *op. cit.*, p. 154, fig. 8/1 ; Gh. Mănucu-Adameşteanu, Peuce, 8, 1980, p. 480, pl. VII/2 ; idem, Peuce, 9, 1984, p. 356, pl. III/1, IV/1. (cerceii se datează larg între sec. XIII—XVII în aceste necropole).

[109] A. Păunescu, *op. cit.*, p. 260, fig. 3 — 1 ex. din argint aurit considerat cercel de tîmplă descoperit în M 32 din necropola de la Cetăţeni-Argeş, datată în sec. XIII — prima jumătate a sec. XIV ; în plus faţă de ex. de la Nufăru, acesta are 4 „urechiuşe" cilindrice pe linia de unire a emisferelor ce formează mărgeaua.

[110] D. Popescu, N. Constantinescu, Gh. Diaconu, S. Morintz, Materiale, 6, 1959, p. 741, fig. 8/3 datat în secolele IX—XI.

[111] Cf. D. Bucinski Sonija Georgieva Izvestija-Sofia, 17, 1950, p. 305—306, fig. 254/1.

[112] Jordanka Cangova, Izvestija-Sofia, 21, 1954, p. 238—239 şi p. 240, fig. 8/4.

[113] St. Stancev, Ivanca Naceva, *op. cit.*, p. 85, centru.

[114] Sonija Georgieva, Raina Peševa, *op. cit.*, p. 542, fig. 39/6.

[115] Vera Antonova, Godisnik na muzeite ot severna Bulgaria, 1, 1975, fig. 16/15.

[115a] Ludmila Bobčeva, *op. cit.*, fig. XVII/M 351/2.

[116] A. Milcev, Kina Koiceva, Godisnik na muzeite ot severna Bulgaria, 4, 1978, p. 57, fig. 13, rîndul de sus.

novgrad [117], Hulma Tzarevetz [118], Djadovo [119] și în Serbia, la Hinga [120] Tipul se datează larg, în sec. X—XIV [121], chiar și mai tîrziu.

Al treilea cercel (?), găsit ca și cel prezentat mai sus în M 75, este reprezentat de o porţiune de verigă cu un model în formă de „drug" și un fragment de împletitură metalică, starea precară de conservare a piesei nepermițînd, din păcate, vreo analogie.

A.e. Pandativele sînt reprezentate în necropola de la Nufăru printr-un singur exemplar, confecţionat din chihlimbar, descoperit în M 75, mormînt bogat în piese din acest material. Pandativul în cauză, lipsit deocamdată de analogii în România [122], are o formă oarecum romboidală, cu o față plată și una bombată, fiind lung de 2,8 cm și avînd o lățime la bază de 1,8 cm, apărînd puțin deteriorat în partea sa superioară, în dreptul orificiului pentru atîrnare (fig. 10/14; 12/2).

A.f. Tot în seria podoabelor sîntem tentați să includem o serie de discuri realizate prin rotirea în plan orizontal a unui fir împletit din bronz, gros, de 0,1 cm, descoperite în zona claviculei scheletului din M 67. Discurile au diametrul de 1,2 cm, șase dintre ele fiind prinse cîte două; li se asaugă trei emisfere, tot din bronz, cu diametrul de 0,5 cm, ce reprezentau probabil „verigi" de prindere a pieselor spiralate. Socotim, cu rezervele de rigoare, avînd în vedere și lipsa de analogii, că ar putea fi vorba de podoabe pentru coafură ori pentru cusut pe veșminte (fig. 11/2).

A.g. În ceea ce privește accesoriile vestimentare, se remarcă 11 năsturași globulari din bronz, descoperiți în șapte morminte, întregi sau fragmentari (cîte un ex. întreg în M 10, 16, 38, 75, 2 ex., unul întreg și unul fragmentar în M 46, 3 ex., 2 întregi și unul fragmentar în M 62 și 2 ex. în M 66). Aceste piese sînt compuse din două emisfere alipite pe orizontală, cu o agățătoare în partea superioară, cu diametrul variind între 0,7 și 0,9 cm (fig. 10/16—21). Un singur ex., descoperit în M 38, are dimensiuni mai mari — diametrul de 1,4 cm și înălţimea de 0,9 cm, fiind secționat în jumătatea sa inferioară, prevăzută cu caneluri fine (fig. 10/15). Tip de piesă comun pentru întregul ev mediu, folosit destul de mult în secolele XI—XVI [123], aceste obiecte erau utilizate fie ca nasturi [124], cum este și cazul nostru, fie ca piese de podoabă [125]. Obiecte similare apar la Dinogetia, numite pandativi [126], la Păcuiul lui Soare (ca

[117] A. Popov, *Tărnovgrad*, în D. Ovčarov, T. Tolev. A. Popov, *Stari bălgarski stolici*, Sofia, 1980, p. 184, fig. 51 (ex. de aur).

[118] H. Nurkov, A. Pisarev, *op. cit.*, p. 48, fig. 26 stinga; A. Pisarev, *op. cit.*, p. 107, fig. 5 a stinga, al doilea ex.

[119] B. Borisov, in *Djadovo*, p. 263—264, fig. 296 c, tipul VII, datat aici in sec. XI—XII.

[120] Olga Šafarik, M. Šulman, Rad Vojvodanski muzei, 3, 1954, p. 10, pl. II și p. 30, pl. VIII/1.

[121] B. Borisov, in *Djadovo*, p. 265.

[122] Vezi o piesă asemănătoare, dar cu marginea de jos dreaptă la Sarkel-Belaia Veja (cf. M. I. Artamonov, *op. cit.*, fig. 60, sus).

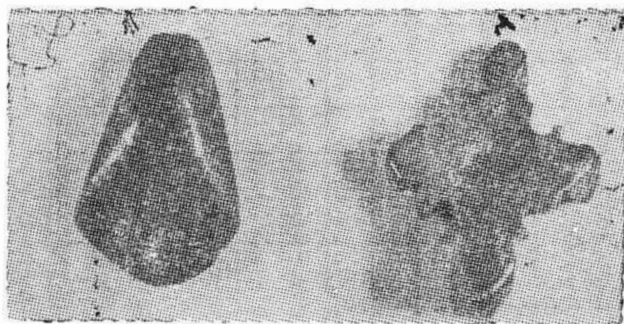
[123] V. Spinei, M. Alexianu, V. Butnaru, *op. cit.*, p. 234; vezi de asemenea P. Gatev, Arheologija-Sofia, 19, 1977, 1, p. 32, fig. 2.

[124] V. Spinei, M. Alexianu, V. Butnaru, *op. cit.*, p. 234. Precizăm că la Nufăru au mai apărut multe astfel de piese în afara zonelor cimiteriale.

[125] *Ibidem*, n. 32 și C. M. Tătulea, *op. cit.*, p. 56, unde se precizează că bumbii sferoidali au fost găsiți in zona craniilor celor inhumați, semn că fuseseră atașați de o panglică prinsă pe frunte.

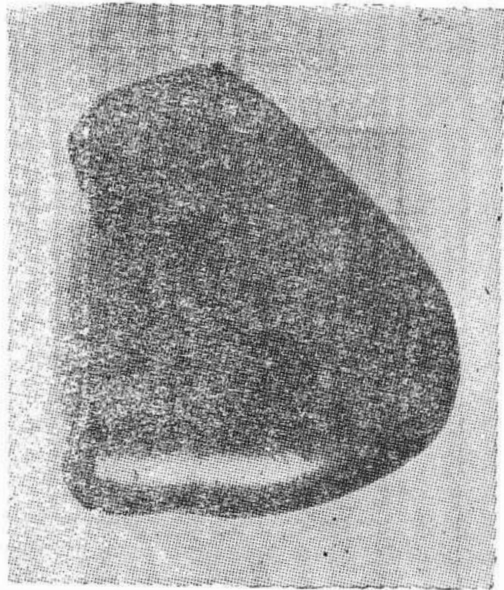
[126] I. Barnea, *op. cit.*, p. 280, 283, fig. 22—24, descoperiți in nivelurile de locuire aparținind sec. XI—XII.

1 2 3 4

5 6–7

Fig. 12. Piese aparținînd nivelului necropolei: pandantiv din chihlimbar (2), cruci din fier (1), chihlimbar (3) și marmură (4), monede (6–7) și o bucată de obsidian (?)(5).

bumbi)[127], în necropola de la Isaccea[128], în cele de la Enisala[129], în cimitirele urbane și rurale din Moldova[130], la Coconi[131], în necropolele de la Drobeta[132] și Portărești[133], precum și în Bulgaria[134], pe teritoriul vechii Rusii[135] și în Serbia[136].

A.h. Legat de categoria obiectelor de podoabă și vestimentare apărea și inventarul mormîntului 68, ce conține trei plăcuțe pentagonale, cu dimensiuni variind între 0,5—0,7—0,9 cm, din argint aurit, reprezentînd eventual aplici (fig. 11/5), precum și cîteva fragmente dintr-o cataramă (?), de asemenea din argint aurit (fig. 11/4), pentru care, din cauza stării extrem de fragmentare a pieselor, nu a fost posibilă găsirea de analogii.

A.i. Prezentarea categoriei obiectelor de podoabă și a accesoriilor vestimentare se încheie prin amintirea unui fragment de țesătură aparținînd defunctei din M 75, cel cu inventarul cel mai bogat și mai prețios prin varietatea pieselor de podoabă ce-l compun. Resturi de țesătură au mai fost semnalate și în morminte aparținînd altor necropole din Dobrogea aceleiași perioade[137].

B. *Categoria obiectelor legate de o serie de practici rituale* include cruciulițe și monede.

B.a. Cruciulițele sînt reprezentate de un exemplar din fier, descoperit în M 16[138] (fig. 12/1) și de unul din chihlimbar, aparținînd inventarului M 75. Piesa de chihlimbar este simplă, nedecorată, cu dimensiuni

[127] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 121, fig. 95/15, 17—19, în nivelurile aparținînd locuirii din sec. XIII—XV.

[128] I. Vasiliu, *op. cit.*, p. 114, datați în a doua jumătate a sec. XI.

[129] Gh. Mănucu-Adameșteanu, Peuce, 8, 1980, p. 478, pl. V/1—4; VII/1 b.

[130] V. Spinei, M. Alexianu, V. Butnaru, *op. cit.*, p. 234, 258, fig. 15/9—14 pentru cimitirul de la Doina-Girov, precum și n. 23—37 pentru necropolele din Moldova cu astfel de descoperiri. Vezi, pentru descoperirile din necropola de la Hudum, V. Spinei, R. Popovici, Din trecutul județului Botoșani, 1, 1974, p. 127—128, fig. 6/4—5; idem, ArhMold, 10, 1985, p. 76, fig. 4/1—3; Pentru astfel de descoperiri în necropolele din Basarabia vezi G. B. Fedorov, G. F. Cebotarenko, M. S. Velikanova, *op. cit.*, fig. 5/6—2—4, 7—2—5; 7/35—4, 5; 8/46—3; 9/58—1; 11/74—5; 12/75—2, 85—1, 2 (pentru Brănești, sec. X—XI) și I. G. Hîncu, AIM, Chișinău, 1972, p. 179, fig. 22/1—2 (pentru Hansca-Căprăria și Hansca-Limbari, sec. X—XIV).

[131] N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 274, pl. XIII/9.

[132] Al. Bărcăcilă, Materiale, 5, 1959, p. 782, fig. 4/2.

[133] C. M. Tătulea, *op. cit.*, p. 52—53, fig. 5/13, 6/9.

[134] La analogiile oferite de Petre Diaconu în *Păcuiul lui Soare*, II, p. 121, n. 40, mai adăugăm Lukovit (St. Stancev, Ivanca Naceva, *op. cit.*, p. 84, fig. 7, 89, 93, 94, 96, 99, p. 90, fig. 10 dreapta sus), Seutopolis (Jordanka Cangova, *op. cit.*, p. 116, fig. 94/5), Tirnovo (Sonija Georgieva, *Nakiti i casti ot lukani ot dvoreca na Carevec*, in *Tzarevgrad Túrnov*, 2, 1974, Sofia, p. 399, fig. 4/2), Preslav (cf. Violeta Neseva, Arheologija-Sofia, 21, 1979, 2, p. 51, fig. 9); Tŭrgoviste (D. Ovčarov, *op. cit.*, p. 227, fig. 7 — în M 7 au fost descoperiți 85 astfel de bumbi, datați în a doua jumătate a sec. XIV-lea), Gradesnica (S. Masov, *op. cit.*, p. 45, fig. 15), Hŭlma Tzarevetz (H. Nurkov, A. Pisarev, *op. cit.*, p. 46, fig. 15, datați la sfîrșitul sec. XIII — începutul sec. XIV), Kovacevo (P. Gatev, Razkopki i proučvanija, 12, 1985, p. 148, fig. 63, 3), Djadovo (B. Borisov, în *Djadovo*, p. 297, fig. 355 a), *Caliacra (Ludmila. Bobceva, op. cit. pl. III—XVII)*. Pentru răspîndirea acestor piese în necropolele bulgărești din sec. XI—XII vezi și P. Gatev, Arheologija-Sofia, 19, 1977, 1, p. 32, fig. 2/I—3, II.

[135] O. V. Miloradovici, *op. cit.*, p. 94, fig. 5/2; A. L. Jakobson, MIA, Moscova, 168, 1970, p. 139, fig. 90, 95/10.

[136] Olga Šafarik, M. Šulman, *op. cit.*, p. 10, pl. II/4, p. 12, pl. III/12.

[137] Pentru Dinogetia-Garvăn E. Comșa, *Cimitirul*, in *Dinogetia*, I, p. 373, iar pentru Isaccea I. Vasiliu, *op. cit.*, p. 111 și n. 115.

[138] Silvia Baraschi, N. Moghior, *op. cit.*, p. 125, fig. 6/22.

cuprinse între 3 cm lungime și 2,3 cm lățime, cu capetele brațelor treflate și orificiu pentru prindere în partea superioară (fig. 10/22 ; 12/3) ; nu are analogii pe teritoriul românesc [139], dar exemplare asemănătoare apar în zona vechii Rusii, la Sarkel-Belaia Veja [140], Belo Ozero [141] și Novgorod [142], datate în sec. XI—XII, precum și în Bulgaria [142a]. Tot la nivelul necropolei, deși fără posibilitatea stabilirii apartenenței la inventarul unui anumit mormînt, a mai fost descoperită o cruciuliță din marmură, cu dimensiunile de 3,3 × 2,3 cm (fig. 12/4), cu analogii la Dinogetia [143], Isaccea [144] și Păcuiul lui Soare [145].

B.b. Monedele sînt prezente în inventarul funerar de la Nufăru prin două piese de bronz, skifate, datînd din prima jumătate a sec. XIII, descoperite în M 16 și M 20 [146] (fig. 12/6—7), monede în legătură cu care există însă riscul de a nu proveni cu siguranță din inventarul mormintelor amintite, ci dintr-un nivel de viețuire, foarte slab documentat, ulterior necropolei.

C. *Categoria obiectelor cu caracter aparte* include un obiect fragmentar din bronz, cu dimensiunile de 1,5 × 1,5 cm, cu un decor în rețea, descoperit în M 32, ce ar putea aparține, eventual, terminației unei cruci engolpion (— partea de jos a mantiei lui Iisus Christos), precum și o bucată de obsidian (?), găsită în M 59 (fig. 12/5).

Inventarele funerare, compuse din obiecte de podoabă, accesorii vestimentare și piese legate de practici rituale, prezente la circa 25% din totalul mormintelor descoperite, sînt relativ sărace și puțin variate, cu excepția celor din M 16 și M 75 ce conțin piese din toate categoriile amintite (vezi tabelul I). Analiza repartiției obiectelor de inventar funerar demonstrează că șase morminte conțin doar obiecte de podoabă (dintre care patru doar verigi — M 25, 35, 47, 56 și doar trei brățări — M 34, 50, 67), trei morminte — piese de podoabă asociate (M 28, 42, 59), patru morminte—doar năsturași globulari (M 10, 46, 16, 66), două morminte—obiecte de podoabă în combinație cu accesorii vestimentare (M 62, 38), un mormînt — doar o monedă (M 20). Putem afirma deci că unii dintre defuncți au fost înhumați cu podoabele personale, la care se adaugă accesoriile veșmintelor lor, neputîndu-se vorbi în acest sens de depuneri rituale. Se observă de asemenea prezența crucilor in mormintele cu inventar bogat şi variat, acestea servind poate, cel puțin în cazul piesei de chihlimbar, şi ca obiect de podoabă. Seria podoabelor din sticlă, bronz,

[139] Cu excepția poate a unui exemplar din steatit descoperit la Isaccea (informație Gh. Mănucu-Adameșteanu pentru care îi mulțumim).

[140] M. I. Artamonov, *op. cit.*, fig. 43, rindul al doilea, mijloc.

[141] L. A. Golubeva, *Besi i slaveani na Belom Ozere, X—XIII vv.*, Moscova, 1973, p. 86, fig. 23/21, 22 (două cruciulițe de chihlimbar cu dimensiuni de 3 × 2,5 cm).

[142] *Drevnii Novgorod...*, p. 133, fig. 253, dreapta jos — o cruciuliță de chihlimbar de 5 cm înălțime.

[142a] A. Margos, Izvestija — Varna, 22 (37), 1986, p. 123 pl. XVI/10.

[143] I. Barnea, *Obiecte de cult*, în *Dinogetia*, I, p. 364, fig. 192/6.

[144] Gh. Mănucu-Adameșteanu, Peuce, 9, 1984, p. 246, pl. IV/45.

[145] Informație primită de la Petre Diaconu, căruia îi adresăm mulțumiri.

[146] Silvia Baraschi, N. Moghior, *op. cit.*, p. 130 și n. 7 ; fig. 6/20 ; vezi de asemenea catalogul monedelor provenind din săpături arheologice și passim aflate în colecția Muzeului Militar Național, catalog întocmit de E. Oberländer-Târnoveanu (mss., pozițiile 145 (imitație latină cu modul mare tip P — cca 1220—1230) și 148 (imitație latină cu modul mic tip A — cca 1208—1250/60).

argint poartă amprenta elementelor de cultură bizantină, iar piesele de chihlimbar [147] reflectă relațiile cu lumea nordică. Remarcăm totodată prezența foarte restrînsă și chiar incertă a monedelor, poate doar în inventarele a două morminte, semn că obiceiul „obolului lui Charon" nu era încă practicat pe scară largă [148].

CONCLUZII

Încadrarea cronologică a necropolei de la Nufăru — „Piatră" se poate face în funcție de o serie de observații de ordin stratigrafic, de datarea, în limite largi, pe baza analogiilor, a principalelor categorii de obiecte, ca și de aprecierile legate de circulația în timp a „modei" funerare a casetelor de piatră [149].

Astfel, data *post quem* a înhumărilor poate fi considerată mijlocul sec. XI, putînd fi stabilită pe baza surprinderii situației stratigrafice din carourile 4—6 ale secțiunii 1, în care resturile unui zid legat cu lut, aparținînd sfîrșitului sec. X — începutului sec. XI, sînt distruse parțial de groapa lui M 39 [150], ca și de utilizarea casetelor de piatră pentru protejarea defuncților în sec. X—XI în spațiul dobrogean [151]. În ceea ce privește data *ante quem* a funcționării necropolei de „La Piatră", aceasta poate fi stabilită pe baza inventarului conținut de M 16, 20, 42 și 67. Piesele în cauză sînt reprezentate de cercelul cu decor „în ochiuri" din M 42, ce nu apare, conform analogiilor, în contexte arheologice anterioare sec. XIII, și de fragmentul de brățară de sticlă cu protuberanțe din M 67, tip specific sec. XII, dar prezent și în contexte din prima jumătate a veacului următor. La acestea se adaugă cele două monede din M 16 și 20, ce fac parte din seria așa-ziselor imitații latine și se datează în primele decenii ale sec. XIII. Avînd în vedere însă faptul că apartenența monedelor amintite la inventarele mormintelor 16 și 20 nu este absolut sigură [152], că podoabele au o destul de lungă circulație în timp și că au fost descoperite și urme de viețuire ce pot fi atribuite primei jumătăți a sec. XIII, există totuși posibilitatea ca sfîrșitul necropolei de la Nufăru să poată fi plasat mai degrabă către sfîrșitul sec. XII decît către începutul celui următor [153].

În ceea ce privește cronologia etapelor de înmormîntare, ea poate fi stabilită de o manieră relativă, pe baza suprapunerilor de morminte

[147] La Nufăru au fost descoperite relativ numeroase și variate piese de chihlimbar, celor deja menționate adăugîndu-li-se și o altă cruciuliță, precum și un medalion cu un sfînt militar (Gh. Mănucu-Adameșteanu, Peuce, 10, 1991, p. 515 și n. 79).

[148] Pentru prezența monedelor in inventarele funerare din Dobrogea acestei perioade vezi Gh. Mănucu-Adameșteanu, Materiale, Brașov, 1981, p. 472; idem. Peuce, 9, 1984, p. 364; I. Vasiliu, *op. cit.*, p. 116.

[149] Vezi Gh. Mănucu-Adameșteanu, Peuce, 10, 1991, p. 362.

[150] Silvia Baraschi, *Stratigrafia așezării de la Nufăru*, mss.

[151] Gh. Mănucu-Adameșteanu, *op. cit.*, p. 362.

[152] Vezi în acest sens și p. 12.

[153] Precizăm că la Nufăru a fost descoperit un orizont de morminte aparținînd sfîrșitului sec. XII — primei jumătăți a sec. XIII în curtea unui locuitor, situată pe strada Căminului Cultural; mormintele au fost datate pe baza unei monede bizantine skifate, emise la Constantonopol de Isaac II Comnenul, și a unei imitații latine de tip D (Gh. Mănucu-Adameșteanu, Materiale, Brașov, 1981, p. 472; idem, Peuce, 9, 1984, p. 364).

Tabel 1

Repartiția obiectelor de inventar în morminte

Nr. M	MĂRGELE	BRĂȚĂRI	INELE	CERCEI	PANDANTIV	NĂSTURAȘI	APLICI (?)	CATARAMĂ ?	ȚESĂTURA	CRUCIULIȚE	MONEDE	OBIECTE NE-DETERMINATE
10						●						
16	●					●				●	(?)	
20											(?)	
25			●									
28	●		●									
32		●										●
34		●										
35			●									
38	●					●						
42	●		●	●								
46						●						
47			●									
50		●										
56			●									
59	●	●										●
62						●						
66						●						
67		●										
68							●	●				
75	●		●	●	●	●			●	●		
Total	6	5	7	2	1	7	1	1	1	2	2	2
											(?)	

deja amintite, morminte care, din păcate, nu conțin piese de inventar ce ne-ar fi de folos în problema datării; pentru precizări cronologice absolute nu există însă suficiente elemente. Putem schița însă o schemă, incom-

pletă desigur, după care primei etape de înhumări i-ar corespunde mormintele cu casetă de piatră (M 10, 25, 38, 46, M 38 fiind de altfel plasat chiar pe stîncă), databile cam în a doua jumătate a sec. XI, etapa a doua ar ocupa sec. XII [154], fără a se putea face alte precizări, iar a treia etapă și ultima ar include mormintele cu inventar tîrziu, precum și pe cele aflate la cea mai mică adîncime în nivelul cenușiu prăfos (M 1—5), acoperind sfîrșitul sec. XII și eventual începutul celui următor.

Cu toate rezervele expuse mai sus, putem conchide că necropola creștină de la Nufăru — „Piatră" aparține sec. XI—XII, cu posibilitatea ca unele înhumări să se fi făcut și în primele decenii ale sec. XIII.

Descrierea mormintelor și a inventarului acestora oferă o serie de date legate de caracterul creștin al populației înhumate aici, precum și de relațiile locuitorilor cetății cu lumea bizantină. Întinderea cimitirului, frecvența mormintelor, durata mare de folosire a necropolei, împreună cu celelalte orizonturi funerare descoperite la Nufăru [155], indică importanța demografică a complexului medieval timpuriu de aici.

Înscriindu-se prin rit și ritual în seria necropolelor creștine din evul mediu timpuriu de pe teritoriul țării noastre, ca și din spațiul mai larg al Dunării de Jos, necropola de la Nufăru — „Piatră" își găsește cele mai apropiate analogii la Dinogetia-Garvăn și mai ales la Noviodunum — Isaccea, conturîndu-se astfel o imagine mai închegată asupra orizontului funerar din sec. XI—XIII din zona gurilor Dunării.

CATALOGUL MORMINTELOR

M 1 —0,10 m; orientare V—E; schelet de dimensiuni reduse (copil?); întins pe spate; brațele pe bazin; fără inventar.

M 2 —0,10 m; orientare V—E; schelet de adult, întins pe spate, parțial păstrat (lipsesc brațul stîng și partea inferioară a piciorului stîng); brațul drept pe bazin; fără inventar.

M 3 —0,20 m; orientare V—E; schelet de dimensiuni reduse (copil?); extrem de deranjat și parțial; urme de sicriu; fără inventar.

M 4 —0,20 m; orientare V—E; schelet de dimensiuni reduse (copil?), foarte deranjat și prost păstrat; urme de sicriu; fără inventar.

M 5 —0,25 m; orientare V—E; schelet parțial vizibil (intră sub malul nordic al secțiunii 1); întins pe spate; fără inventar.

M 6 —0,35 m; orientare V—E; schelet de dimensiuni reduse (copil?), parțial vizibil (intră sub malul nordic al secțiunii 1); întins pe spate; fără inventar; suprapus de M 5.

M 7 —0,40 m; calotă craniană aparținînd probabil unui adult; fără inventar.

M 8 —0,40 m; orientare V—E; schelet foarte prost conservat; fără inventar.

M 9 —0,35 m; orientare V—E; pentru partea superioară a corpului și N—S pentru oasele picioarelor; schelet parțial vizibil (intră sub malul nordic al secțiunii 1); întins pe spate; brațul drept pe bazin; picioarele încrucișate; parapet de pietre în zona picioarelor; urme de sicriu; fără inventar.

M 10 —0,35 m; orientare V—E; schelet de adult (vîrstnic după starea inferioară a piciorului stîng); întins pe spate; lungimea păstrată = 1,30 m; brațele pe bazin; capul întors spre dreapta; urme de sicriu în stînga craniului și pe părțile laterale ale scheletu-

[154] În legătură cu prezența la Nufăru a elementelor de cultură materială aparținînd sec. XII, se impune precizarea lipsei emisiunilor de la împăratul Ioan II Comnenul, reper pentru surprinderea unei lovituri date așezării de aici prin atacul cuman din 1122 (Gh. Mănucu-Adameșteanu, Peuce, 10, 1991, p. 513—514), atac care va duce dealtfel și la distrugerea cetății de la Dinogetia (P. Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, București, 1978. p. 62—71). La Nufăru viețuirea va fi reluată, așezarea continuînd să existe în tot sec. XII, după cum ne confirmă și descoperirile monetare (Gh. Mănucu-Adameșteanu, *op. cit.*, p. 513).

[155] Vezi nota 3.

lui; schelet suprapus în partea superioară de cîteva pietre; inventar compus din: un năsturaș globular din bronz în zona claviculei, cuie de la sicriu.

M 11 —0,50 m; orientare N—S; picioarele unui schelet ies din malul nordic al secțiunii 1, fiind perpendiculare pe acesta.

M 12 —0,50 m; orientare V—E; oasele membrelor inferioare ale unui schelet ies din malul sudic al secțiunii 1; fără inventar.

M 13 —0,30 m; orientare V—E; schelet bine conservat; lungimea = 1,40 m; întins pe spate; brațele pe bazin; parapet compus din pietre și un fragment de țiglă; calota suprapusă de o piatră mare; fără inventar.

M 14 —0,45 m; orientare V—E; schelet de adult, cu oase mari; lungimea = 1,80 m; întins pe spate; brațul drept pe bazin; capul înclinat spre dreapta; parapet de pietre pe partea dreaptă a calotei craniene; urme de sicriu lîngă craniu, în zona coastelor, a bazinului, între picioare si pe latura dreaptă a scheletului; fără inventar.

M 15 —0,50 m; orientare V—E; schelet de adult, bine conservat, cu excepția antebrațelor; lungimea = 1,50 m; întins pe spate; capul înclinat spre dreapta; urme de sicriu în zona calotei și în stînga scheletului; fără inventar, cu excepția unui cui fragmentar provenind de la sicriu.

M 16 —0,50 m; schelet foarte prost conservat — doar un fragment de calotă craniană și cîteva oase de la braț; plasat pe o aglomerare de pietre și olane; inventar: o monedă de bronz, mărgele, un năsturaș globular din bronz, o cruciuliță de fier, o monedă, toate în zona fragmentului de craniu.

M 17: —0,60 m; orientare V—E; schelet de adult, de mari dimensiuni; lungimea = 1,70 m; întins pe spate; brațele îndoite din cot cu miinile pe umeri; capul înclinat spre dreapta; parapet de pietre și cărămizi in zona capului; fără inventar.

M 18 —0,70 m; orientare V—E; schelet parțial păstrat (doar în partea sa superioară); întins pe spate; brațul drept pe bazin; fără inventar.

M 19 —0,55 m; calotă craniană; fără inventar.

M 20 —0,60 m; orientare V—E; schelet parțial păstrat (lipsesc piciorul și antebrațul stîng și partea superioară a craniului); lungimea = 1,60 m; întins pe spate; brațul drept pe bazin; urme de sicriu în zona bazinului inhumatului; inventar: o monedă de bronz, un cui de la sicriu.

M 21 —0,90 m; orientare V—E; schelet parțial conservat (doar craniul și cîteva oase ale bazinului și picioarelor); capul înclinat spre dreapta; parapet din pietre și cărămizi în zona calotei craniene; fragment de cui de fier în zona bazinului, provenind probabil de la un sicriu ale cărui urme nu mai sînt vizibile; fără inventar.

M 22 —0,60 m; orientare V—E; membrele inferioare ale unui inhumat ies din profilul sudic; fără inventar.

M 23 —0,60 m; craniu; fără inventar.

M 24 —0,50 m; craniu; fără inventar.

M 25 —0,75 m; orientare V—E; schelet bine păstrat; lungimea = 1,70 m; întins pe spate; brațele pe abdomen; capul înclinat spre stînga; parapet de pietre în zona capului; urme de sicriu în stînga scheletului și sub acesta; inventar: două verigi de argint.

M 26 —0,65 m; orientare N—S; membrele inferioare ale unui inhumat ies perpendicular din malul nordic al secțiunii I.

M 27 —0,70 m; craniu; fără inventar.

M 28 —0,75 m; orientare V—E; schelet foarte deranjat în partea superioară (mai ales în zona coloanei vertebrale); întins pe spate; lungimea = 1,90 m; brațul drept pe bazin și stîngul pe abdomen; urmele sicriului vizibile sub schelet; inventar compus din mărgele de sticlă și o verigă de bronz fragmentară.

M 29 —1 m; orientare V—E; schelet vizibil pe o lungime de 0,90 m; întins pe spate; brațul drept întins pe lîngă corp; capul înclinat spre dreapta; urma sicriului vizibilă în zona craniului; fără inventar.

M 30 —0,80 m; orientare V—E; schelet bine păstrat (cu excepția calotei și a antebrațului stîng;) lungimea = 1,40 m; întins pe spate; brațul drept pe abdomen; fără inventar.

M 31 —0,70 m; orientare V—E; schelet foarte deranjat și parțial păstrat (lipsesc oasele picioarelor); întins pe spate; brațul drept întins pe lîngă corp; parapet de pietre; fără inventar.

M 32 —0,55 m; orientare V—E; schelet bine păstrat, parțial (doar capul și brațul drept) rămas în malul sudic al secțiunii 1; lungimea vizibilă = 1,90 m; întins pe spate; brațul stîng pe bazin; groapă de formă dreptunghiulară, ce apare săpată într-o suprafață cu mortar, căzînd oblic peste zidul construcției romano-bizantine din locul „La piatră"; resturi din fundul și capacul sicriului vizibile în grund și pe profilul sudic al secțiunii 1;

fundul sicriului este reprezentat de o dungă de lemn putrezit păstrată în stînga înhumatului pe o lungime de 1,35 m, măsurată de la latura scurtă din dreptul craniului pînă în dreptul bazinului ; capacul sicriului este reprezentat de o bucată de scîndură păstrată pe o lungime de 0,25 m și o lățime de 0,15 m și o grosime de 0,02 mm, dispusă pe pieptul înhumatului ; înălțimea actuală a sicriului este de 0,10 m, inventar compus din : un fragment brățară de sticlă, un obiect de bronz cu decor în formă de rețea.

M 33 —0,65 m ; orientare V—E ; schelet parțial vizibil, ieșind de sub malul sudic al secțiunii 1 ; foarte deranjat, partea stîngă a scheletului părînd a suprapune partea dreaptă ; lungimea păstrată a scheletului = 1,40 m ; brațul drept pe abdomen ; fără inventar ; suprapus aproape în întregime de M 32, înhumații fiind separați de scîndura sicriului lui M 32.

M 34 —0,65 m ; două grupe de oase amestecate, conținînd fiecare și cîte un fragment din maxilarul unui tînăr, plasate la picioarele scheletului din M 33 ; inventar compus dintr-un fragment de brățară de sticlă ; probabil o reinhumare.

M 35 —0,85 m ; orientare V—E ; schelet bine conservat, cu excepția calotei craniene ; lungimea = 1,40 m ; întins pe spate ; brațele pe bazin ; inventar compus dintr-o verigă simplă de bronz găsită în zona maxilarului.

M 36 —0,85 m ; fragment de calotă găsit lîngă calota lui M 35 ; probabil o reinhumare.

M 37 —0,85 m ; orientare V—E ; schelet parțial păstrat (doar craniul și partea superioară pînă mai sus de mijloc) ; întins pe spate ; parapet de pietre în zona capului și în dreapta scheletului? fără inventar.

M 38 —0,80 m ; orientare V—E ; schelet cu oase gracile, parțial păstrat ; întins pe spate ; depus direct pe stîncă ; parapet din cărămizi în dreapta craniului ; inventar compus din : un colier de mărgele de sticlă, un năsturaș globular din bronz.

M 39 —0,70 m ; orientare V—E ; schelet parțial vizibil, pe o lungime de 0,90 m (partea sa dreaptă aflîndu-se sub malul sudic al secțiunii 1) ; întins pe spate ; brațul stîng pe bazin ; craniul răsturnat, cu maxilarul inferior dispus alături ; parapet din pietre mici în stînga calotei ; fără inventar.

M 40 —0,65 m ; cîteva oase aparținînd unui bazin sînt vizibile lîngă malul sudic al secțiunii 1, restul scheletului intrînd sub acest mal ; fără inventar.

M 41 —0,85 m ; orientare V—E ; schelet conservat destul de bine, cu excepția craniului ; lungimea = 1,50 m ; întins pe spate ; brațele pe abdomen ; urme de sicriu reprezentate de o pată maronie ce constituie fundul acestuia, surprinsă pe o lungime de 0,70 m ; fără inventar ; suprapus de M 40.

M 42 —0,85 m ; orientare V—E ; schelet parțial conservat (doar cîteva fragmente de craniu și oase ale membrelor) ; inventar compus din : un colier de mărgele de sticlă, un cercel și o verigă simplă.

M 43 —0,30 m ; orientare V—E ; schelet parțial vizibil (calota, cîteva coaste și brațul stîng restul intrînd sub malul sudic al secțiunii 1) ; fără inventar.

M 44 —0,40 m ; orientare V—E ; schelet parțial conservat (doar craniul și cîteva oase disparate) ; fără inventar.

M 45 —0,40 m ; orientare V—E ; schelet parțial conservat (lipsesc craniul, o, parte din coloană, claviculele, humerus-ul stîng, coastele de pe partea stîngă) ; brațele întinse pe lîngă, corp ; parapet de pietre pe partea stîngă a scheletului ; fără inventar.

M 46 —0,40 m ; orientare V—E ; schelet bine conservat, nederanjat, cu excepția calotei din care s-a păstrat doar maxilarul inferior și a antebrațului stîng ; lungimea = 1,70 m ; întins pe spate ; brațul drept pe abdomen ; parapet de pietre de jur împrejurul scheletului ; inventar compus din doi năsturași globulari de dimensiuni diferite, din bronz, găsiți în zona abdomenului.

M 47 —0,65 m ; orientare V—E ; schelet parțial păstrat (lipsesc coloana vertebrală și brațul stîng), cu aspect gracil ; lungimea = 1,25 m ; întins pe spate ; brațul drept întins pe lîngă corp ; craniul spart și aplecat mult spre stînga ; inventar compus dintr-o verigă simplă ; suprapus parțial (cam din dreptul bazinului în jos) de M 43.

M 48 —0,52 m ; orientare V—E ; grupaj de oase reprezentat de membrele inferioare ale unui individ puternic, matur, înalt (lungimea femurului = 0,46 m), plasat în stînga lui M 47, la 0,15 m distanță față de scheletul acestuia ; fără inventar ; probabil o reinhumare.

M 49 —0,50 m ; orientare V—E ; schelet vizibil doar în jumătatea sa superioară, pe o lungime de 0,60 m ; calota lipsește, maxilarul inferior este plasat peste vertebrele cervicale ; întins pe spate ; brațele pe bazin ; fără inventar.

M 50 —0,42 m ; orientare V—E ; schelet gracil, aparținînd probabil unei femei ; întins pe spate ; inventar compus dintr-un fragment de brățară de sticlă.

M 51 —0,42 m: un rest dintr-o calotă mică, aparținînd poate unui copil, descoperit în zona bazinului scheletului din M 50; fără inventar; reînhumare?, înmormîntare dublă? sau mai degrabă scheletul unei femei gravide.
M 52 —0,45 m: calotă craniană situată la vest de scheletul din M 50; fără inventar; probabil o reînhumare.
M 53 —0,30 m; orientare V—E: schelet bine conservat; lungimea = 1,50 m: întins pe spate: brațele cu palmele pe umeri; piciorul stîng întins, dreptul avînd oasele deranjate și așezate paralel; parapet din pietre prezent în zona craniului pînă dincolo de bazin, pe ambele părți ale scheletului (= casetă de piatră); resturi de scîndură găsite sub schelet după demontarea acestuia; fără inventar.
M 54 —0,35 m: orientare V—E: schelet parțial conservat (doar jumătatea superioară); oasele brațelor deranjate, neputîndu-se stabili poziția inițială; calota suprapusă de fragmente de țigle; pe profilul estic, peste ceea ce ar trebui să fie groapa înhumatului, cu 0,10 m mai sus față de nivelul craniului, se observă țigle fragmentare suprapuse cîte 2—3, pe o distanță de 0,90 m, ceea ce ar sugera acoperirea defunctului cu țigle (reutilizate); fără inventar.
M 55 —0,65 m: orientare V—E: schelet păstrat destul de bine; întins pe spate; brațele pe piept; calota înclinată spre stînga; parapet de pietre pe partea dreaptă; fără inventar; suprapus de M 53.
M 56 —0,50 m: orientare V—E: schelet parțial păstrat, deranjat, neputîndu-se stabili poziția brațelor; depus pe o scîndură groasă de 0,05 m, păstrată pe o lungime de 0,50 m; inventar compus dintr-o verigă de argint.
M 57 —0,55 m; orientare V—E; membrele inferioare ale unui înhumat ies din malul vestic al casetei 1, în dreapta craniului lui M 56; parapet de pietre pe partea dreaptă a membrelor amintite; fără inventar.
M 58 —0,60 m: calotă craniană aparținînd unui schelet a cărui groapă a tăiat scheletul din M 54, fiind la rîndu-i desființat de groapa lui M 59; parapet din cărămizi fragmentare în zona capului; fără inventar.
M 59 —0,67 m; orientare V—E; schelet destul de bine conservat pe o lungime de 1 m (lipsesc antebrațul drept și metatarsienele); aparține probabil unui copil sau unei persoane tinere de sex feminin; întins pe spate; brațul stîng pe abdomen; capul culcat pe partea dreaptă; inventar compus din: mărgele de sticlă, os și chihlimbar, un fragment de brățară de sticlă, o bucată de obsidian sau de șist negru; un fragment de piesă de fier, reprezentînd probabil un cui de la un sicriu a cărui prezență nu este semnalată.
M 60 —0,67 m; orientare V—E; schelet păstrat parțial (lipsesc calota și coastele); întins pe spate; brațul stîng pe piept; femurul stîng mult deplasat, probabil deranjat; fără inventar.
M 61 —0,45 m; orientare V—E: schelet parțial conservat (doar membrele inferioare și bazinul); parapet de pietre pe ambele părți; fără inventar.
M 62 —0,75 m: orientare V—E: schelet lung de 1,40 m, cu coloana vertebrală și coastele deranjate: întins pe spate; brațul stîng pe bazin; brațul drept ar fi trebuit să se afle pe piept, dar în unghiul făcut de braț cu antebrațul se află calota, deranjată de la poziția ei, răsucită spre nord: groapă rectangulară cu dimensiunile de 2 × 0,70 m; pietre în zona picioarelor pe partea dreaptă a scheletului; inventar compus din trei năsturași globulari.
M 63 —0,87 m; calotă craniană suprapusă de cîteva oase aruncate parcă într-un pămînt cenușiu prăfos: fără inventar: reînhumare?
M 64 —0,92 m; calotă craniană și o serie de oase amestecate situate cam la 0,30 m distanță față de calota lui M 63; suprapus parțial de M 63; fără inventar; ambele complexe sînt parțial surprinse în caseta 1, continuînd sub malul ei nordic.
M 65 —0,92 m; orientare V—E: schelet conservat parțial (bazinul, femurul drept și oasele brațului stîng), al cărui craniu intră sub malul sudic al casetei 1; brațul stîng pe bazin; parapet de pietre pe partea dreaptă a scheletului: fără inventar.
M 66 —0,92 m: orientare V—E; schelet bine conservat cu excepția antebrațelor; întins pe spate; capul înclinat pe partea dreaptă; parapet de pietre: inventar compus din doi năsturași globulari de bronz; mormîntul este situat cu 0,10 m mai sus decît stînca, făcînd probabil parte din prima serie de înmormîntări.
M 67 —0,50 m; orientare V—E: schelet bine păstrat pe o lungime de 1,20 m membrele inferioare pătrunzînd sub malul estic al casetei 2; întins pe spate: brațul drept pe bazin: craniu cu dantura bine conservată; inventar compus din o jumătate de brățară de sticlă găsită pe brațul stîng și plăcuțe din sîrmă de bronz în formă de spirală descoperite sub clavicule.

M 68 —0,80 m; orientare V—E; schelet păstrat pe o lungime de 1 m; cu coloana vertebrală contorsionată și antebrațul sting absent: brațul drept intins pe lingă corp: craniul masiv mult intors spre dreapta; picioarele chircite se pare; inventar compus din fragmente de aplică și de cataramă din argint aurit.
M 69 —0,90 m; orientare V—E; membrele inferioare ale unui inhumat străpung malul vestic al casetei 3; fără inventar.
M 70 —0,90 m; o jumătate de calotă craniană și două oase dispuse paralel cu secțiunea; reinhumare? mormint deranjat doar?
M 71 —0,50 m; orientare V—E; schelet parțial vizibil (partea stingă și cea de la bazin in intrind sub malul nordic al casetei 6;) lungimea vizibilă = 0,80 m; intins pe spate; brațul drept pe abdomen; calota foarte ușor aplecată spre stinga; fără inventar.
M 72 —0,63 m; orientare V—E; schelet solid bine păstrat vizibil pină la bazin inclusiv (restul intrind sub malul estic al casetei 6) pe o lungime de 0,95 m; intins pe spate; brațele sint intinse pe lingă corp; craniul de mari dimensiuni este complet culcat pe partea dreaptă; coloana vertebrală foarte contorsionată; fără inventar.
M 73 —0,20 m; orientare V—E; schelet conservat parțial (doar in jumătatea sa superioară) pe o lungime de 0,60 m; intins pe spate; coloana vertebrală contorsionată; brațele cu palmele pe umeri; capul inclinat pe partea dreaptă; parapet de pietre pe partea dreaptă a scheletului; fără inventar.
M 74 —0,50 m; orientare V—E; schelet bine conservat; lungimea = 1,40 m; intins pe spate; brațele pe bazin; capul mult intors spre stinga; fără inventar.
M 75 —0,45 m; orientare V—E; schelet gracil aparținind probabil unei persoane tinere de sex feminin, vizibil doar in jumătatea sa superioară, pe o lungime de 0,70 m, restul intrind sub malul estic al casetei 7; intins pe spate; brațul drept pe abdomen iar cel sting pe omoplat (o falangă purtind un inel de bronz a fost găsită in dreptul claviculei); calota distrusă; inventar compus din: doi cercei de tipuri diferite, un inel, un năsturaș globular, mărgele de sticlă și chihlimbar, un pandantiv și o cruce de chihlimbar, fragmente de țesătură cu fir prețios (?) in zona gitului.
M 76 —0,58 m; orientare V—E; schelet parțial conservat (doar in jumătatea sa superioară) și oarecum deranjat; calota este ușor deplasată spre stinga, iar maxilarul inferior pe piept; parapet de pietre in zona capului; fără inventar; distrus de o groapă contemporană.
M 77 —0,56 m; orientare V—E; schelet surprins in jumătatea sa inferioară pe o lungime de 1 m; restul pătrunzind sub malul vestic al casetei 7; destul de deranjat; fără inventar.
M 78 —0,63 m; orientare V—E; schelet surprins in jumătatea sa inferioară pe o lungime de 1 m restul pătrunzind sub malul vestic al casetei 7; brațele pe bazin; fără inventar.

UNE NÉCROPOLE DU HAUT MOYEN ÂGE DÉCOUVERTE À NUFĂRU (DÉP. DE TULCEA)

(RÉSUMÉ)

L'auteur présente l'une des nécropoles appartenant au site médiéval de Proslavitza-Nufăru, nécropole située au nord du village, au lieu dit „La piatră". On a découvert 78 tombeaux à inhumation, dont les squelettes sont orientés Ouest—Est, posés sur le dos, les pieds tendus, les bras en differentes positions (tendus le long du corp, posées sur le bassin, sur la région abdominale, sur le thorax ou pliés vers les épaules). Les sépultures sont dans des fosses, quelques fois protejées par des cassettes en pierre. 19 tombeaux ont des mobiliers funéraires, composés par des objets de parure, (perles, bracelets, boucles d'oreilles, bagues, un pendentif), des boutons, des croix, des monnaies.

La nécropole peut être datée entre la deuxième moitié du XIe siècle et la fin du XIIe siècle ou même le début du XIIIe siècle. Elle pré-

sente des analogies avec d'autres nécropoles de la même période fouillées en Dobroudja, sur le territorire de la Roumanie et dans l'éspace balkano-danubien.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. La carte des bouches du Danube. L'emplacement de la cité de Nufăru.
Fig. 2. Le plan du village de Nufăru avec les lieux ou on a trouvé des nécropoles.
Fig. 3. Le plan des fouilles pratiquées dans le secteur „Piatră" — la nécropole haute médiévale.
Fig. 4—5. Des differentes positions des bras dans les tombeaux de Nufăru — „Piatră".
Fig. 6. Des sépultures en fosse (1—2) ou protejées par des cassettes en pierre (3—4).
Fig. 7. Les plans des tombeaux 45 (1), 13 (2), 59 (3), 17 (4), 46 (5), 74 (6), 66 (7), 67 (8).
Fig. 8. Des perles en verre et en ambre jaune trouvées dans les tombeaux 38 (1—4), 42 (5—7, 14, 17—18), 59 (9, 11, 19—21) et (10, 12—13, 15—16, 19—21).
Fig. 9. Des colliers découverts dans les tombeaux 38 (1), 42 (2), 59 (3) et 75 (4).
Fig. 10. Des parures (1—14) et des accésoires vestimentaires (15—21) trouvés dans les tombeaux 10, 16, 28, 32, 34, 35, 38, 42, 46, 47, 50, 56, 59, 62, 66, 67 et 75.
Fig. 11. Des objects de parure et vestimentaires trouvés dans les tombeaux 42 (1), 67 (2), 75 (3) et 68 (4—5).
Fig. 12. Des objets appartenant au niveau de la nécropole : un pendentif en ambre jaune (2), des croix en fer (1), ambre jaune (3) et marbre (4), des monnaies (6—7).

LUCRĂRI PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

EMILIA DORUȚIU BOILĂ, **Inscripțiile din Scythia Minor, V**, 1980, 351 p.

C. PREDA, **Callatis. Necropola romano-bizantină**, 1980, 235 p.

MARIN CĂRCIUMARU, **Mediul geografic în pleitocenul superior și culturile paleolitice din România**, 1980, 268 p.

I. I. RUSSU, **Inscripțiile Daciei romane**, III/2, 1980, 484 p.; III/3, 1984, 470 p.; III/4, 1988, 302 p.

V. MIHĂILESCU-BÎRLIBA, **La monnaie romaine chez les Daces orientaux**, 1980, 321 p.

I. I. RUSSU, **Daco-geții în Imperiul roman și în Byzantium**, 1980, 116 p.

D. BERCIU, **Buridava dacică**, 1981, 289 p.

ALEXANDRU SUCEVEANU, **Histria VI**, 1982, 236 p.

MIRCEA D. MATEI, EMIL I. EMANDI, **Habitatul medieval rural din valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare**, 1982, 95 p.

D. M. PIPPIDI, **Inscripțiile din Scythia Minor**, I, 1984, 544 p.

* * * **Studii și cercetări de numismatică**, VII, 1983, 162 p.; IX, 1989, 168 p.

MIHAI SÂMPETRU, **Tropaeum Traiani II. Monumentele romane**, 1984, 198 p.

I. T. DRAGOMIR, **Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni**, 1984, 184 p.

DAN GH. TEODOR, **Civilizația romană la est de Carpați în secolele V—VII e.n. Așezarea de la Botoșana-Suceava**, 1984, 182 p.

N. CONSTANTINESCU, **Curtea de Argeș (1200—1400). Asupra începuturilor Țării Românești**, 1984, 170 p.

CONSTANTIN PREDA, **Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprîncenata**, 1986, 200 p.

EUGEN COMȘA, **Neoliticul pe teritoriul României. Considerații**, 1987, 198 p.

IORGU STOIAN, **Inscripțiile din Scythia Minor**, II, 1987, 436 p.

MIHAIL ZAHARIADE, **Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum**, 1988, 200 p.

D. M. PIPPIDI, **Studii de istorie și epigrafie**, 1988, 280 p.

D. M. MATEI, **Istoria orașului medieval Suceava până la jumătatea secolului al XVI-lea**, 1989, 222 p.

CONSTANTIN C. PETOLESCU, **Decebal, regele dacilor**, 1990, 160 p.

ISSN 1220—4781

S C I V A, tomul 44, nr. 1, București, ianuarie — martie 1993, p. 1 — 116

S. C. „Universul" S. A., c. 3737

Lei 200 pentru persoane fizice
Lei 400 pentru persoane juridice